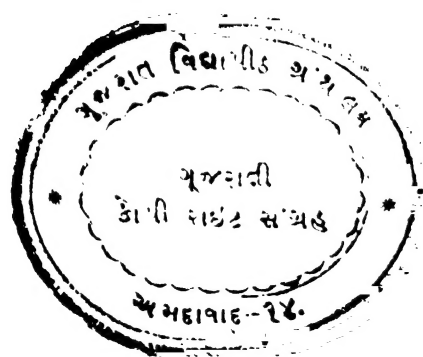

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

(ગુજરાત કોંપોસાઈટ વિભાગ)

અનુક્રમાંક **૨૦૬૧** કિંમત -

ગ્રંથનામ મૈત્રાતુલ ચરણ દક્ષિણે
ઉચ્ચાદર્પણ
વર્ગીક

મેરા તુલ અરૂસ,

ઈઆ ને

કન્યા દર્પણ .

એવ નામની

ઊરદુ લાખામાં બનેલી એક કેતાબ જેમાં કુટુંબની સ્ત્રીઓને
બોધ આપવા લાયક નસીહતરૂપી કીસ્સોછે તેનો
ગૂજરાતીમાં તરજુમો.

અસલ ઉરદુમાં બનાવનાર,
મોલવી મોહોમદ નજર એહમદ,
ડાહુડી કલેક્ટર અને સેટલમેન્ટ આફિસર, ગોરખપુર.

બીજી આવૃત્તી.

આ તરજુમો.

અસલ ગ્રંથના માલિકની ખાસ પરવાનગી લઈ,

મું બઈ,

દફતર આશકારા છાપાખાના મલે,
બેહરામજી ફરદુનજીની કુંપનીએ છાપોછે.
કોટ—બેહરામજી હોરમજી સીટ, નાં ૬ તથા ૧૧.

સને ૧૮૭૮ ઇસવી.

ગુજરાતી કરનાર તરફથી.

નામદાર ઈંગ્લેન્ડ સરકાર તરફથી જેમ આ ઇલાકામાં દરએક લાએક અને નવા ગ્રંથોને ઉત્તેજન તથા મદદ મળેછે, તેવુંજ ઉત્તેજન બધકે અહિંના કરતાં વધારે સારી મદદ, વાવ્યપૂણાના ગ્રંથકારોને મળતી જણાયછે. એવાં ભક્તો ઉત્તેજનને લીધે આજે વાવ્યપૂણાના પ્રાંતોમાં, ઉરદુ અને ફારસી ચોપડીઓનો ફેલાવો અતિવિશેષ વધી ગયોછે. ત્યાં દર વેળા નવાં નવાં અને ઉચીચોગી ગ્રંથો બહાર પડતાં જાયછે. એટલુંજ નહિ પણ સરકારની તરફથી મોટાં ધનામો આવી નવા રીસાલાઓ લખાવ્યામાં આવેછે.

એવાં નવાં પ્રગટ થતાં પુસ્તકોમાંનું એક “મિરાતુલ અરશ” ઇઆને ફિક્તયા દર્પણ” નામનું ઉરદુ ભાષામાં છપાયલું એક પુસ્તક અમારા વાંચવામાં આવ્યું, જેમાં એક નવી વહુને સંસારમાં આવતાં શું શું વેઠવું પડેછે ? અને તે આસાનીથી પાર ઉતારવાને કેવી યુક્તિ કરવી પડેછે, તેનો આશિષ દેવાવ, તથા સારા અને નરસા ખવાસની સ્ત્રીઓની ચાલથી ચેતાને થતું સુખ અને શીવપત્નીઓ, તથા સ્ત્રી જાતીએ કેળવણી લીધાથી સંસારમાં થતા ફાયદા, અને કેળવણીના બળે કરી ગરીબીમાંથી અમીરીમાં આવવાનું અભ્યસન જેવું વર્ણન, જે મનહરણુ રીતે અને નસીહત રૂપે એક બનવાળેય વારતાના આકારમાં બયાન કરાયેલુંછે. જોકે તે દિલ્લીના ઇસ્લામી કુટુંબને લગતું ચરિત્રછે, તોપણ આપણી તરફનાં દેશી કુટુંબોને બંધાયેલું અને વાંચવા આપવાનોજ લાગ્યાથી, અમે તેનો ચાલુ ગુજરાતીમાં તરજુમો કરીએ, અને એના બનાવનાર, મોલવી મોહોમદ નજર એહમદ, જેઓ હાલ વાવ્યપૂણાના ડેપુટી કલેક્ટર, અને સેટલમેન્ટ આફીસરછે, તેઓ પાસેથી તે છપવાની પરવાનગી મેળવી, હમણાં એક પુસ્તકના આકારમાં વાંચનારાંઓની હજાર ધારીએ છીએ.

અકસર કરી, દેશી કુટુંબો એલમ, હુન્નર કે નસીહતોની ચોપડીઓ જાહેરાત ઉલટી વાંચતાં નથી, પણ જો એક કીસ્સો તેઓના હાથમાં આવ્યો હોય, તો તેઓ તે વાંચી વાંચીને કૂચો કરી નાંખેછે; એ અજમાએષ ઉપરથી આ ચોપડીને એક કીસ્સાનો આકાર આપેલાંછે, પણ ખાતેનમાં તો ધર સંસારનું ખરેખર ચરિત્ર ચિતારેલુંછે. જે કોઈ વાંચે, તેનો જીવ મેહનાએ એમજ નથી, પણ એમાંથી નસીહત, તરખીઅત, સલુક, ચઢતી પડતી, ઇત્યાદી હાંસલ કરી શકાઈ શકેનાર નથી. એ ચોપડી ફેરીછે, અને કુટુંબોને વાંચવા આપવાને કેટલી લાયકછે, તે વિષે અમારી તરફથી બોલ્યા કરતાં મોટી પદવીના અને વિ-

દ્વાન યૂરોપીઅનો તરફથી જે મતો બાહર પડ્યાં છે, તેમાંના થોડાએક કુકરા નીચે આપેલા પૂરતા ગણાયે. એટલુંજ નહિ, પણ એ ઉરદુ કેતાબ સન ૧૮૬૯ માં છપાઈ બાહર પડ્યા પછેથી, ૨૧ વરસની મુદતમાંજ તેની લગભગ ૧૦ હજાર નકલો ખપી ગઈ હતી, અને તે ઉપરાંત ચોતરફથી ધૂમ માગણી જારી હતી. વળી એ કેતાબનો એક બાબુએ પોતાની બંગાલી ભાષામાં, તેથી એક પંડીતે વ્રજ ભાષામાં તરજુમો પણ કરીધો છે.

એ ચોપડી પસંદ કરી એના બનાવનારને વાલ્યમ્પૂણી સરકારે રૂ. ૧૦૦૦) ઇનામ તથા ૨૦૦૦ ચોપડી ખરીદ કરી મદદ આપી છે. બસ તેટલુંજ દેખાડી આપે છે, કે એ ચોપડી દેશી કપીલાઓમાં વાંચવા આપવાને કેટલી ઉપયોગી છે.

ઉમેદ છે, કે ગૂજરાતી વાંચનારી બાહુઓને આ વારતા વાંચતાં પસંદ આવશે, એટલુંજ નહિ, પણ સંસારમાં કેમ વસતવું, કપીલામાં કેવો સંપ રાખવો, કઈ કઈ બાબતમાં પોતાની સાજથી પોતાને અને કુટુંબને સોસવું પડે છે, તેનો તોલ કરવાને બનશે. વળી એ ઉપરાંત પોતાથી દુર પડેલી અજેનપણી મુસલમાન ઓરતોના ધરસંસારની રીતભાતો, સાલચલણ, અદબઅંદાજ, ઇત્યાદિથી માહિતી મેળવશે.

છેવટે, મોલવી મોહામદ નજર એહમદ સાહેબે પોતાના પુસ્તકનો આ તરજુમો છાપવાની ખુશીથી પરવાનગી આપી, એટલા માટે અમે એ ગ્રહરજનો ધણો ઉપકાર માનીએ છીએ.

મુંબઈ, નવેમ્બર સન ૧૮૭૬.

તરજુમો કરનાર.

આ પુસ્તક વિષે અપાયેલાં મતો.

“ મિરાતુલ અરસ ” પુસ્તક વિષે વાલ્યમ્પૂણુ પ્રાંતના ડીરેક્ટર આવ પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શન, મી૦ એમ. કેંપસન સાહેબે આપેલા મતનો સાર.

“ મને આ કેતાબ મળવાથી ઘણી ખુશી ઉપજી છે. તે એટલા માટે, કે એ કેતાબ સરકારના એક લાયકીવાળા અને કેળવણી પામેલા નોકરની કલમથી લખાયેલી છે. એ કેતાબ ઘણી દિલપસંદ અને આ દેશના લોકોની હાલતને મળતી છે. હમણાં તલક એવી જાતની કોઈ કેતાબ બની નથી. એની ઇબારત અને બયાન કરવાની રીત જોતાં એ ઉરદુ જુબાનનું એક ઘણો સારો નમુનો છે. નજર એહમદની આ બનાવટ દરરોજ વાંચવા લાએક અને સમજવાને સાધારણ છે. એની મતજબ સાફ અને અમલ કરવા જોગ છે. એમાં આશકી મતલબ અને નાજુક એણે, જેમાં આ દેશના ગ્રંથકારો પોતાની વડાઈ સમજી છે, તેવું કાંઈ નથી, અને મને ઉમેદ છે, કે બીજા ઘણાઓ એ ગ્રંથકારની નકલ કરશે.”

નેનીતાલ તા. ૨૨ મી જુલાઈ સન ૧૮૬૬ ની તેરીખની એક નોંધ ઉપરથી સારાંસ.

“આ ચોપડી સ્ત્રી જાતના ફાયદાને માટે બનાવ્યામાં આવેલી છે. એમાં ઇસલામ લોકોના એક ઉચ્ચ ખાનદાનનો એક લાયક ક્રીસ્ટો. ખ્યાન કીવેલો છે. એ આખો ક્રીસ્ટો ખાસ લોકોની જુખાન અને બોલવા ચાલવાની ઢપમાં લખેલો છે, કે જે આ મુઝકની અસલ ઉરદુ છે. જેમ બપકાને માટે મોટા મોટા શબ્દો, અને રંગીનીને માટે ભારે વીચારો મૂકે છે, તેમ એમાં નથી. એમાં એવા બનાવો લખ્યા છે, કે જે દરએક વહુને પોતાના સાસરીયામાં વારંવાર સનમૂખ આવ્યા કરે છે. વળી એમાં જનાનખાનાની રીતો અને તરીકો એવો તો દરજીવ્યો છે કે, જે યૂરોપીઅન આ ચોપડી વાંચશે, તે એથી કરી મૈથી પેહેલાં આ દેશના રીવાજ અને ચાલચલણની વાકેશી મેળવશે. અહીંઆની સ્ત્રીઓની ભાષા, તેઓના દિલની વજાલુ, તેઓનો ધીકાર, ખચ્ખાંઓ તરફના લાડ, પ્યાર, ધરસંસારમાં ઓરતોનો અખતીયાર, તેઓની હૃદ બરેલી રસમો, અદેખાઈ, મફર, ફેલ ફરેખ, છત્યાદિ સરવે આ કેતાખથી જાહેર થાય છે. અને એના લખાણમાં કોઈ સહરાગાઠ, કે નહિ બનવાજોગ બનાવ જણાતો નથી. દેખાઈવું છે, કે બનાવનારે અસલ મતલબ ખ્યાન કીધો છે. અને ક્રીસ્ટાઈની નસીહત એમાંથી નીકળે છે. કરતાએ જાખજ જે એવાલો ઉભા કીધા છે, તેમાંથી મરચાઈ અને ખમીરની ખાસીયત જણાઈ આવે છે. જે શખસોનું ખ્યાન એ ક્રીસ્ટામાં કીધું છે, તે વાંચનારને પોતાની આગળ ગોયા તેની નકલ થતી હોય એવું દીસે છે. જ્યાંજહી હું જાણું છું, ત્યાં તલક કોઈ હિંદુસ્તાની લખનારે એની અગાઉ એવી સારી ઢપછપથી વાતખિત અને બોલવા ચાલવાની રીતે અસલ મતલબને એવું રૂપ નથી આપ્યું. જ્યારે એ કેતાખ જાહેર થશે, ત્યારે સેંકડો આદમીઓ તેને શોખથી વાંચશે, અને શીખાઉઓને માટે વગર શંકે તે ફાએદમંદ ઠરશે.”

વાચખણાના લેફ્ટનેન્ટ ગર્વનર, સર ઉલીઅમ મીઊરની સરકારના એક દેશતાવેજમાંથી સારાંસ.

“નામદાર લેફ્ટનેન્ટ ગર્વનર બાહાદુર, ‘મેરાતુલ અફસ’ કેતાખને જોઈ ઘણો ખુશી થયો છે. એ કેતાખ એવા દરજ્જાની છે, કે ગર્વનર મજકુરની નજદીક ઉરદુમાં કોઈ પણ કેતાખ એના ખરોખરીની નથી. જે કાંઈ તારીફ ડીરકટર સાહેબે લખી છે, તે તારીફ એને ઘટતી છે. એમાંની અર્વે હાલતો જેમ ગૂજરતી નજરે જોતાં હોઈએ તેવી જ છે. એની ભાષા સરળ તથા વગર સહરાગતની છે, તેમજ હિંદુસ્તાનીઓના ધરસંસારનો મામલો ખરેખરો, અને જેવી રીતે ચાલુ છે, તેવો જ ખ્યાન કીવેલો છે. વળી જે શખસોનું જુકર એમ છે, તે દરએકના ખમીરની હાલત જુદી જુદી જણાઈ આવે છે. તેમજ જમેજગ વગર અલંકારે પણ દિલપર અસરનું થવું, તથા દિલને પહાળવું એમાંથી જણાય છે, અને દરએક બનાવમાંથી ખસલતોનો સુધારો, અથવા ખેરીઓ વચેના સારાં સલુકની એક નસીહત નીકળે છે. એમાંથી આ પણ અછી રીતે દેખાઈ આવે છે, કે હિંદુસ્તાનમાં ઓરતોનો ધરસંસારના મામ-

લામાં ધણી હાથ હોયછે; તેમાં જ્યારે ચઢતા વેળા, અને નેક બતીને કેળવ-
ણીની અંતર થઇ હોય, ત્યારે તો તેના અપ્પતીયાર વધારે સરસ પડેલો
આપનાર નીપજી શકેછે. આમતો માન્યામાં નથી આવતું કે હિંદુસ્તાનીઓ-
માંથી કોઈ ગ્રહસ્થ આદમી 'આ કેતાપ્પ' વાંચ્યા પછી, ઓરતોની કેળવણીથી
અતિધણી ને ફાયદા થાયછે, તે વિષેનો ઇનકાર કરે. એ ઉપરાંત આ કેતા-
પ્પમાં એક સારો ગુણ એછે, કે તે હિંદુસ્તાની ઓરતોને વાંચતા આવવાને
ધણી લાયકછે. મેંયક તેઓને દિલપસંદ લાગશે, અને તેઓની સમજ તથા
અક્રમમાં વધારો કરશે. કોઈ પણ ગ્રહસ્થ હિંદુસ્તાનીએ પોતાના કુટુંબમાં
એ કેતાપ્પ વાંચાવવામાં કશી કિંદર રાખવી નથી જોઈતી. બલકે ખાતરી રાખવી
જોઈએછે, કે એથી તેઓનું દિલ રીજશે, અને એજમનો ફાયદો પણ હાંસલ
થશે. આખી કેતાપ્પમાં કોઈ બાબદ એવી નથી, કે જે પાકીજ અને સજા-
હથી ભરેલી નહિ હોય, ઇઆ નેથી કોઈ એવા ફાયદા કે અસલ રવાજની
તાલીમ નહિ મળતી હોય, કે જે અકસર કરી ઇસજામોની નજદીક એવથી
દૂર અને નેકથી ભરેલી હોય. મોહોમદ નજર એહમદની મોટી તારીફ એ
વાતમાંછે, કે તેને રાસતીની તરફ એક નવો રસ્તો કાઢાયોછે, અને સાદી તથા
સરીસ ઇબારતમાં ફાએદમંદ તથા દેજ લોભાવનારા લખાણોનો નમુનો બીજા-
ઓને વાસ્તે પેદા કરી આપ્યોછે. નામદાર લેફ્ટનેન્ટ ગર્વનરને ભરેશોછે, કે
ધણીએક લોકો આ રીતની જલદીથી નકલ કરશે.

નામદાર લેફ્ટનેન્ટ ગર્વનર સાહેબ, મોહોમદ નજર એહમદને એક હજાર
રૂપિઆનું ઇનામ અપયજવાને ખાસ ખુશી જણાવેછે. બલકે કદરદાનીની રહે
પોતાની ખાસ ગીરોથી એક ધડીઆજ, કે જે ઉપર ઘટતો લેખ કેતપ્પીમાં
આવશે, તે અખરીસ કરશે. અને ઉમેદ રાખેછે, કે આ ઇનામ મોહોમદ
નજર એહમદને. ભરી દરબારમાં ઇનાયત કરવું. હુકમ
આપ્યામાં આવેછે, કે સરકારને માટે એની ૨૦૦૦ નકલો શીલા છાપ ઉપર
સૌથી સરસ છપાઈની જલદીથી છપાય, તથા મોહોમદ નજર એહમદને પરવા-
નગીછે, કે બનાવનાર દાખલ એ કેતાપ્પની કાપીરાઈને હક પોતે રાખે, તથા
પોતાની તરફથી તે છપાવવાની ગમે તો ઘટતી તદખીર કરે. ઉમેદછે, કે એ
કેતાપ્પ ધણી ફેલાવો પામશે, કારણકે એની એબારત સાદી, સરજ, રેશી જ-
બાનો વાંચનારની નજરમાં ઉંચી અને નવીજ ટપની જણાયે.

નામદાર લેફ્ટનેન્ટ ગર્વનર સાહેબની નજરમાં આ મુનાશિય આવેછે, કે
એ કેતાપ્પને માટે પરીક્ષા લેનારી ખોઈને બલામણુ કરવી, કે એ પરીક્ષામાં
દાખલ કરવાને લાયકછે, કેમકે આ મૂલકના લોકોમાં ચાલતા સાધારણ ટીક્સ
અને વગર અર્થની હેકાએતો, કે જે ધણુંકરી પસંદ કરવા જોગ નથી, તેને
પડેલે એ કેતાપ્પ, કે જેની નાદર મજમુનોથી વાંચનારાઓને માત્ર સહીસ ને
મધુર આણુ જબાનથી વાકેરીઅત મળશે, એટલોજ ફાએદો નથી, પણ ધરસ-
સારતા ખટલાની પણ એથી ધણી વાકેરી હાંસલ થશે, તથા મેંયક જેઓને
પોતાની મુનાસેબતા લોકો સથ રાત દહાડો કામ પડેછે, તેઓને દરરોજનો
માર્મી સમજવા, સમજવવાને પણ ધણું સવજ થશે."

મેરાતુલ અરસ.

આ ઉરડુ કેતાબના બનાવનાર, મોલવી મોહોદ નજર એહમદ, પોતાની કેતાબના દીખાયામાં આ પુસ્તક બનાવવાના કારણમાં જણાવે છે—

“જોકે આ મુલકમાં ઓરતોને પઢાવા લખાવવાનો રીવાજ નથી, તોપણ મોટાં શેહેરામાં મોટાં ખાનદાનો અને ઉંચાં કૂળની અકસર ઓરતો કુરાને મજીદનો તરજુમો, તથા મજહબને લગતા ફકરાઓ, અને નસીહતોના ઉરડુ રીસાલાઓ વાંચે છે તથા વંચાવે છે. હું ખાદાનો આબાર માનું છું, કે હું પણ દિલ્લીના એક એવાંજ કૂળનો આદમી છું.

“ખાનદાનના રેવાજ મુજબ મારી દીકરીઓ પણ કુરાને શરીફ, તથા તેના અર્થ, અને કયામત નામું, તથા રાહેનીગત, ઇત્યાદિ, ઉરડુ નાહના નાહના રીસાલા ધરમાનાં મોટાંમાયોથી શીખ્યાં. રાત દહાડા ધરમાં પઢવા લખવાની ચરચાતો ચાલુજ હતી. હું જોતો હતો, કે અમો મરદોની દેખા-દેખીથી છોકરીઓને પણ શીખવા ઉપર એક જાતનો ઉત્ક્રાંતિ, અને તે સાથે મને એ પણ જણાવું હતું, કે એકલા મજહબનોજ અભિઆમ અચ્ચાંઓની હાલતને માફક નથી. ફક્ત એજ બાબદો તેઓની નજર આગળ રહે છે, તેથી તેઓના દિલોને કંટાળો, તથા તેઓની તપ્પીઅતને કચવાટ, તથા જેહનમાં ધટાડો થાય છે. મોટે હું એક એવી ચોપડીની શોધ કરતો હતો, કે જે નીતી અને નસીહતોથી બરેલી હોય, તથા જેમાં એવા બનાવો દરસાવેલા હોય, કે ઓરતોને પોતાની જીંદગીમાં સામે આવનારા હોય. ઓરતો તરેહવાર વેહેમો, જાહેલીઅત, અને આડા માર્ગને લીધે હમિશાં રંજ મુસીબતમાં ફસેલી રહે છે, મોટે તેઓના એઆલોને સલાહ આપે, અને તેઓના વહીવટને મદદ મળે તેવી તે ચોપડી હોય. વળી તે કોઈ એવી દિલપસંદ ઢપમાં હોય, કે જેથી માંચના-રીઓનું દિલ કંટાળે તથા તપ્પીઅત ધબરાએ નહિ. પણ તમામ કેતાબખાનું શોધી વાળો, તોપણ એવી કોઈ કેતાબનો પત્તો મુતલક મળ્યો નહિ, ત્યારે મેં ‘આ કીસ્સા’ નો વિચાર બાંધ્યો, ને પ્રથમ અકબરીનો અહેવાલ રચ્યો. છોકરીઓને તો ગોયા તે પોતાનો આરાકજ ધધ પડીયો; તેથી દરેકને ચોપડી

પૂરી કરી આપવાની માગણી કરવા લાગી. એથી મેં અમુગરીનો અહેવાલ પણ પૂરો કીધો. એમ કરતાં ધીમે ધીમે એ ચોપડીની ચરચા મોહોણામાં થવા લાગી, ને કેટલીએક ઓરતો તે સાંભળવા સારું આવવા લાગી, જેણે સાંભળ્યું તે રીજી ગઈ. કેટલાંએક મોટાં મોટાં ઘરોમાં ચોપડી મંગાવી. કેટલાંએકે એની નકલો લેવાની આહુશ કીધી. એ દરમીયાન મારી વડી દીકરીનાં લગ્ન કીધાં, અને મોટી કીમતના ધરેણુને બદલે, એ કેતાબ મેં તેને પક્ષામાં આપી. તેણીને સાચરે પણ એ કેતાબની ખૂબ વાખવાખી થઈ. જ્યારે મેં જોયું, કે એ ચોપડી ઓરતોને માટે ઘણી ફાયદા બરેલીછે, અને તેણીઓ એને સારી-પેઠે દિલ લગાડી વાંચેછે તથા સાંભળેછે, ત્યારે એને મેં વાલ્યખૂણાની મદદે સાઓના ડાઘરેકટર સાહેબની મારફતે સરકારમાં મોકલી, સરકારની કદરદાનીએ તો મારી આપર, અને આ ચોપડીની કીમતને એટલી તો વધારી, કે તેનું બવાન થઈ શકું નથી. હુંતો દિલબાવતી પોતાની મુરાદ અને મેહન-તનો બદલો પામી ચૂક્યોછું.

મેરાતુલ અરસ.

ફરજંદોને સૂચના.

જે આદમી દુનિઆની હાલતપર કાંઈખી વિચાર નથી કરતું, તો તેના કૌરતાં વધારે અમાની ખીજું કોઈ નથી. વિચાર કરવાને લાયક દુનિઆમાં હજારો આબદોછે; પણ તેમાં સરવેથી સરસ અને સરવેથી અગતની આબદ તો આદમીનો હાલછે. વિચારવું જોઈએ કે જ્યારથી આદમી પેદા થાયછે, ત્યારથી મરવા સ્થિતિની જીંદગીમાં તેને શું શું આબદો સામે આવેછે, તથા કેવી રીતે તેની હાલત બદલાતી જાયછે ? ઇતિહાસની જીંદગીમાં સરવેથી સારી વખત બચપણનોછે. એ ઉમરમાં આદમીને કોઈપણ જાતની ફિકર મેલતી નથી. મા અને બાપ ઘણીએક માયા અને પ્યારથી તેને પાળેછે, તથા જ્યાંસુધી બનેછે ત્યાં તલક તેને સુખ આપેછે. બચ્ચાનાં સારાં ખાવાં, અને સારાં પેહેરવાથી મા બાપને ખુશી ઉપજેછે; બલકે બચ્ચાઓનાં સુખને વાસતે મા બાપ પોતાની ઉપર જોહમત અને દુખ ખેંચી લેછે. મરદ બાપ બનવા પછી મેહનત કે મજૂરી કરી કમાયછે. કોઈ ધંધો, કોઈ વેપાર, કોઈ ચાકરી કરેછે. મતલબ કે જેમ બની આવેછે તેમ બચ્ચાઓનાં સુખને વાસતે પૈસા પેદા કરેછે. તેમજ ચોરતો જોયો મા બનેછે, તેઓ અગર બાપની કમાઈ ધરના ખર્ચને બસ નથી પડતી તો પોતે પણ પૈસો પેદા કરવાને વાસતે કેટલોએક વખત મેહનત કરેછે. કોઈ મા લોકોનું સીવેછે, કોઈ જીતરના ગોટા વીંટાળેછે, કોઈ ટાપીઓ વેતરેછે. તેમાં કોઈ દુખની માફેલી તો રાંટિઓ કાંતી, ઇઆ ઘંટીમાં દળી, ઇઆ રાંધવાની ચાકરી કરીને પોતાનાં બચ્ચાઓને પાળેછે. ફરજંદ ઉપરની માયા મા બાપને જે હોયછે, તે કદિ દુખાડવાની કે બનાવટની હોતી નથી; પણ સાચી અને ખરા દિલની હોયછે. મહામાની પરમેશ્વરે ફરજંદની મમતા મા બાપને એવી લગાડીછે કે ફરજંદો તેથી પરવરશી પામે. શરૂઆતમાં બચ્ચાં અશક્ત અને પરવશ હોયછે. નથી બોલી જાણતાં કે નથી સમજતાં, નથી ચાલી શક્તાં કે નથી ફરી શક્તાં. અગર તેવી હાલતમાં મા બાપ માયાથી તે ફરજંદોને પાળતે નહિ તો એ બચ્ચાં જૂએ મરી જતે. ક્યાંથી તેમને રોટલી મળતે, ક્યાંથી તેઓ કપડાં

લાવતે, અને કેમ કરી મોટાં થતે ? ફક્ત આદમી ઉપરજ એવી બંધી નથી. જનવરોમાં પણ અરચ્યાંની મમતા ઘણી કઠણ છે. જુઓ મરઘી પોતાનાં અરચ્યાં-
 ઝોને કેવી રીતે પાળે છે ! સારું દહાડો તેઓને પાંખોમાં દાખી બેસી રહે છે,
 અનાજનો એકપણ દાણો મળે છે તો તે પોતે નથી ખાતી ને અરચ્યાંએ બોલા-
 વીને ચોંચમાંથી તેઓની આગળ મૂકે છે. અચર જો ખલીર કે બિલાડી તેનાં
 અરચ્યાંને મારવા આવે છે, તો તે પોતાના જીવની દરકાર છોડી દઈ લડવા
 હાથ મરવાને સાથે થાય છે ! મતલબ એકે માખાપને એ ખાસ મોહાખત ખા
 દાએ ફક્ત એટલા મોટે આપી છે, કે બચપણમાં અચકત અરચ્યાંને જે જરૂરનું છે
 તેથી તે અટકી નહિ રહે, બલકે બૂખની વખતે ખાણું, તરસની વખતે પાણી,
 સરદીથી બચવાને ગરમ કપડાં અને હરેક તરેહની સુખની સીજ ધટતી
 વખતે તેને મળી આવે. અજમાએયથી આતો જાણીએ છીએ કે એ ખાસ
 મોહાખત જ્યાંજ્યાં અરચ્યાંએ જરૂર અને હાજત હોય છે ત્યાં સંઘીજ રહે છે.
 જ્યારે મરઘીનાં અરચ્યાં મોટાં થાય છે ત્યારે મરઘી તેમને પાંખમાં ઢાંકી રાખે
 છોડી દે છે, ને જ્યારે તે અરચ્યાં ચરી ફરીને પોતાનું પેટ પોતે ભરી લેવાને
 શક્તિવાન થાય છે ત્યારે તે તેમને કાંઈ પણ મદદ નથી કરતી. બલકે જ્યારે ઘણું
 મોટાં થાય છે ત્યારે તેને એવી રીતે મારવા દેડે છે કે ગોવા તે તેમની મા નહિ
 હોય. એજ માફક આદમીના માખાપોનો પણ હાલ છે. જ્યાંજ્યાં અરચ્યાં ઘણું
 નાહાનું છે ત્યાં તલક મા દૂધ પાય છે, તેને ગોદમાં લઈ ફરે છે, પોતાની ઇંધ વચ્ચે
 હીચકા નાંખીને સુવાડે છે, પણ જ્યારે અરચ્યાં ખીચડી ખાવાજોગ સમજીદાર
 થયું તો મા તેને દૂધથી ખીલકુલ છોડાવી દે છે. જે દૂધ વરસો સંઘી પ્યારથી
 ધવાડતી હતી, તે હવે કઠણાઈ અને કૂરપણાથી પીવા દેતી નથી. ધાવણને
 કડથી સીજો લગાડે છે, ને જો અરચ્યાં ધાવવાની જીહીત કરે છે તો તેને મારે છે,
 અને ધમકાવે છે. થોડી સુદતખાદ અરચ્યાંએનો હાલ એવો થઈ જાય છે કે તેને
 કેડ લેવું પણ માને અકાર્ થાય છે. શું તમે એ તમારાં નાહાના બાઈ બેનોને એ
 ખાખદમાં માર ખાતાં નથી દીકાં, કે જેઓ માની કેડથી ઉતરતાં નહિ હતાં, ને મા
 યુસ્સાથી કહેતી કે “કેડું હઠીલું છોકરું છે, કે કેડથી ઉતરતું નથી.” આ ઉપરથી
 એમ નહિ સમજવું કે માને માયા રહી નથી, પણ દરએક પંગતીએ એક ખાસ
 તરેહની મોહાખત હોય છે. અરચ્યાંનો હાલ હમેશ એકસરખો નથી રહેતો.
 આજે દૂધ પીતું છે, કાલે ખાવા લાગ્યું છે, પછી પગે ચાલવા શીખ્યું છે. જેમ
 જેમ અરચ્યાં ઉંમર વધે છે તેમ તેમ તેના પ્રમાણ મુજબ મોહાખતનો રંગ પણ
 બદલાતો જાય છે. છોકરા અને છોકરીઓ પઠવા કે લખવા શીખવાને વા-
 સતે કેવો અને કેટલો માર આવે છે ? જોકે નાદાનીથી અરચ્યાં તે સમજતાં નથી
 પણ મા ખાપના હાથથી જો કાંઈ સખતી પહોંચે તો તે અચિત કરી અરચ્યાંના
 પોતાના ફાયદાને મોટે છે.

દુનિઆમાં તમને મા આપથી જીવતાં થઈને ઘણા દિવસ જીવવું છે. કોઈના પણ મા આપ સદાકાલ જીવતાં રહેતાં નથી. સારાં ભાવેશનાં છોકરા છોકરી તે છે કે જેઓ મા આપના જીવતાંજીવત એવો અદ્ય તથા એવો ધર્મી શીખ્યાં હોય છે તેથી તેમની તમામ જીંદગી સુખ અને આરામમાં ગુજરે. તેમજ પૂરાં હિલુભાગ્યનાં ફરજંદા તે છે કે જેઓએ મા આપની જીંદગીની કદર નહિ બજી, અને જે આરામ મા આપની દોલતથી તેઓને મળ્યું તે અકારત કીધું; અને એવા સારા નસિંતાઈ ભરેલા ને બેફિકરીના વખતને સુસતી તથા રમત ગમતમાં ગમાવ્યો; તથા આખી ઉમર રંજ સખતીમાં કાપી; પોતે કુખી રહ્યાં, ને મા આપને પણ પોતાને લીધે આપદામાં નાખ્યાં. ઉપર કહ્યું તેવાં મરવા હપરજ કાંઈ મુકર નથી, લગન વેહવા થયા પછી પણ ફરજંદા મા આપના જીવતા જીવત છૂટાં થાય છે. જ્યારે ફરજંદા જવાન થાય છે ત્યારે મા આપો ઘરડાં થઈ ફરજંદાના મોહિતાજ અને છે. ઘરડાં થયા પછી ફરજંદાને મા આપથી મદદ મળવી તો કમ હોવી જોઈએ; સામા તેઓએ મા આપની ચાકરી તથા મદદ કરવી ફરજ છે. મોટે છોકરા અને છોકરીઓએ ખચિત કરી વિચારવું જોઈએ કે મા આપથી જીવતાં થયા પછી તેઓની જીંદગી કેમ કરી ગુજરશે.

દુનિઆમાં સૌથી ભારી બોજો મરદાને માથે છે. આધાનું, કપડાં અને દરરોજના અરચની સરવે ચીજો પૈસાથી હાંસલ થાય છે; ને સરવે ખટરાટ પૈસાની જ છે. ઓરતોને વાસતે તો ખુશી ભરેલું છે કે ઘણું કરી તે કમાવા અને પૈસા પેદા કરવાની મહેનતથી બચી જાય છે, પણ જીવો મરદ કેવી કેવી સખત મહેનત કરે છે. કોઈ ભારી બોજો માથે ઉઠાવે છે, કોઈ લાકડાં વેહે છે, કોઈ સોનાર, લોહાર, ધાતુગર, કસારો, કુંડળગર, સોનું કુંટનાર, કુંડા મારનાર, તારકસ, ઢોળ ચઢાવનાર, જડીયો, વણકર, ટીલીગર, બતીઓ, હુકા બનાવનાર, મીનાકાર, કલહંગર, ધૂળધોયો, સિકલગર, આરસી બનાવનાર, જરદોજ, મળીહાર, નાળખંદ, નગ બનાવનાર, કલાખટુ કરનાર, સ્કરહાંલુ બનાવનાર, ધાતુ કાડનાર, ઢોલી, સુતાર, ખરાદી, નાજિયરવાજો, કંગઈ બનાવનાર, વાંસફોડો, કાગડી, જીલહીયો, રકુગર; રંગરેજ, છીપી, પાઘડી બાંધનાર, દરજી, હુકાનળી બનાવનાર, મોચી, મોહોરકંદ, ઢોંડફોડો, મીસ-તસી, ડબ્બગર, કુંભાર, હલવાઈ, તેલી, તંબોળી, રંગારી, અનારી, ધાંધી ઈત્યાદિ જે ધંધાદારી છે, તે સરવેના કામોમાં એકસરખી મહેનત છે, ને એ તમામ મહેનત પૈસા કમાવાને માટે મરદ સેહેવે છે તથા ઉઠાવે છે, પણ એ કહેવાથી એમ નહિ સમજવું કે ઓરતોએ ખાવા અને સુવા સિવાયે દુનિઆનું કોઈ કામ કરવાનું નથી ! ખરૂં છે કે ઘર સંસારનું સરવે કામ ઓરતો કરે છે. મરદ પોતાની કમાઈ ઓરતો આગળ લાવીને મૂકે છે, અને ઓ-

રતો પોતાની અકલથી તેને એવા બંદોબસ્ત અને સહકૃપી ઉઠાવે છે કે સુખની સાથે આખર ઇશ્વર ઉપર એકે સંપૂર્ણ આવવા નથી દેતી. હવે બારીકીથી જોઈશું તો જ્યાંજ્યાં એક પૈડું મરદનું અને એક પૈડું ઓરતનું હોયું નથી ત્યાંજ્યાં દુનિઆની ગાડી ચાલી શકતી નથી. મરદાને પૈસો પેદા કરતાં એટલો વખત નથી બચતો કે તે ધરના નાહાના નાહાના કામોમાં રહે.

ઓ છોકરાઓ, એવું શીખો કે માટીડા થયા પછે તે તમને કામ આવે અને ઓ છોકરીઓ, તમે એવો હુબર હાંસલ કરો કે ઓરત થયા પછી તમને તેથી ખુશી અને ફાંમેદો થાય. ખરૂં છે કે મરદ સાથે સરખાવતાં પુરુષોએ ઓરતોને કાંઈએક કમજોર પેદા કીધેલી છે ખરી; પણ હાથ, પગ, કાન, આંખ, અકલ, સમજ, યાદ, એ સરવે મરદની બરાબર જ ઓરતને આપેલું છે. છોકરાઓ એજ ઇંદ્રિયોથી કામ લઈને કાપેલ, પંડીત, હકીમ, કાઠીગર, ધંધાદાર અને હરેક બાબદમાં પહેચિલા તથા હુબરમંદ બને છે. ત્યારે છોકરીઓ પોતાનો વખત ઠીગણાં એલવામાં તથા કલાણીયો સાંભળવામાં ખાંધે અપટ રહે છે. જે જે ઓરતોએ વખતની કદર બૂજી અને વખતને કામકાજમાં રોક્યો છે, તે મરદની માફક દુનિઆમાં નામવર અને પ્રખ્યાત થઈયો છે. જેમકે નુરજાહાન બેગમ, જેબનનેસા બેગમ, ઇઆ હાલની નુવાબ સેકંદર બેગમ, અથવા અંગરેજોની શાહાજાદી માહારાણી વીક્ટોરિઆ. આ ઉપર કહેલી ઓરતોએ એક નાના જેવાં ધરનો કે કમીલાનો નહિ પણ આખા મુલક અને ખંડનો બંદોબસ્ત કીધો છે. કેટલીએક નાદાન ઓરતો એમ વિચારે છે કે “ઘણું શીખીને શું મરદાની માફક મોલવી બનવું છે? મેં એમા મેહેનતે કીધાથી શું ફાંમેદો છે?” પણ એમ નહિ, જે ઓરતો વધારે શીખી છે તેઓને તેથી જ્યાંદે ફાયદો પણ મળેલો જ છે. અમે કબૂલ કરીએ છીએ કે ઘણાં માહાબારત એકમ ઓરતોએ શીખવાની કુશળ નથી પણ જેટલો જરૂરનો છે તેટલોખી ઘણુંકરી ઓરતો હાંસલ કર્યાં કરે છે? થોડામાં થોડું પોતાની ભાષા શીખી લેવી એટલો ઘણું જરૂરનું છે. અગર એટલું પણ નથી આવડતું તો બેશક તેને નામોશી જેવું છે, તથા પોતાના ધરની વાત પારકાને જાહેર કરવી પડે છે, ઇઆ તે છુપી રાખીઆથી નુકસાન થાય છે. ઓરતોની વાતો ઘણુંકરી ખાનગી અને લગ્ન ભરેલી હોય છે પણ કદી પોતાની મા બેનને તે જાહેર કરવાની જરૂર પડે છે, ને એવું બને છે કે તે વખત ઉપર મા બેન ઘણું દૂર હોય છે તો એવી વેળાએ ઇઆતો લગ્નને છોડવી પડે છે ઇઆ નહિ કેવાના સંબંધથી નુકસાન ખમવું પડે છે. પહેલા વાંચવા કરતાં લખવું કાંઈએક મુશ્કેલ છે પણ જે કાંઈ ચોપડીમાંથી રોજ ચાર લીટીઓ નકલ કર્યા કરે અને તેમજ પોતાના દિલથી ઉપજાવીને લખ્યા કરે તથા એ બાબેની સલાહ પૂછ્યા કરે તો, જરૂર કરી થોડા મહિનામાં તે લખવાનું શીખી જશે. ખચીત કરી શોભતા દસકતની જરૂર નથી. લખવું એ પણ

એક હુબર છે, જે અગતની વખતે ઘણો કામ આવે છે. અગર લખાણ બૂલ બરેલું હોય અથવા અક્ષર ખેડાંજ અને ખેડપ લખાએતો તેથી ખેદિલ થઈને લખવું માંડી વાળવું નહિ, કોઈપણ કામ શરૂઆતમાંજ સાઈં થતું નથી. અગર કોઈ મોટા કામને એક ટોપી વેતરવા અને સીવવા આપો, જેણે કોઈ દહાડા તે કામ કાઢિલું નથી તો જરૂર ટોપીને તે ખીગાડી નાખશે. એક દાખલો ત્યો કે ચાલવું હાલવું જે હમણાં તમને આટલું સેહેલું લાગે છે, ને વગર ફરકતે અહિંથી તહિં દોડતાં ફરેછો, પણ કદાચ તમને યાદ નહિ હશે કે એ તમે કેટલી મુશ્કેલીથી શીખ્યાં છો ? તમારાં માખાપ અને વાલીઓને સારી પડે યાદ છે કે પેહેલાં તમને ટેકા વગર ખેસતાં પણ નહિં આવડતું હતું, બ્યારે તમને કેડથી ઉતારી નીચે ખેસાડતાં ત્યારે એકજણ પકડી રહેતું, ઈઆ તકીઆનો ટેકો કરી આપતાં હતાં ! એ પછે તમે ફરસડીયાં મારવા શીખ્યાં, પછે ઢાલીયો પકડીને ઉભું રહેવા લાગ્યાં અને બ્યારે તમારા પગ વધારે મજબૂત થયા ત્યારે ધીમે ધીમે ચાલતાં શીખ્યાં, તેમાં પણ સેંકડો વખત તમને ઠોકર લાગતી, ને દરરોજ તમે તૂટી પડતાં હતાં. હવે તેજ તમે છો કે જોદાના ફજલથી આજે ખેડક દોડોછે, ફરેછો ? એજ મુજબ એકવાર લખવું પણ આવડી જશે. આથી અગર તમને છોકરાઓના જેવું સાઈં લખવું નહિ પણ આવડે તોપણ જરૂર જોયતો આવડશેજ, ને એટલી મુશ્કેલીતો નહિ રહેશે કે ઘોલીનાં કપડાં, કે દળનારીની દળાઈને વાસતે દીવાળપર કાપા એંચવા ઈઆ કાંકશ કે પથરા ગણીને રાખવા પડે. ઘરનો હિસાબ કેતાબ અને લેણદેણ મોઢા અદ રાખવું ઘણું મુશ્કેલ છે, ને બાજે મરદાની એવી આવડત હોય છે કે જે રૂપિઆ પૈસાં ઘરમાં આપે છે તેનો હિસાબ પૂછ્યા કરે છે. અગર મોઢાં ઉપર યાદ નહિ રહીતો મરદને શક પડે છે કે એ રૂપિઆ ક્યાં ખરચ્યા ? જેથી મકામે પોતપોતામાં કંકાસ ને કજીઓ ઉઠે છે. અગર જોરતો એટલું લખવાનું શીખીએ કે પોતાનેજ સમજવાને ખસ થાએ, તો તેટલું પણ કેવું સાઈં છે ?

લખ્યા પઢ્યા ઉપરાંત, સીવવું બરવું તથા રાંધવું સીધવું એ બંધી હુબર હરેક છોકરીને શીખવે જરૂર છે. કોઈ આદમીને આ વાતની ખબર નથી કે આવતા વખતમાં તેની સામે કેવો બનાવ આવી ઉભો રહેનાર છે. મોટા અમીર અને મોટા દોલતમંદો એકાએક ગરીબ અને હાજતમંદ થઈ જાય છે. અગર કોઈ હુબર હાથમાં હોય છે તો તે જરૂરની વખતે કામ આવે છે. આ એક જાણીતી વાત છે કે, આગલા વખતના પાદશાહો દોલત અને હકુમત છતાં જરૂર કરીને કોઈ હુબર શીખી રાખતા હતા, કે જે મુસીબતની વખતે કામ આવે. યાદ રાખજો કે દુનિઆની કોઈ હાલત બદલે રાખવા જોગ નથી. મોટે આજે તમને મુખ્ય અને ફરસુદ હાંસલ છે તેટલે જોદાના શુકર કરે કે તેણે પોતાની મહેરબાનીથી આપણા ઘરેાગાં ખરકત ને ફરાગત આપી છે, પણ એમ કહેવાની મતલબ

એવી નથી કે તમે એ આરામની કદર નો કરો, ઇઆ આવતા વખતને વાસંતે પોતાને એવું ધારી નમિંત રાખો કે એ આરામ હમીને હમીશાં હાંસલ રહેવાનો. સુખના દાહાડામાં કેટલીએક ચોકસ આદતનો માહાવરો રાખવો જરૂર છે; અગર એ જોદાએ તમને નોકર ચાકર પણ આપ્યા હોય તે છતાં પણ તમારે પોતાની આદતને બગાડવી જોઈએ નહિ. કદાચ જોદા ન કરે તે તમારી એ મોટાઈ જતી રહેતો એ આદત ઘણી કામ આવશે. પોતે ઉઠીને પાણી નહિ પીવું ઇઆ નાના નાના કામોમાં ચાકરો ઇઆ નાના ભાઈ મેનોને મહેનતુ આપવી, ને પોતે એદી બનીને બેસી રહેવું, એ ઘણું નામુનાસેમ અને આદતને બગાડવાની નિશાની છે. મારે તમોએ પોતાનું સરવે કામ પોતે કરવું જોઈએ. બલકે તમો હોશિઆરી અને ચાલાકીથી રહેતો પોતાનું કીધાં ઉપરાંત ધરનાં ઘણાએક કામ તમે ઉઠાવી શકો. જો તમે થોડી થોડી પણ મહેનત કરતાં રહેતો પોતાની માને ઘણીએક મદદ, ને ટેકો કરી શકો. પોતાથી બનતું કોઈ એવું કામ છોડી દેશો નહિ કે જે મા પોતાને હાથે કરે ઇઆ ખીજાંએને તેને વાસંતે બોલાવતી અને મહેનત આપતી ફરે.

એ મારી પ્યારી દીકરીઓ, રાતના જ્યારે સુવા જાઓ, ત્યારે પોતાનું ખીજાનું પોતાને હાથે ખીજાવી લ્યો, ને સવારના મકાળે ઉઠીને તે વાળી ઉઝકી તેને ઘટ્ટી જગાએ મૂક્યા કરો. તમારાં કપડાંની ગાંસડી તમારાં કબજામાં રાખો. જ્યારે કપડાં બદલવાની જરૂર હોય ત્યારે ફાટેલું ઇઆ ઉઝડલું પોતાને હાથે દરસ્ત કરો. મેલાં કપડાંની જતન કરો. જ્યાંજ્યાંથી ધોબણુ કપડાં લેવા આવે ત્યાંજ્યાંથી તેને એલાહેદાં રાખો. અગર કપડાં બદલી મેલાં કપડાં ઉચકી ઠેકાણે નહિ મૂકશો તો કદાચ ઉંદર કરડશે ઇઆ પડ્યાં પડ્યાં વધારે મેલાં થશે, ને ધોબણુથી તે સારાં ધોવાઈ શકાશે નહિ. વળી બીની જમીન અને પસીનાથી હવાએલાંને લીધે, તેમાં ઉધેઈ લાગુ પડશે. ધોબણુને પોતાનાં મેલાં કપડાં પોતે જોઈને આપ્યા કરજો; ને જ્યારે ધોઈને લાવે ત્યારે તમે પોતે જોઈને લેવા કરજો, કે કોઈ કપડું ઝાણું કરી ઇઆ કેયેથી ફાડી લાવી નહિ હોય, અથવા કેયે ડાઘડૂધ ખાકી રહી નહી ગયો હોય. એવી રીતે જ્યારે તમે પોતાનાં કપડાંની ચોકસી રાખશો તો તમારાં કપડાં ખૂબ સાફ ધોવાયા કરશે, ને કોઈ કપડું ઝાવાશે નહિ. જે ઘરેલું તમે પેહેરી રાખતાં હોય તેમાં મોટી બીમતના જે દાગીના હોય, તે સુતા આગમચ અને સવારના ઉઠો તારે તેપર નજર કરજો કે સરવે સલામત છે કે નહિ. ઘણીએક બેખબર છોકરીઓ રમતાં કૂદતાં જાણસ નાંખી દે છે, તે કેટલાએક દહાડા ગયા પછી તેને જણાય છે, કે ખાલી ગુમાઈ ગઈ, છલસું નીકળી પડ્યું, તેટલે તો ઘરમાં કેટલીએક વખત ઝાડું દેવાઈ ગયેલું હોય, ત્યારે ક્યાંથી જણાય કે જરા જેટલી ચીજ ક્યાં જતી રહી ઇઆ કબ

જગાએ મોટાડામાં ડટાઇ ગઇ ? પાછળથી તે ગાર્ડેલ છોકરીઓ જાણ્યને વા-
સતે આફસોસ કરી રહે, ને તમામ ધરને સોધાસોધમાં હેરાન કરી નાંખે.
જ્યારે માખાપ જાણે છે કે એ છોકરી જાણ્યની સંભાલ રાખતી નથી, ને ખાઈ
નાંખે છે ત્યારે તેઓ પણ આફસોસ કરે છે. તમારે હમેશાં વિચાર રાખવો જો-
ઈએ કે ધરના કામોમાં તમારે લાએકનું કયું કામ છે. ઘણુંકરી નાના બાઈ
બેનો રડતાં અને મમત કરતાં હોય છે, તેને તમે સંભાળી શકો તો માતાને તે-
ઓ મહનત નહિ આપે. 'મોઢું' ધાવરાવવું, તેના આધા પાણીની ખખર રા-
ખવી, કપડાં પેહેરાવવાં, એ સરવે કામ તમારે લાયકનાં છે, ને જો સહાવતો તમે
કરી શકો, પણ જો તમે બાઈ બેનો સાથ મરાયા કરો છતાં મમત કરો તો
તમે પોતાને હાથે પોતાની વક્કર ખુએછો તથા માતાને સુખ આપવાને બદલે
વધારે દુખ આપો છો; તે ધરનું કામકાજ જુએ કે તમારી પંચાતી ચૂકવ્યા કરે ?

ધરમાં જે આણું પડે છે તેને એવી મતલબથી જોવા નહિ કરીએ કે ક્યારે
રંધાઈ રહેશે, ને ક્યારે ખાવા મળશે. ધરમાં જે કૂતરાં કે બિલાડાં કે
ખીજાં કોઈ જનવર પળતાં હોય, ને તે જો પેટ ભરવાની આશાથી ખાવાને
હનતેજર રહેતો તેમાં કાંઈ અજબ જેવું નથી, પણ તમારે તો દરેક વાતમાં
એવું ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે ગોશત કેવી રીતે પકાવ્યામાં આવે છે, નીમક કે-
ટણું નાંખે છે, ઇત્યાદિ. તમે જો હરેક પકવાનને ધ્યાનથી જોવા કરો તો બર-
સોછું કે થોડાજ દિવસમાં તમે રાંધવાનું શીખી શકશો, ને તમને એ હુન્નર
આવડી જશે; જે હુન્નર દુનિઆના તમામ હુન્નરોમાં સૌથી વધારે અગત્યનો છે.
સાધારણ ખાણ ઉપરાંત તરદુદના કેટલાંએક પકવાનની રીત પણ શીખી લેવી
જોઈએ. આખ્યા ગયાની મેજબાનીમાં હમેશાં તરેહ તરેહના પકવાનની
જરૂર પડે છે. કવાળ, પલાવ, મીઠા ચાવલ, જરદો, મસાલો ભરેલી ચટણી,
મુરખ્ખો, દૂધપાક, એ સરવે સ્વાદદાર અને તરદુદનું આણું છે. તે હરેકની
ખનાવટ યાદ રાખવી જોઈએ. કેટલીએક વાણીમાં જાજી તરદુદ હોતી
નથી પણ તેને સ્વાદદાર પકાવવામાં તારીફ છે, જેમકે માછલી, કારેલાં ઇત્યાદિ.

સીવવું એ કાંઈ ઘણું કઠણ કામ નથી. વેતરવામાં અફલ ખરચવી જો-
ઈએ છે ખરી, ને તેને દિલ લગાડીને સમજી લેવું ઘણું જરૂરનું છે, આરતોને
ખરમાં સરવે જાતનાં કપડાં વેતરવાં તો અગત્ય કરીને પેહેલાં શીખી લેવાં જોઈએ.
હમે કેટલીએક બેવકૂફ આરતોને જોએલી છે કે પોતાનાં કપડાં લઇ ખીજી આ-
રતોની પાસે વેતરાવા મોટે ધક્રોલા ખાયા કરે છે, અને જરાજેટલી વાતને
લીધે ખીજીઓની ખુશમદ કરતી કરે છે. મરદોનાં કપડાંમાં અંગરખાં કાંઈ-
એક મુશકેલ છે, પણ તમે જો તમારા બાઈઓનાં અંગરખાં વેતરી કરો તો બે
ચાર અંગરખાં વેતરીથી તે સમજમાં આવી જશે.

છોકરીઓ શરમને મારે મોઢથીતો નથી બોલતી, પણ દિલમાંતો જાણે છે કે કુંવારાપણના (મહિઅરે રહેવાના) થોડા દિવસ કાંઈ ઓરજ છે. આખર સાચરે જવું છે. લગન પછી (સાચરે ગયા પછી) ખીલકુલ નવી તરેહની જીંદગી ચુલ્હરથી પડે છે. જેમકે તમે મા, મમાઈ, માસી અને કપીલાળી તમામ ઓરતોને જુઓછો. મહિઅરે રહેવાનો વખત ધણો થોડો છે. ને એ વખતનો મોટો ભાગતો નાદાનીમાં ચુલ્હરી જાય છે અને જીંદગીનો મોટો પાહાડતો હજી સામે આવનાર છે, કે જે તરેહ તરેહના કુથલા અને જાત જાતના ખર્ચગાંધી ભરેલો છે, હવે તમે વિચારો કે તમે કોઈ એવી ઉંચે ઉપાડેની છોકરીતો નથી કે લગન પછી તમોને કાંઈ જીંદગી જાતનું નસીબ મળી જાય. જેમ દુનિયા જાહાનની વહુ દીકરીઓને હોય છે, તેવું જ તમારે માથે પણ આવશે. ત્યારે ધ્યાન ધરી જોવું જોઈએ છે કે, ઓરત જાત કેવી રીતે જીંદગી ચુલ્હરે છે? લગન પછી તેઓની કેવી રીતે ધન્યતા હોય છે? મરદ તેના દરજ્જો અને આતરદારી કેવી રીતે કરે છે? કેટલાંએક ચોક્કસ લોકોની હાલત ઉપર નજર ના કરશો. જેવી કે કેટલીએક જગ્યાએ સંજોગથી જોઈએ તે કરતાં પણ જ્યાંદે પ્રીતિ હોય, ઇઆ ઓરત મરદને માથેની થઈ હોય, ઇઆ કેયે જ્યાંદે ખડાખાસદુ આલતુ હોય, ઇઆ ઓરતની આખર ખીલકુલ ઉઠી ગઈ હોય. એ વાતતો જીંદગી જાલુવી, તમારેતો દેશના સાધારણ લોકોના રેવાજ અને ચક્કણ જોવાં જોઈએ. એ સાધારણ રેવાજ જોતાં હમોનેતો ઓરતોની કશી ખૂજ કદર નથી દીસતી. લોકોએ તેઓને “કમઅક્લી” નો ખેતાબ આપેલો છે. મરદોવારેવાર “તીરીઆ ચરિત્ર” અને “તીરીયા હટ” મોલતા ફરે છે. મરદો ઓરત જાતને ખેવકા જાણે છે, અને કહેવત છે કે “ધોડા, સ્ત્રી અને તલવાર” એ ત્રણથી કોઈએ વફાઈ જોઈ નથી. એક કવિએ કવિતામાં પણ તેમની બધી કીધી છે,—

“અગર નિક જુદી સરંજમે જનં,

“જનારા મજન નામ જુદી, નજનં.”

“અગર ઓરતનું છેવટ સાંજ હોતે, તો ઓરતોનું જે “જનં” (માર) નામ છે તેની જગ્યાએ “મજનં” (નો માર) કરીને હોતે.” (એટલે ઓરતો કસુરવાળી ને કમઅક્લી છે તેથી જ તેઓને “માર” નું નામ આપ્યું છે) એ સરવે વાતો તો ચોપડીઓમાં લખેલી છે. હવે આપણે સંસારમાં જોઈશું તો ધરના ઘસડખોળા ઉપરાંત દુનિઆનાં કોઈ નવાઈનાં કાંમો ઓરતોથી લીધેમાં નથી આવતાં, ઇઆ કોઈ ઉમદા કામની સલાહ અને મસલહતમાં ઓરતોનો ભાગ નથી લેતું. જે ધરોમાં ઓરતોની ધણી આતરદારી તથા ધણી ધન્યતા હોય છે ત્યાં પણ જો ઓરતોને કાંઈ પૂછવામાં આવે છે તો માત્ર એટલું જ કે “કેમ બાઈ આજે શું તરકારી નાખ્યામાં આવશે? છોકરીને વાસતે શું થેલો જોડો મંગાવશે કે દોહોડા હાંસીઆનો? સોપારી માં-

ગમ્યંદી લેશે. યા જાણી? જરદો પૂરની લેવો. પમંદેકે કે અમાનતખાની? રજામને પીળી ધારી જોઈશે હમ્મા મુરમહ રંગની?" આવી વાતો સિવાએ કોઈખી ઓરત દેખાડી આપશે, કે મરદોએ મોટાં મોટાં કામોમાં કદી તેમની મજાહ લીધીછે? હમ્મા કોઈ મોટું કામ તેણીના હાથમાં સોંપ્યુંછે? ત્યારે ઓ ઓરતો શું તમને એવી હિલુપસતી સાથે જીવવું નાખ્યું નથી આવતું? અને શું પોતાની બેએતેખારી અને બેહજતી પર તમને અફસોસ નથી હોતો? શું તમને એટલી ઉંચટ નથી આવતી, કે મરદોની નજરમાં તમારી હજત વધે? પણ ખરેકે કે તમે તમારે હાથે તમારે વક્કર ખોઈ નાખ્યોછે. તમે પોતેજ કારણ આવી મરદની આંખ આગળ નીચી પડીએછો. તમારામાં કામેલીઅત હોતે તો, મરદો તમને કેમ કરી તુચ્છ ગણતે? મુશકેજતો એજછે કે તમે ફક્ત દાળ રાંટલી પકાવતા, અને ફાટું તૂટું સીંચામાંજ પોતાની બઝાહ મમજોછો. ત્યારે જેવી તમારી લયાકતછે તેવીજ તેની ખૂજછે! તમારી હાજની ચાલુ હાજત, જેમાંની એક મૂરખાઈ, એક મક્કર, તથા બેવ-ફાહછે, તે ઉપરથી અગર દુનિઆબરના એવજમ તમે ઉપર લગાડયામાં આવે તો વાજેબ, અને દુનિઆબરની ખુરાહઓ તમેપર કહાડયામાં આવે તો વાજેબી ખોલાએ.

મોટે ઓ ઓરતો, તમે મરદોનાં દિલ બેહલાવો, તેઓની જીંદગીને તમારી ખુશીની પુંજ ગણો, તેઓની આંખોને વસંતનો બાગ કરી જાણો, તેઓની આનંદો વધારનારી, ને તેઓના ગમને દૂર કરનારી થાઓ. અગર તમારાથી મરદોનાં મોટાં કામોમાં ભાગ આપાએ, અને તમારામાં મોટાં કામો બજાવાનાં સંલૂક હોયતો, મરદ તમારા હાથ ધોઈ ધોઈને પીએ, અને તમને પોતાના સિરના તાજ બનાવી રાખે. તમારાં કરતાં વધારે સારે તેઓનો ગમખાર, તમારાં કરતાં વધારે સારે તેઓનો મજાહ આપનાર, તમારા કરતાં વધારે સારે તેઓનો ખેરખાહ ખીજો કોણ હોય? મગર મોટા કામો કરવાની આવડ તમારામાં કયાંથી હોય! હરની અપ્પટ દીવાલમાં તો તમે જાણે કે પડેલાંછો. કોઈને મળતાની કે કોઈ સાથે વાત કરવાની, નથી તમારામાં અક્કલ, કે નથી હોશ, આદમીથી આદમી શીખે. મરદો પઠી લખીને અક્કલ અને માન હાંસન કરે, અને જેઓ લખ્યા પઠ્યા નથી તેઓ પણ હજારે તરેહના લોકો સાથે મેજાહને દસ જણથી દસ તરેહની વાતો સાંભળે, પણ તમારા નસીબમાં તો પડદામાં ભગઈ ખેંચવાનુંછે. આપણા દેશની રીત અને રવાજો ઓરતો ઉપર પરદેશીનીની ફરજ બારી નાંખેલીછે. ત્યારે પઠ્યા લખ્યા સિવાએ બીજું કંઈ તદ્દનીરે, કે જેથી તમારી અક્કલનું વધવું થાય? એક લેખે જેનાં મરદો કરતાં પણ ઓરતોને વાંચતા શીખવાની વધારે જરૂરછે. મરદોતો બાહરના ફરનાર હરનાર પડ્યા, તેથી લોકો સાથે હજી

મળીને પણ માન હાંસલ કરી લેશે, પણ તમે ધરમાં બેઠાં બેઠાં શું કરશો ? શું સીવવાની ટોકરીમાંથી અકલનાં પડીકાં કાઢી લેશો ? ઇચ્છા અનાજની કોડી-માંથી અજમાએસનું પોટલું ભરી લાવશો ? માટે વાંચવા શીખો કે તમે ખૂણામાં બેઠેલાં છતાં તમામ દુનિયાની મુસાફરી કરી શકશો. એલમ હાંસલ કરે કે પોતાના ધરમાં બેઠાં છતાં જમાનાઓની વાતો તમોને મળવા કરશે.

ઓરતોએ પોતાની ઓલાદની શોભાને ખાતર પણ ડાહપણ હાસલ કરવાની ઘણી જરૂર છે. છોકરીઓ સાસુરે જાએ ત્યાં તલક, અને છોકરાઓ ધણુંકરી દસ વરસની ઉંમર તલક ધરેમાં કેળવણી પામે છે. એ મુદતમાં માતાઓની ખાસીઅત અને ચાલચલણની અચ્ચાંઓમા અસર થાય છે. માટે એ ઓરતો, કુરુદેવની આવતી જીંદગી તમારા અખતીઆરમાં છે, જે તમે ચાહેતો શરૂઆતથીજ તેઓના દિલમાં એવો ઓરાદો અને એવો જીવો બેઠાં ભરી નાંખો કે તેઓ મોટા થઇ સાઈ નામ અને સારા દેખાવ હાસલ કરે, તથા તમામ ઉંમર આશાએશમાં યુગ્મરીને તમારા શુકરયુગ્મર થાએ. અને જે તમે ચાહેતો તેઓની આધીનતાને એવી ખગાડી નાંખો, કે જેમ જેમ મોટાં થાય તેમ ખરા ખીનાં લક્ષણ શીખતાં જાય, તથા છેવટ સુધી એ શરૂઆતનો અક્સોસ કર્યા કરે. માટે અચ્ચાંઓ બોલતાં થયાં અને કેલવણી લેવા જોગ માન હાસલ થઇ કે જે માતાઓમાં ડાહપણ હોયતો, ત્યારથીજ અચ્ચાંઓને તાલીમ આપતાં જવું. નિશાળ અને મદદશામાં મોકલવાની આશામાં છોકરાંઓના કેટલાંએક વરસો નકામાં જાએ છે. એકતો ઘણી નાહની ઉંમરમાં અચ્ચાંઓને નિશાળે જવાની નાખુશી હોય છે, ને તેમાં વળી માતાની મોહોખત ચઢાવો કરી આપે છે, તે એમ કે નાહના અચ્ચાંઓએ હજી પોતાને કેલવણીની જરૂરીયાત સમજતાં નથી તેઓને ઉસતાદની કદમાં મૂકવાને દિલ કરતાં નથી. ત્યારે હવે માતાઓ જે ચાહેતો એ અહમ્મામમાં તેઓને ઘણુંએક શીખવી પઢાવી શકે. છોકરાંઓ નિશાળે બેઠા પછી પણ ઘણું સુધી વગર ઉલટથી શીખે છે, અને ઘણે દહાડે તેઓની શક્તિમાં વધારો થાય છે. એ વખતમાં તેઓને માતાઓથી ઘણી મદદ મળી શકે એમ છે. પેહેલુંતો માતાના સરખી મોહરખાની અને પ્યાર ખીજમાં કયાંથી હોએ ? ખીજુંતો રાત દિવસ સાથેને સાથે રહેવું, જરા અચ્ચાંની વલાણ ઉલટ ભરી જોઇ કે જટ એક હરફ ઓળખાવી દીધી, અથવા કાંઇ આંકજ યાદ કરાવ્યા, કે કદી ઉગમણ આધમણની દિશાજ ખતાવી દીધી. એવી રીતે માતાથીતો વાતેવાતમાં એટલું શીખવી શકાએ છે કે, જે ઉસતાદ વરસો શરીની કેળવણીમાં વટીક શીખવી શકતો નથી. વળી માતાઓની તાલીમમાં આ પણ એક ઉત્તમ છે કે છોકરાંઓને દેહસત નથી ઉપજતી, ખલકે ઉલટથી વધારો થતો જાય છે. એમાં કુરુદેવની સંભાળને સંભાળ, તેઓની પરવરશીની તદખીર, તેઓના જાનની

સલામતી, માતાઓનાજ અપતીયારમાં રહેછે, અગર ન કરે ખાદા, કોઈ કોઈ માતાઓમાં એવા ડહાપણની ખામી હોયછેતો, તેના ફરજદાના જીવ જોખમમાં રહેછે. એવું કોણ કમઅપત હશે કે માતાની મોહાપત ઉપર યુમાન લખુ જાએ, પણ એજ મોહાપતનો જો એવફૂકાઈથી ઉપયોગ કીધામાં આવેતો ખનવા જોગછે કે નફાની જગાએ ઉલટું નુકસાન પહોંચાડે. જરા વિચાર કરી જુઓ, શું હજારે જાહેલ અને કમઅફલ માતાઓ એવી નથી કે જેઓ ખચચાંતા હરેક દરદને નજર લાગી, પડછાયો પડયો, ઝપાટો લાગી, અને ઘોકો પહોંચેલા જાણી દવાદારની જગાએ જાહારો, પીછી, ઉતાર મત્યાદિ કરાવ્યા કરેછે, ને તેવા અણુધરતા એલાજની અસર તમિજ સમજી લો કે શું થતી હશે ?

• આ સરવે કહેવાની મતલબ એજછે કે સંસારની સરવે શાન્તિ અફલ ઉપર, અને અફલની શાન્તિ એજમ ઉપર મુકરરછે. હવે તમને એક રમુજ વારતા સંભળાવું છું, જેથી તમને જાણીશે કે વગર હુબરવાળાને કેવી સખતી પહોંચેછે.

૨૧૨૮

અકબરી નામની મીઝાજદાર વહુની વાત.

અકબરી ખાનેમ* નામની એક એવફૂક છોકરીનાં લગન, મીઝાં મોહા-મદ આકેલ નામના જીવાન સાથે થયાં હતાં. એ છોકરીએ પોતાની એવફૂ-કીથી સાસરામાં વરસ, એ વરસ પણ નિભાવ નહિ કીધો. લગન થયાને ચોથે કે પાંચમેજ મહિનેથી પોતાના ખાવંદપર તકાજો કરવા લાગી, કે તમારી માં અને બેનોમાં મારો નિભાવ નથી થતો, મને જીવું ઘર માંડી રાખો. મીયાંએ કહ્યું “તમારી જે કાંઈ પંચાતી મારી મા બેન સાથે થતી હું જાણું છું, તેમાં સરવે તમારોજ વાંકછે. મોહાક્ષામાં જે હલકે વાંધેના લોકો રહેછે તેઓની છોકરીઓને તમે બેનપણી કરી રાખીછે. ભાંડુ બઝીયારીની છોકરી ચુનીયા, તથા ખખશુ કલ્હાંગરની છોકરી જીલકન, કીચુ બીસ્તીની છોકરી રેહમત અને મુલન બીજીવાળીની છોકરી સલમતી, એ સઘળીઓ રાત દહાડો તમારી પાસે આવ્યા કરેછે, અને તમને એ વાતનો કશો પણ ખેઆલ નથી કે એ લોકો આપણી બરોબરીયાં નથી, નથી આપણને એઓ સાથે સગાઈ, કે નથી ધરોબી, કે નથી પીછાણુ, કે નથી મોહાપત. એ ખાખે આવ્યા મોહાક્ષામાં

* ખાનેમ એટલે બાઈ, બાનું.

ચરચા ચાલે છે કે આવી તે કેવી વહુ બાપ્યા છે કે જ્યારે જોઇએ છ ત્યારે આવી હજારી છોકરીઓ પાસે બેઠેલી હોય છે, જોકે આપણા મોહોલામાં કાશી અમા-મઅલી, હકીમ સફાદદોલા, મુતશી મમતાજી એહમદ, મોતવી રહઅલા, મીર હોશીન રત્ન, એવા આરા ને આપરદાર લોકે પણ રહે છે, ને તેઓની વહુ દોકરીઓ આપણા ઘરમાં આવ જવ કરે છે, પણ તે કોઇ સાથ તમે વાત પણ નથી કરતાં. મારે જો માશુએ તમને હલકાં અને નીચ લોકોની છોકરીઓ સાથ મળવાને ના કહી હોયતો તેમાં નરસ શું કહ્યું ? ” આ બેવફૂર છોકરીએ જવાબ દીધો કે “ મોહોલાનું મળવું દિવસે બાતનું હોય છે. મારી માની પડા-થમાં એક બાસુ મનીહાર રહેતો હતો, તેની બનુ નામની છોકરી મારી સહી થતી હતી. જ્યારે હમે નાહાના હતાં, ત્યારે એકેક સાથ રમતાં હતાં, ને બે ઢોંગડીના વેહવા પણ મેં બનુની સાથે કીધા હતા. તે બનુ બિચારી ઘણી ગરીબ હતી, તેથી હું મારી માની હરસે ઘણીએક ચીજો તેને આપતી હતી. મારી માએ મને ઘણીવાર મના કીરી પણ બનુની દોસતી મેં છોડી નહિ.” મીયાંએ જવાબ દીધો કે “ એમ કરવામાં તમે ઘણી જાન મારી.” એ સાંભળી પેલી હેમક ઓરત આવંદપર તણાઇ બોલી, “ જુઓ યોદાના કસમ લખને હું કહું છું, કે મને કહો તે જુઓમાં સંભળાને કેહવો, નહિતો પીટી પીટીને મારે ખુન કરી નાખીશ.” એટલું બોલી રડવા લાગી ને પોતાના મા બાપને કડવા દેવા લાગી, કે “ યોદા ! મા બાપનું બૂડું યજો કે તેઓએ મને આ કમબખ-તીમાં નાંખીએ, મને એકલી જોઇને સરયે મને સતાવા લાગ્યા છે; એ યોદા હું મરું ને મારો જતાવો નીકળો.” એમ બોલતાં ગોરસાની મૌરી પાન ખાવાની તબક્કી ને ઢાલીયા ઉપર મૂકેલી હતી તેને લાત મારી ઉરાડી નાંખી, એટલે તેમાંનો તમામ કાથો, ચુનો ખીછાનાં ઉપર ઉડી પડ્યો. રંગીન ઓઢણી ને ધડી વાળી પગ આગળ મૂકેલી હતી તેને ચુનો લાગવાથી તેનો તમામ રંગ ખવાઇ ગયો. તબક્કીને પડવાનો ધપકારો સાંભળીને સામેના ઓરકામાંથી સાસુ દોડી આવી. માને આવતી જોઇને છોકરો તો ખીજે દરવાજોથી વટી ગયો. પણ પોતાના દિલમાં પરતાવા લાગ્યો કે ક્યાંને ક્યાં મેં આ સતેજા ચિત્તાને છોડ્યો. સાસુએ આવીને જોયું તો ચાર પૈસાનો કાથો ને ગઈ કા-લેજ પકાતી સાળીને કુધીમાં બરથો હતો, તે સંધજો નીચે પડેલો છે. ખીજાનું કાથાથી લટપટ થઇ ગયું છે, ઓઢણી ચૂનાથી તરબોળ થઇ પડી છે ! સાસુએ વહુને પેટમાં ચાંપી અને ફાકટમાં પોતાના બેટાને કેટલુંએક બુરં બોલી. એ-ટલી ખાતરદારી કીધાથી તો જુસ્તાને લેટવાનું બહાનું મળ્યું ! સાસુએ ધણુંએક સમજવધું તથા કાલાવાલા કીધા પણ તેની કશી અસર આ મફર-બાજ વહુ ઉપર થઇ નહિ. તેના રડવા કુટવાનો આવાજ સાંભળીને પડોસણો ભેગી મળી અને ઘડાંઘડી બન-ધું કે બન-ધુ કલ્લમગરની છોકરી જુમફન

વહુને મહિરે દાડી ગઇ, ને ત્યાં ટકા ચઢતી એકની ચાર ખીંધી. જાદાની જિહ્વેઆનીથી અકબરીની મા પલુ ધણી તીખી હતી, તે સાંભળતાંજ ડાહીમાં ખેસી વેવામને ત્યાં આવી પહોંચી અને ધણીએક લડી વઢીને છોડીને પોતાની ચૂથે ઘેર લેઇ ગઇ. આથી કેટલાએક મહિનાઓ ચૂંચી બાંજે તરફથી આવવું જવું, મોકલવું આકલવું બાંધ પડ્યું.

આ બેવકૂફ અને મફરઆજ છોકરી, જેનું નામ અકબરી હતું તેને સાંસરામાં “મીનજદાર વહુ” નો ખેતામ મળ્યો હતો. એ છોકરી બેવકૂફ, બેહુનર, ને બદસ્તબાવની હતી, પણ તેની નાહાની બેન “અસગરી” નામની ધણી ડાહી, સમજી અને સારા સ્વભાવની હતી. નાહાની ઉમરમાંથીજ તે ધરમ પુસ્તકનો તરજીમો તથા નસીહતોની ચોપડીઓ થીખી હતી. બાપતાં પણ તેને આવડતું હતું. ધરનો હેવાલ પોતાના બાપને દેશાવર ખાતે દર અઠવાડીએ બખી મોકલતી હતી. બધી જાતનાં કપડાં વેતરી તથા સીંચી જાણતી હતી તથા જાત જાતનું સ્વાદદાર ખાણું પણ પકાવી શકતી હતી. આખા મોહોલામાં આ ડાહી છોકરી અસગરીની ધણી વખાણ થતી હતી. માતા ધરનો તમામ કારોબાર અસગરીના હસ્તકમાં રહેતો હતો. જ્યારે કેઈવાર બાપ રજા લખતો પરદેશથી ઘેર આવતો, ત્યારે ધરના વહીવટ બાબેની મરવે સજાહ તેનાથી પૂછતો. રૂપિઆ, પૈસા, કોઠડી અને પેડીઓની કુચીઓ મરવે કાંઈ અસગરીની પાસે રહેતી હતી. મા બાપ બંધો ખરાં જીગરથી અસગરીને ચઢતાં હતાં, બલકે મોહોલાના મરવે લોકો અસગરીપર ખ્યાર રાખતાં હતાં. પણ એની વડી બેન અકબરીતો આ નાહાની બેનથી આણુમની રહેતી. વખતે એકલી જોતીતો તેને ધીમની પણ ખરી. તોપણ અસગરી પોતાની વડી બેનનો અદબ કરતી, અને મા આગળ તેની રાવ ફરીવાર પણ નહિ કરતી. સંજોગે બાંજેની માગણી એકજ ધરમાં થએલી હતી. મોહોમદ આકેલ અને મોહોમદ કામિલ નામના બે સગા ભાઇઓ હતા, તેમા અકબરીના વેહવાતો વડા ભાઈ મોહોમદ આકેલ સાથે થયા હતા. અસગરીનું નામ મોહોમદ કામિલ સાથે પડી ચૂક્યું હતું; મગર લગન થયાં હતાં નહિ. અકબરીના ખરાબ સ્વભાવને લીધે નજીક હતું કે અસગરીની માંગણી તૂટી જાએ. પણ એ છોકરીઓની માસી જે મોહોમદ આકેલના ધરની નજીકમાં રહેતી હતી, તે હમિયાં સજાહ કરાવતી, અને જોકે ઉપર મહું તેમ અકબરી મગાધને જતી રહી હતી, પણ તેની માસીએ ધણોએક ધિક્કાર તથા ઠાંકો આપી તથા તરેહવાર પાટીઆં ગોઠવી બાંજે તરફ સમજાવતી કરાવી. તે પછે કેટલાએક મહિના બાદ તે રમજાનની ઇદના * બહાનાથી બાણુજને પાછી સાસરે બધ

* રમજાનની ઇદ તે મુસલમાન લોકોનો નવાં વરસનો દિવસ.

આવી. કેટલાએક દહાડાતો મોહોમદ આંકેલ મીનજી વહુ સાથે ઉંચે મોઢે રહ્યો. એક દિવસે મોહોમદ આંકેલે પોતાની માને કહ્યું કે “આજે રાતે મેં એક દોસ્તને મેહેમાન નોતરેલાં છે, વાસતે આજી કાંઈએક વધારે અને સારું કરવું.” માએ જવાબ દીધો, “દીકરા, ખોદા જાણે છે કે કેવી શક્તિથી હું રોટલી પણ કરે છઉં.” તરણ દિવસ થયા, ખાધાની વખતે મને તાહાડનાં લખલખાં ભરાય છે ને મને પોતાની યધ પણ રહેતી નથી. ખોદા પડોશીનું ભણું કરે કે તે એટલું પણ રાંધી આપે છે. તમે ઇબ્ન ક્રીધા અગાઉ ઘરમાં જરા પૂછી લેવું તો હતું.” મોહોમદ આંકેલે અજબ યધ પોતાની ઓરત તરફ હાથ કરી કહ્યું કે, “શું એ એટલાં કામની પણ નથી ?” વહુમાં એટલી ધીરજ ક્યાં હતી કે આટલા બોલ સાંભળી ચૂપ રહે. તેથી સાંભળતાં જ બોલી ઉઠી, “એ છુડી માને પૂછો કે દીકરાનાં લગન ક્રીધા છે કે લોનડી વેચાતી લીધી છે ? લ્યોજી રાજામાં ચુલો ફૂંક્યો !” મોહોમદ આંકેલે વિચાર્યું કે હમણાં જો લાંબી દૂંધી કરેછુંતો પેહેલાંની માફક ફેરતી થશે. તેથી દલગીરીથી ચૂપ થઈ ગયો, અને મેજબાનીને મોટે બજારમાંથી કાંઈ વેચાતું લઈ આવ્યો; એટલે એ વાતતો હીયાંજ દંકાઈ ગઈ.

હવે મોહોમદ આંકેલની સામે ખીજી એક મુશ્કેલી આવી પડી. એટલે જ તે ખિચારાએ ઇદની એક અઠવાડીઉં અગાઉથી મીનજીવન વહુજીના કપડાંની તૈયારી કરવા માંડી. દરરોજ તરેહ તરેહનાં કપડાં, રંગબેરંગી ચૂડીઓ, દોહરા હાંસીઆના અને ઠીલી કચ્ચથી ભરેલા જોડા લાવતો હતો પણ તે કાંઈ મીનજીવનની ખાતરમાં આવતું નહિ હતું. એમ કરતાં ઇદને બાજ એકજ દહાડો બાકી રહેલો હતો તેથી ઇલગીર યધને અકબરીની માસી પાસે ગયો. તેણે આવતો જાણતાં જ ઘરમાં બોલાવી ઓવારણું લઈ પ્યારથી બેસાડીને પાનની ખીડી બનાવી આપી. પછે પૂછ્યું કે, “કહોજી અકબરી સાચી પડેતો છે ?” મોહોમદ આંકેલે જવાબ દીધો, “સાહેબ તમારી ભાણેજી તો કોઈ અજબ મીનજીવની ઓરત છે, એનેથી મારે દમ તો નાકમે આવ્યો છે. એના ઢંગ કાંઈ ઓરજ તરેહના અને સઘળું બોલવું ઉલટું છે.” માસીસાસુ બોલી, “દીકરા, તેનો કાંઈ અંદેસો ના કરે, હજીએની ઉમર નાહતી છે. અચ્ચાં છોકરાં થશે, ને ઘરનો બોજો માથે પડશે, એટલે પોતાની મેજે મીનજીવ મુધરી જશે. દીકરા, ખોદાએ તમોને સરવે વાતે લાયક ક્રીધા છે, એવું નહિ થાય કે લોકો હસેને તમારી ફેરતી યાએ.” મોહોમદ આંકેલ બોલ્યો કે “હુંતો એવાજી વિચારથી ઘણા અખાડા કરતો ફરેછું. હવે જીએ, કાલે ઇદ છે તો પણ હમણાં જતી નથી ચૂડા પેહેવા, કે નથી કપડાં તૈયાર ક્રીધાં. જરા તમે પોતે તમને લઈ આવી સમજાવો. મેંતો ઘણું પણ કહ્યું, માએ ઘણા કાલાવાલા ક્રીધા પણ કાંઈ માનતી નથી.” માસીસાસુએ કહ્યું “દીકરો.” પછે માસીએ જઈને અકબરીને ચૂડા પેહેરાવ્યા, કપડાં ચેતવી, જલદીને વાસતે

સરવે જણા મળીને સીવવા બેઠાં. માસીએ કહ્યું, “દીકરી, ધૂળરની કળીએને તમો સીવો, તમારી સાસુ ઓરખ કાપે ઓટલાંમાં હું તમારી ઓઢણી પર કોર ટાંકું છું.” જારે અકબરી કળીએ લગાડી રહી ત્યારે ઇતરાધને માસીને કહેવા લાગી. “લોજી હજુ તો તમારા બેઉ પક્ષા બાકી છે તેટલે હતો બેઉ પાએળ-એને કળી લગાડી પણ રહી.” માસીએ જોયું તો કળીએ સંધળી ઉઝડી સીવેલી. અકબરીની સાસુ દેખતાં શરમને લીધે મોઢાં ઉપર તો કાંઈ બોલી નહિ પણ છુપા છુપા બે ચાર બાબીયા એવા તો બધાં, કે અકબરીની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં, અને ઇચારતથી કહ્યું કે, “રાંડ વાંજણી જરા જોતો ખરી ઉઝડી કળીએ મૂકી બેઠી.” અકબરીએ પોતાનું સીવેલું સરવે પાછું ઉઘેડ્યું અને ફરીથી કળી મૂકવા લાગી. બ્યારે કળી મૂકી ચૂકી ત્યારે માસીએ જોયું તો ઈરેવમાં ચુન આવેલી. હવે તો માસીથી ખમાઈ ચકાઈયું નહિ, તેથી અકબરીની સાસુની આંખ ચોરાવીને એક સોએ અકબરીના ટાંચામાં ભાકી, ને કળીયો ફરીથી ઉઘેડી પોતે લગાડી. એવી રીતે બોદાં બોદાં કરીને મીઝાજ વહુનાં કપડાં તૈયાર કરી લીધાં. મોડી રાત થઈ હતી તેથી અકબરીની માસી પોતાને ઘેર ગઈ, અને એ લોકો પણ સૂતાં.

ઈદની ગડબડ ને મીઝાજદારનો મરદાદ.

સવાર પડતાં બચ્ચાંએ ઇદની ખુશાલીમાં સફાળાંજ ઉઠ્યાં, કોઈએ રાતની હાથે બાંધેલી મેદી છોડી, કોઈએ અત્તર અને બોશબોધને માટે ધબ-રાટ કીધી. કોઈએ ઉઠતાંજ ઇદની માગણી શરૂ કીધી. મોહામદ આકેલ પણ બામદાદની નેમાજથી ફારેગ થઈ હમામમાં નાહાવા ગયો, તે નાહી ધોઈને ચાર ધડી દહાડો ચડતાં પાછો ઘર આવ્યો. છોકરાંએને જોયાં કે કપડાં બદલીને ઇદવાને વાસતે તૈયાર થઈ બેઠાં, પણ મીઝાજદાર વહુતો પોતાની આદત મુજબ હજુ સૂઈ રહ્યો. મોહામદ આકેલે પોતાની નાહની બેન મેહ-સુદાને કહ્યું કે, “મેહસુદા જાઓ તમારી બાબીજીને જગાડો.” પેહેલાં તો મેહ-સુદા અચકી ઉભી, કાંએકે તે આ મીઝાજ વહુથી ઘણી ખીંચીતી હતી. બ્યારથી પરણી આવી ત્યારથી મીઝાજદારે પોતાની આ નાહાની નણુંદ સાથે એક દહાડે પણ પ્યારથી વાતચિત કીધી હતી નહી, તેમજ પોતાની પાસે આવજ કે બેસવા પણ દીધીતી નહિ. તોપણ બાઈના કહેવાથી ને ઇદની ખુશીમાં મેહસુદા દોડતી દોડતી ગઈ ને બોલી, “બાબીજી ઉઠો.” બાબીએ ઉઠતાંજ મેહસુદાને એક તમાચો બેચી કાઢાડ્યો. મેહસુદા રડવા લાગી. બાહરથી તેનો આવજ સંભળીને બાઈ ધસી આવ્યો, તેને રડતી જોઈ પોતાના પાસામાં આંખી પૂછ્યું કે “શું છે?” મેહસુદાએ રડતી રડતી કહ્યું કે “બાબીજીએ મારી.” મીઝાજદાર બોલી “જીએ વાંજણી જૂડી, પોતેજ દોડતાં પડી ગઈ, ને નાહક

મારું નામ લે છે." મોહોમદ આકેલને ગોરસો તો આચો પણ વખત જોઈને તામસ કરી ગયો. પછે મેહમુદને પ્યાર કરી પઠાવી મુગી રાખીને બીબી-જીને કહ્યું, "એર હવે ઉઠો, નાહો, કપડાં બદલો. દહાડો ઘણો ચઢીએ છે, હું ઇદધા બહુ કુ." મીનજદારે ડીચકું ચઢાવીને કહ્યું, "હું તો એટલી સફારથી નથી નહાતી. હમણું થંડીનો વખત છે, તમે તમારે ઇદધા જતા કાંએ નહિ, મેં કાંઈ તમોને મને કીધા છે કે ?" મોહોમદ આકેલને આવા રીકડા જવાબથી ઘણું દુઃખ થયું. મીનજદાર સદાની એવી કમખખત હતી કે પોતાના પાવંને હમિશાં નાખ્યુથ રાખતી હતી. એટલામાં મોહોમદ આકેલને તેની માએ પોકારી કહ્યું કે, "દીકરા, બજારમાં જઈ દૂધ લાવી આપો, ને તે પછે એર સાથે ઇદધા સીધારો." મોહોમદ આકેલે કહ્યું, "ઘણું સારું, પૈમા આપો કે દૂધ લાવી આપું, પણ જો મારા આચા અગાઉ, એ કપડાં નહિ બદલસેતો, સઘળાં કપડાં હું ચૂનામાં નાંખીશ." મોહોમદ આકેલનો દૂધ લેવા બજાર ગયો. માને માતમ હતું કે દીકરાનો મીનજદાર ઘણો ગયો છે અને એનો સ્વભાવ પણ એર તરેહનો છે, કે ઘણું કરી એને ગોરસો આવતો નથી. પણ જો આચો તો પછી એની અકલ કંકાણે રહેતી નથી, મોટે એવું નહિ થાય કે ખરેખર નવાં કપડાં બાળી નાંખે. તેથી પોતે જલદીથી વહુ પાસે ગઈ ને બોલી "દીકરી, જોદાને વાસતે એવું ના કરો કે ખેમું વરસ અપશુકતમાં જાય. ઉઠો, નહાઓ ને કપડાં બદલો. મીનજદારે કહ્યું, "નહિં હું તો આ વખતે નથી નહાતી, જરા પછી નહાઈશ." સૌએ ધણીએક આજેજ અને કાલાવાના કરી વહુને ઉઠાડી, નવરાની ધોવરાવી, બાત હોળીને કપડાં પેહેરાવી, મોહોમદ આકેલના આચા અગાઉ એશકી કરી બેસાડી. મોહોમદ આકેલ ઘેર આવતાં બીબીનો આ ફરફાર જોઈને ખુશી થયો, અને ઇદધા જતાં મેહમુદને પૂછ્યું, "કહે મેં તમારે વાસતે બજારમાંથી શું રમત લાવું ?" મેહમુદએ કહ્યું, "એક મારી સોબખતી "રહેજ" લાવજો કે તે ઉપર હું મારો બહુવાનો સેપારો મૂકીશ, તથા ખડીઓ કલમ મૂકવા સારું એક નાહાની ઇસકોતરી પણ લાવજો." મીનજદાર પોતેજ બોલી ઉઠી, "ત્યારે મારે સારું શું ?" મોહોમદ આકેલે કહ્યું "જે તમે કહે તે લેતો આવું." મીનજદારે બોલી, "મકખુશ અને સીગોડાં, તથા ચીની ચેર, મટનની ફળી અને ઘણી સારી નારંગીઓ; એક ઢાલકડું ને એક ખંજરી એટલું લાવજો." એ સાંભળી મોહોમદ આકેલ હસવા લાગ્યો ને પૂછ્યું કે "ઢાલકડી, ખંજરીને શું કરશો ?" પેતી એવકૂફ મીનજદારે જવાબ દીધો કે "વળડશું; વળી બીજું શું કરે ?" મોહોમદ આકેલે બહુ કંઈ હાથુસૂની એ એવકૂફમાં નાદાન બચ્યાંની

* વાંચતી વેળા પુસ્તકને બાકડાંની ઘોડી ઉપર મૂકે છે તે.

માફક ખાવા અને રમવાના એઆસો બરેલાં છે. કપડાં બદલ્યાથી ને ખુશી મોહોમદ આફેલને ઉપજી હતી તે સરવે ધૂળ મળી ગઈ, અને તે નાખુશ દિનથી ઇલ્લા જતો રહ્યો.

આણીમેર એ ગયો કે મીનજદારે વળી એક નવો બુકો ઉભો કરીવો. સાસુને કહ્યું કે “મને એક ડાહી મંગાવી આપો, હું મારી માને ઘેર જઈ છું.” સાસુએ જવાબ દીધો, “વાર આ વખત, તે કાંઈ ઘેર જવાનો છે? ચાર મહિના ઘેર રહીને હજી તો આઠ દિવસ થયા તમે આપ્યો છો, ને વળી આજે હદને દહાડે જવું તો ઘણું નામુતાસેબ છે.” મીનજદારે કહ્યું, “આજે મારે જીવ ઘણો ધબરાય છે, ને દિલને ચેત પડતું નથી. મને મારી સહી બાસુ મળીદારની દીકરી બનુ યાદ આવે છે.” સાસુ બોલી, “હા દીકરી, કોઈને કોઈ સાથે એવી પ્રજા હોય છે; જેવી તમોને બનુ નીકે. અગર તમારું દિલ એમજ આહાત્ત હોય તો તેને બોલાવી મંગાવો.” મીનજદારે કહ્યું, “વાહ! શું જબરાં તેડાવનારાં! જો એમજ બોલાવનાર હતાં તો કાલેજ તેને બોલાવીને ચૂડા પેટરાવ્યા કાંએ નહિ?” સાસુએ જવાબ દીધો, “દીકરી મને શું ખબર કે તમોને તેની યાદ એકાએક આવશે?” મીનજદાર બોલી, “બસ બાપ બસ, અવે બાંજગડ કરવામાં શું કાપદો, જો ડાહી મંગાવી હોય તો મંગાવી આપો, નહિ તો હું સત્તમનીના બાપ પાસે મંગાવું છું.” સાસુએ કહ્યું, “ઝીકરી, કાંત તમારી શુધશુધ ગઈ છે? મીયાને પૂછવું પરછીકું નથી, ને પોતાની મેજે જાએ છો? શું મને મારે જીવદાપો ગુમાવેલો છે, કે છોકરાની રજા વગર ડાહી મંગાવી આપું?” મીનજદાર ટચકો કરી બોલી, “મીયાં શાના ને પૂછવું શાનું, શું કોઈ પોતાના મા બાપને હદ જેવે દહાડે પણ નહિ મજે કે?” એટલું કહીને મૂલન ભાજવાળી પાસે ડાહી મંગાવી ચાલી ગઈ. થોડા વખત પછી મોહોમદ આફેલ ઇલ્લાથી છૂટીને ઘરમાં આવતાં જ મોટી બોલવા લાગ્યો, “લ્યો બુ તમારી ઢાલકડી ને ખજરી, લ્યો વળડો.” પણ જોયું તો મધળાં ચૂપાચૂપ થઈ પેટેઝાં છે. તેથી માને પૂછવું કે “શું થયું, ખરતો છે?” મેહુમુદ બોલી ઉઠી કે “ભાભીજી જતાં રહ્યાં.” મોહોમદ આફેલ અજબ થઈને પૂછવું, “એઓ શા માટે ગયાં? ક્યાં ગયાં? ને જવા કેમ દીધાં?” મા બોલી કે “મેડી બેસાડેલી એકાએક કહેવા લાગી કે હું તો મારી માને ઘેર જઈ છું. મેં ઘણું પણ સમજાવ્યું અન્ને ના પાડી ને પણ કશું માન્યું નહિ, મૂઝન પાસે ડાહી મંગાવીને ચાલી ગઈ, ને હું તો રડતી જ બેસી રહી.” મોહોમદ આફેલ એ સાંભળતાં જ આગનો બપુકો થઈ ઉઠ્યો, અને ધાર્ડું કે હમણાં જ સામે જઈને તે નાપાક ચોર તને સજા કરે. એવા વિચારથી તે બાહર નીકળ્યો. એની માનસ મા સમજી ગઈ, તેથી માએ પાંચો બોલાવ્યો પણ તેણે કશો જવાબ દીધો નહિ. મા બોલી, “શાખાશ બેશ શાખાશ! હું તમને બોલાવું છું ને તે સાંભળવા

જતાં-કાંઈ જવાબ નથી દેતા ! તેરમી સદીમાં માની મરજદા, એવીજ રહી ગયું છે !” એ સાંભળતાંજ મોહામદ આંકેલ પાછો આવ્યો. માએ પૂછ્યું. “મેટા કહેતો ખરા કે આવી ધૂપમાં ક્યાં જાઓછો ? હજીતો હમણું ઇલાધી આવ્યા, ને એટલામાં પાછા બાહરે ચાલ્યા ! મા મરે, તમારે જીવ થાકી જશે.” મોહામદ આંકેલ બોલ્યો, “મા હું કંઈ નથી જતો, મસજીદમાં હાર્દિજ-જીને મળવા જઈ છું.” માએ કહ્યું “ઓ દીકરા જરા હોય ધર, મેં કાંઈ પોતાના બાલ ધૂપમાં સર્કેદ નથી કીધા, જીએતો શેઠ મને ઠગેછે તે ! હાર્દિજ-જીની પાસે જાઓછોતો અંગરજો અને ડુપેટો ઉતારી મૂકીને સુએથી મસ-જીદમાં જઈ બેસો.” એ સાંભળી મોહામદ આંકેલ અચકચા લાગ્યો. માએ હાથ ખેંચીને તેને પોતાની પાસે બેસાડ્યો; અને તેના માથા તરફ જોઈને બોલી; ઇલાધામાં જતાં આવતાં તમારા બાલ સમજા ધૂળથી ભરાઈ ગયાછે, જરા તકીયાપર માથું મૂકી લેટો તો હું તે સાફ કરું. મોહામદ આંકેલ માના કહેવાથી જરા લેટ્યો. મોહમુદા બાઈને લેટેલા તોઈ પંખો નાંખવા લાગી. એક ગમથી ઇલાધામાં જવા આવવાની થાક, વળી પંખાની થંડી હવા, ને તે ઉપરાંત માથા ઉપર માનો માથા બરેલા ફરતો હાથ. આથી કરી તેના જીવને જરા ચેત પડ્યું, ને તે ઉંઘાઈ ગયો.

જયારે જાયો ત્યારે હાડોતો નમી ગયેલો હતો. ને ગોરસો પણ ધીમા પડ્યો હતો. માએ કહ્યું, “ઉઠો, હાથ મોઢું ધુઓ, ને સાંજની નમાજ પઢો, વખત યોડાજ રહ્યોછે, પછી આવોતો તમને કાંઈ કામ સોંપું.” દૂધમાં, મોહામદ આંકેલ નમાજ પઢીને આવ્યો તોમાએ કહ્યું, “લ્યો હવે તમે સાસરે જાઓ, પણ તમને મારા જાનના કસમછે કે તો ત્યાં તમે કાંઈ લડવા વઢવાતો.” મોહામદ આંકેલે કહ્યું, “એમછે તો મને માકલોજ ના.” મા બોલી, “દીકરા એ બોલવું કહ્યુંછે. સાસરે તો તમારું, ને બીજા કોને માકલું ? લ્યો આ એક રૂપિયો, એ તમારી સાજી અસગરીના હાથમાં ઇદની મુબારક-બાદીનો આપજો તથા આ એક અડધો રૂપિયો અને રમકડાંમાંથી અડધાં રમકડાં માસીસાસુના દીકરા મીયાં મુસદ્દનને વાસતે લેતા જાઓ અને એક ખુમચામાં સેવ તથા દૂધ તથા મીઠાઈની ટોપલી આપણી દાસી અજમત પાસે ઉચકાવીને સાથે લેતા જાઓ, પણ ખચરદાર કાંઈ બોલવું ચાલવું નહિ.” મોહામદ આંકેલે કહ્યું “ત્યારે પેત્રી ઢાલકડી ને ડૂકી પણ લેતો જઈ ?” માએ કહ્યું “લ્યો, પણ ત્યાં કાંઈ લાંબી દૂંકી બોલી ઉઠતા ના.”

મોહામદ આંકેલ સાસરે જઈ પહોંચ્યો. ઘરમાં અકબરી પોતાની સહી-યોની સાથે ધૂમ મચાવી રહી હતી, તેની ગડગડનો આવાજ છેક ગલીના નાકા સુધી સંભળાતો હતો. પેહેલાં તો દાસી અજમત ઘરમાં ગઈ. અસ-ગરીએ તેને દૂરથી આવતી જોઈને હજવેથી બેનને કહ્યું; “બેન, અરે બેન,

અપ્પાડા કરે, તમારે સાચરેથી હાસી આવી છે." અજમતે અંદર જઈને મોહામદ આંકેબને તેડયો; "સહિબજાદા આવો છું." એટલે મોહામદ આંકેબ ધરમાં આવ્યો ને સાસુને નર્યો. સાસુએ કહ્યું, "જીવતા રહે ને લાંબી ઉમરના થાઓ." એવામાં અસગરી પણ પોતાની ઓઢણી સરખી કરીને ઓરડામાંથી બહાર આવી, ને ઘણાંએક મલાજથી વાંકી વળીને બનેલીને સલામ કીધી. અસગરીને બનેલીએ ગોદમાં બધા પ્યારથી પાસે બેસાડી; ને રૂપિયા આપતો કીધો. અસગરી પોતાની માનું મોઢું નેવા લાગી. માએ કહ્યું, "બધા લ્યો, બનેલી ધંદનું આપે છે." અસગરીએ રૂપિયા બધા ફરીથી સલામ કીધી અને પાસેથી ઉઠીને મલાજથી ખીજી જગ્યાએ બેઠી. પછી ચારા સહુ-કથા એક ઘોડું પાથરણું લાવી બનેલીની આગળ ખીજાવ્યું, તથા એક રકાબીમાં સેવ, એક પ્યાલામાં દૂધ, એક તબક્કામાં સાકર અને ચમચો લાવી સામે મૂક્યો. સાસુએ કહ્યું, "ઘેરના જરા ખાઓ." મોહામદ આંકેબે ઓજર કીધી કે "મને ઇદલામાં વજારે વખત થવાથી હમણાં જ જરાવાર થયો મેં ખાણું આપું છે." સાસુએ કહ્યું, "તેનો શું મુજકો, સેવ તો પાણી થઈ જશે વાચતે ઉઠે ખાઓ." મોહામદ આંકેબ ખાતો હતો તેટલામાં અસગરી એકવાંકી લવંગ નાખીને સ્વાદદાર પાન બનાવી લાવી. ખાઈ રહ્યા બાદ અહિં તહિંની વાતો ચાલી. થોડા વખત પછે મોહામદ આંકેબે કહ્યું, "જી હું રજા લઉં છું." સાસુએ કહ્યું, "હવે ક્યાં જશો, આજે તો વાંજ સુઈ રહ્યો." મોહામદ આંકેબે કહ્યું, "આજે ઇદનો દહાડો છે તેથી આવ્યા ગયાને મળવું છે, ને કેવે કંઈ મોકલવું ચાકલવું પડે, વળી હું માને રાતને વાચતે કહી પણ નથી આવ્યો." સાસુ બોલી, "મળવા બેઠવાનો તો હવે વખત રહ્યો નથી, રાતતો પડવા આવી અને મોકલવા ચાકલવાને તો વેલાણુ પૂરતાં છે," અને હસીને એમ પણ બોલી કે "તમે કાંઈ વેલાણુનું દૂધ નથી પીતા." અજમત હમણાં જશે તે તમારા રહ્યાની ખબર કરશે. મોહામદ આંકેબે ઘણાંએક બહાનાં કાઢાડ્યાં પણ સાસુ આગળ એકુ ચાલી થકથું નહિ, ને મોહામદ આંકેબને જખરદસ્તીથી રહેવું પડ્યું. ચાર ઘડી રાત યુજરી, ને ખાધા પીધાથી ફરેગ થયાં. અસગરીએ વાસણુ માળ્યાં, પડી ખડી મૈ. ચીજો ઉંચકી ઠેકાણે મૂકી, બાહરના દરવાજાને ઝાંકળ દીધી, કોઠડીઓને તાળાં મારી ફૂંચીઓ માને સોંપી, બાહરના ઓરડા તથા બખરચાખાનાના ચેરાગો મેળવ્યા. પછે મા તથા બેન અને બનેલીને પાન બનાવી આપ્યાં અને નચિંતાઈથી જઈને સ્ત્રી.

મોહામદ આંકેબને તેની સાસુ જીદો ફહુવા ઉઠાકેરે છે.

હવે સાસુએ મોહામદ આંકેબને પૂછ્યું, "કેમ ઘેરના, તમે માઠી બે ઓરમાં એવું શું આવી પડ્યું છે કે દિન ઉમતે બડાઈ ચાલ્યા કરે છે? અકબરીની તે

એવી નહારી આદત છે કે કદી જૂલમાં પણ સાસરાની વાત મારી આગળ નથી કરતી. સારી દુનિઆમાં દીકરીઓને દસગુર હોય છે કે સાસરાની જરાએ જરા વાતો આવી માને કહે, પણ નથી જણાવું કે એને જોદાની એવી શું મનાય છે કે પૂછતાં પૂછતાં મોઢું થાકે તો પણ એ બંદી એક બોલ બોલતી નથી, પણ મોહોલાના લોકોમાં આવાચીવી થાય છે તે જતાં આવતાં લોકોથી હું ઘેર બેઠાં સાંભળ્યા કરું છું.” મોહોમદ આકેલ સાસુથી એ સાંભળીને થોડા વાર ચપ થઈ બેઠો, ને શરમને મારે મોઢામાંથી કાંઈ જવાબ નીકળ્યો નહિ, પણ તેણે મનમાં ધાર્યું કે ઘણે દહાડે આને સંજોગ આવ્યો છે ને પોતે જ વાતને છેડી પૂછે છે, તો આવેલી તક પર મુગું બેસવું એ જૂલ છે, બેહતર છે કે આખી જીંદગીનું દુઃખ બાહેર કાઢું, કદાચ આજની વાતચિતથી હવે પછીનું સમાધાન થશે. પછે તેને શરમાઈ શરમાઈને કહ્યું, “તમારી દીકરી હયાં હાજર છે, એમને પૂછો કે મારે ત્યાં એઓને શું દુઃખ પડ્યું? એઓની માવજત અને મદારત કરવામાં કઈ વાતની કમતી પડી? અહીંયાં એઓ સાથે કોણ લડ્યું વઢ્યું ચા ભુંડું કહ્યું? તમારો જાણો છો કે ઘરમાં અમિ ગણતરીના માણસો છીએ. માજી વિશે તો તમામ મોહોલા જાણીતો છે. તેઓ એવાં ઠંડાં ને સાદાં છે કે, આખી ઉમરમાં તેમને કોઈ સાથે જરા પણ બોલવું થયું નથી. અગર તેમને કોઈ દસ બોલ કહણ પણ કહેતો તે સાંખી જાય છે. મારે નાહનો બાઈ મોહોમદ કમિલતો સારે દહાડો જન્મવા પડવામાં ગુયાઈ રહે છે, સવારનો ગયેલો રાતે ઘરમાં આવે છે, ને આણું આણું કે સુઈ જાય છે, તેને એમની સાથે વાત કરતો પણ મેં હજી કોઈવાર જોયો નથી. મહેમુદાતો એઓને જોતાં જ થયે છે—અને હું તો અહીંયાં હમણું હાજર છું, વાસતે જે કાંઈ રાવરાણી કરવી હોયતો હમણું બેઠે હજી કહે.” મોહોમદ આકેલની સાસુ દીકરીની તરફ મોઢું કરીને બોલી. હા, જે કાંઈ તારા દિલમાં હોય તે તું પણ જોલેજોલું કહી દે; દિલમાં રાખી મૂકેલું સાં નહિ, દિલમાં રાખ્યાથી દુઃખ વધે છે ને ટંટે જ્યાં થાય છે. જેકે અકબરી જૂલું બોલવા તથા બનાવટ કરવામાં જખરી હતી, તો પણ આ વખતે પોતાના આવંદના મોઢાં પર કોઈ વાત બતાવના જોગ બંધ નહિ બેઠો, ને જીવમાં થયરી રહી, કે મેં તો મા આગળ ધણીએક જૂલૂ બનાવેલો કીવેલી છે તેના જરમ રખેને હમણું કૂટી જાય. માટે તેણે એ વાત જ ઉડાવી નાંખી ને એટલું જ બોલી કે “હું તો જીવું ઘર માંહીને રહેવાની.” સાસુએ જમાઈને પૂછ્યું કે, “કેમ બાઈ તમોને જીવું ઘર માંડી રહેવામાં શું અડચણ છે? સરવે વાતે જોદાની ફજલ છે. તમે ખુદ નોકરી કરો છો, ખુદ કમાઓ છો, કોઈ વાતમાં મા બાપને આસર નથી. પોતાનું આણું, પોતાનું પેટરવું ને બીજાંઓના હાથ પકડી બેસવામાં શું કાપડો? વહુ દીકરાં કયાં સંપોવાય છે? જીવું રહેવામાં જે નચિંતાઈ મળે છે,

તેવી મા આપના ઘરમાં મળતી નથી. જુદાં રસ્તાં તો ને આહું તે આપું, ને આહું તે રાંધું. વળી જરા ત્રિમાસી જુઓ કે મા આપની સાથે રહીને લાખ કમાયે તો પણ કાંઈ નામદારી નહિ. લોકો તે શું જાણે કે તમે પોતાનું આઓછો, કે મા આપને માથે પડેલો ?”

મોહામદ આકેસે જવાબ દીધો, — “નચિંતાઈ વિશે નો પૂછો તો તેના જવાબ હું સારીપે આપી શકું છું કે, તેની કદર જુદું પડવાની પછી માલમ પડશે. હાલતો બંધી વખત આઈતું પકાવેલું ખાદ્ય બિફિર થઈ બેસવાનું છે. જુદું થવાથી તો આટા, દાળ, ગોસ્ટ, તરકારી, કાંદા, લાકડાં એ સરવેની ચિંતા કરવી પડવાની, અને તમેજ વાજબી બોલો કે ધર ચલાવવામાં કેટલો બખેડો છે? વાસતે વગર કારણે આવી સરવે આફતો પોતાને માથે લેવી એમાં મને તો ડહાપણ નથી દીસતું, બીજું તમે કહ્યું કે ને આહું તે આપું ને ને આહું તે રાંધું, તો તેમ હમણાં પણ ક્યાં નથી? એમને પૂછો કે કોઈવાર પણ શું એવી કાંઈ હજી જાણીએ, ને તે પૂરી નથી પડી? અહીં કે મોટા કમ્પીલામાં એવી અડચણો થાય છે ખરી, એકના દિલને મીઠા ચાવલ બાવે છે, તો બીજને વધારેલી ખીચડી જોઈએ છે, ત્રીજને પલાવ, ચોથને ખુરશી, પાંચમાને વેદ પઠાઈ આણું ફરમાવ્યું છે. આવી રીતે દરેકના દસ જણને વાંસતે દસ તપેનાં બની ચકેતો નહિ પણ અમારે ત્યાં એટલો મોટો કમ્પીલો ક્યાં છે? મારે ને બાવે તેની ફરમાય કરનાર પણ અમે ને નહિ કરનાર પણ અમેજ. એમ કરતાં શોક હોયતો પોતે આણની વરધી કર્યા કરે; એ વિશે ખૂદ મારા મા કેટલીએક વખતે કહી ચૂક્યાં છે. એમને પૂછો કે કહ્યું હતું કે નહિ? હવે નામદારી વિશે તમે ને ફરમાવ્યું તે પણ મને ડહાપણ બરેલું નથી લાગતું. આપણને આપણા સુખ સાથે કામ છે, લોક પોતાના દિલમાં ને ગમે તે સમજે. એમ કરતાં લોકો એમ પણ જાણે કે અમે મા આપને માથે પડ્યાં છીએ; તો તેમાં અમને નરસ શું લાગવાનું છે? મા આપ છે કોઈ પારકાં નથી. મા આપે અમને પાળ્યાં, પરવરશ કીધાં, ખવરાવ્યું, પેહરાવ્યું, પઢાવ્યું, લખાવ્યું, લગન વેહવા કીધાં. આ સંઘળી વેળા નરસું નહિ લાગ્યું, તો હમણાં ક્યાં હોમાનું પીછ અમારે માથે વળગ્યું છે, ને કઈ દાલત પામ્યાં છીએ કે તેઓના આધાર પર રહ્યાથી અમાને નામોસી લાગવી સમજાએ?”

સાસુંએ જવાબ દીધો કે “અગર સંઘળાંજ લોકો તમારી માફક સમજ્યા કરે તો પછે જુદાંજ કેમ કરી રહે. દુનિઆનો કાયદો છે અને તેમજ આલતું આવે છે ને આલ્યું જશે, કે દીકરાએ મા બાપોથી જુદું પડવું, અને હું તો જાણું છું કે દુનિઆમાં કોઈ વજૂ એવી તો નહિ હશે કે, જેનો આવંદ કમાતો હોય તે છતાં સાસુ નણ્ણદામાં રહેવું પસંદ કરે.”

મોહામદ આકેસે બોલ્યો કે “એ તમારું કેવું અહીં છે, અગર છોકરા મા

આપથી જુદાં નહિ રહેતે તો શહેરમાં એટલાં ઘર ક્યાંથી હોતે, પણ દરએકની હાલત જુદીછે. મારી હાલત જોતાં જુદું રહેવું સુતલક વાળખી નથી. ફકત દસ રૂપિઆનો હું કમાનાર, તો એટલી આમદનીમા જુદું ઘર ચલાવવું બહું સુધકેલછે, અને વળી એ નોકરીના પણ ભરસો નહિ. ન કરે ખોદા જુદા રહ્યા પછે નો નોકરી જતી રહી તો પાછો આપને ઘર આવવું મને તો મોત જેવું લાગેછે. અહીં તો એછે કે નામોસી અને નરસું તો તારેજ લાગવાનું કે મીયાં જુદા તો રહ્યા પણ જખ મારી પાછા આપના ટુકડાપર આવી પડયા. વાસતે આવી વાતમાં લોકોની નકલ કરવી નહિ જોખએ, પોતાની હાલત પોતેજ જોવી જોખએ. પેલા કહાણી તમે સાંભળી હશે કે, “એક શખસે ખજારમાંથી નીમક અને ૩ ખરીદ્યું, તેમાંનું નીમક ખચ્ચરપર લાધ્યું અને ૩ ધવેડા ઉપર ચઢાવ્યું. સાબતાં સાબતાં રસતામા એક છાલકી મીઠી મળી. પેલા શખસે ખચ્ચર તથા ધવેડાને પાણીમાં ઉતાર્યાં. નદીની અધવચમાં આવીને ખચ્ચરે ડુબકી મારી. થોડાએક વખત રહીને માથું ઉંચકી પાછું ઉપર આવ્યું તો ધવેડાએ પૂછ્યું, કેમ દોરત ખચ્ચર, તમે એ થું કીધું? ખચ્ચરે જવાબ દીધો કે ભાઈ તમે તો નસીબવાનછો કે તમારા પરતો ૩ લાધેલુંછે ને તેનો ખોનો તો ઘણો હલકો હોયછે. હું કમખખલ ઉપર નીમક લાધેલું છે તેના ભારથી મારી કમર કપાઈને લોહીલુવાલુ થઈ ગયછે. આપણો ધણી એવો ધાતકીછે કે તેને આપણા દુઃખનો કશો ખ્યાલ નથી, ને મળેછે તે ઉધડમાપ લાવી મૂકેછે. મેં વિચાર્યું કે મુઝામે પહેંચતાં પહેંચતાં કમર તૂટી જવાની, માટે પાણીમાં જઈ ડુબકી મારું. એટલે નીમક પાણીમાં ભીજાઈને થોડુંબહુ પીગળી જશે, ને એમ કીધાથી ને કંઈ હલકું થયું તે લાભ. ધણું થયે તો ધણી વળી જ સાત ડીંગોળાં વધારે મારશે; આખે રસ્તેતો ડીઝાં ખાતો આવ્યોહું. નો હવે મારો ખોનો અડધાઅડધ ધઈ ગયોછે. ખેવકૂક ધવેડાએ પણ ખચ્ચરની એ નકલ કરીને ડુબકી મારી, આથી ૩ ભીતાઈને ઉઠટું ભારી થયું. પાણીમાંથી માથું બહાર કાઢ્યું તો હલાઈ ચકાવું પણ નહિ હતું. ખચ્ચર હશ્યું ને બોલ્યું, કેમ ભાઈ ધવેડા, કેવા હાલછે? ધવેડાએ કહ્યું દોરત હુંતો માર્યો જાઉંહું. ખચ્ચરે કહ્યું આ ખેવકૂક તેં હમણું મારી નકલતો કરી પણ એટલુંતો સમજવું હતું કે તારી પીઠ ઉપર રહે નીમક નથી.” વાસતે મેહરખાન મા, એવું નહિં થાય કે લોકોની નકલ કરતાં મારો હાલ પેલા ધવેડાની મીસાલનો થાય.” સાસુએ કહ્યું “ભાઈ તમેતો કોઈથી માહાત થનાર નથી, અને હુંતો તમારી માક કાંઈ તકીયાજી શીખેલી નથી, હુંતો સીધી વાત એટલીજ સમજીશું કે દસ રૂપિઆનો દરમાયો તમે કમાઓછો, ને ખોદાના ફજલથી હાલ સસતો સમોછે, ખાજ ખચ્ચાં નથી, ખોદા રાખે જે જલુ મીયાં ખીખી ખાસી તરેહ ગોસત, રોટી, ખાઓ. દિલ

થોભતો નેનસુખ પેહેરો. તમારી માફક આવલી ફિરે કર્યાં કરીએ તો કુનિ-
આનું કારખાનું બંધ થઈ જાય. નોકરી તે નોકરી, છંદગીને બચસો
કોણે. જ્યાંજ્યાં છંદગીએ ત્યાં તલક હસી ખુશીથી હાડા કાઢવા લાગ્યો.
મોહામદ આંકેલ બોલ્યો, “હું પણ એજ જાણુવા માગું છું કે, જુદું રહેવામાં
ખુશી છે કે સાથે રહેવામાં?” સાસુએ જવાબ દીધો, “દલીલ અને તકરાર કર-
વામાં શું ફાયદો, સીધો જવાબ એમ કેમ નથી દેતા કે મારે માથો જુદું
રહેવું પસંદ નથી? એક વાત તમને તમારી ખીખીએ કહી તે કપૂલ કરવામાં
તમને આટલી બધા વળગે છે! અને વળી કહે છે કે હું એની ખાતરદા-
રીમાં કમી નથી રાખતો! આરામ અને ખુશી તેમાંજ છે કે જેમાં ખીખી
ખુશી રહે ને આરામ સમજે.” એટલું કહીને વાતમાને વાતમાં દુખ લાગે
એવી અપકા બરવા લાગી. મોહામદ આંકેલ આ વખતે અપાડા કરી ગયો
ને રાત પણ વધારે થઈ હતી તેથી સાસુને કહ્યું કે હવે તમે આરામ કરો.
હું એ બાબત ઉપર ફરી વિચાર કરીશ, પછે સરવે સુવા ગયાં.

મોહામદ આંકેલતો સારી રાત એના બેઆજમાં મૂતો નહિ અને પોતા-
નાં દિલમાં વિચાર કર્યાં કરીયા. સવારનાં ઉડપો ને જુએ છે કે અસગરી ઝાડું
કાઢાડે. બંનેવીને જોતાં અસગરીએ સલામ કરી ને બોલી કે “બાપ સાહેબ,
નાહાવાને વાસતે ગરમ પાણી તૈયાર છે.” મોહામદ આંકેલ જવાબ દીધો કે, “નહિ
બાપ, હું તો મસજિદમાં જમાતની સાથે નીમાજ પઢીશ. અસગરીએ કહ્યું,
“બાપ સાહેબ ચાલી જશો ના, આપને વાસતે ચા તૈયાર છે પણ તે માદી પીશે
કે દૂધની?” મોહામદ આંકેલ જવાબ દીધો, “લેવી હશે તેથી.” અસગરી બોલી,
“તમારો અવાજ કાંઈ બારી બારી લાગે છે; કદાચ શેજેકમનું જોર હશે તો
દૂધ નુકશાન કરશે.” મોહામદ આંકેલે કહ્યું, “નહિ નજબાની અસરતો કાંઈ નથી
પણ રાતના માછની સાથે બહો વખત જીવા વાતો કરતાં ઉઝગરો થએલા છે.”

મોહામદ આંકેલ નેમાજ પઢીને પાછો આવ્યો, ને સાસુને જોયાં તો તેઓ
નેમાજથી ફરેગ થઈને પાન ખાતાં હતાં, તેઓને સલામ કરીને તે બેઠા.
અસગરીએ એક બાજુ લાવી સાંભે મૂક્યો. ટીપાટમાં ગરમ ગરમ ચા, બે
પાલાં, બે ચમચા અને એક રકાબીમાં ખાંડ લાવી મૂકી. મોહામદ આંકેલ
ચા પીધી તો તે સારા રંગની, બેચબેદાર હોવાથી તેનો જીવ ખુશ ખુશ
થઈ ગયો. અકબરીતો પોતાની આદત માફક પડીને ઉંઘાતી હતી. મોહા-
મદ આંકેલ બોલ્યો, “મા એઓને પણ નેમાજની તાકીદ કરો.” સાસુએ કહ્યું,
“દીકરા એ પોતાની મહાદને બહો વહાલી છે, તેમના પ્યારે એની અસલત ને
આદત સૌ ખરાબ કરી નાખી છે. જ્યારે એ નાની હતી ને હું કોઈ વાતમાં
ધમકાવતી તો કેટલાએક દિવસ જીવી મારી સાથે રીસાઈ બેસતી હતી; ને કોણની
તાકાત કે અકબરીને કોઈ હાથ લગાડ. અકબરી જરાજરામાં મમત કરીને

જે હાથમાં આવવું તે બાંધીડ કરતી, તેમાં ડરથી ડોહ કશું બોલી નહિ સકતું હતું. એ ઉપરથી અકબરીના બાપ સાથે દરરોજ પંચાતી થતી હતી." હવે મોહોમદ આકેલ રાખસત થવા લાગ્યો. સાસુએ કહ્યું કે "દીકરા રાતની વાત માદ રાખતી ને તેનો કાંઈ બંદોબસ્ત નજર કરવો."

મોહોમદ આકેલનું માથી જીકું ફેંકું.

આજે રસતે મોહોમદ આકેલ એજ વાતનો વિચાર કરતો આવ્યો. ઘરમાં પહોંચ્યો તો માને એના ચહેરે ફિકરમંદ જણાયો. તે સમજી કે આજે ખચીત સાસરે જડીને આવ્યોછે; તેથી પૂછ્યું કે "મોહોમદ, આખર મારા કહેવાને તમે માન્યું નહિ." મોહોમદ આકેલે કહ્યું, "માજી, બડાઈ બડાઈ કાંઈ થય નથી." માએ પૂછ્યું "ત્યારે એટલા સુરત થાયાંછો?" મોહોમદ આકેલે કહ્યું, "કાંઈએ નહિ; જીતે ઉડી આવ્યો છું તેથી કદાચ તમોને મારી ચેહેરે ઉદાસ લાગતો હશે." મા મોઝી "દીકરા જરા જીરી પકડો, મેં તમોને જીતા ઉઠેલા શું થોડીજ વખતે જોએલાંછે કે શું? સાસું કહે, શું બિનાછે?" મોહોમદ આકેલે નાચાર થઇને રાતનો તમામ હેવાત માની આગળ કહી સંભળાવ્યો. સંભળતાંજ માતા બદનમાંનું તમામ લોહી ઉડી ગયું. પણ તે ઝોરત ધણી સમજી હતી, તેથી ધીરજ ધરી કહેવા લાગી. "જોકે મારી મરજી એવી હતી કે જ્યાંજી મારા દમમાં દમછે, ત્યાં તલક તમે સરવેને મારાં કલેજ સાથે ચોટાડી રાખું અને તમે બંને બાઈઓ સંકાહથી રહો. પણ હમણાં હું જોઉં છું કે વખત ઉઝટો ને ઉઝટોજ નજર આવેછે. ત્યો આજે હું તમોને કહું છું કે તમારા લગનને બીજેજ મહિનેથી મીઝાજદાર વહુનો એરોહો જીકું ધર માડવાનોછે. તમે જો દર મહિને દસ રૂપિઆ મને લાવી આપોછો તે તેને મુતજક પસંદ પડતું નથી. દર વખત તમારી બેરીની સહીયોથી હું સંભળું છું કે, વહુ બીચીમારના મોહોદલામાં ધર લેવાનીછે અને સાથે જીજન-કતને લઈ જનારછે. જ્યારે પણ એ સંજળી છોકરીઓ સાથે મળેછે ત્યારે એની એજ વાતો પોતપોતામાં કરેછે. મેં એકવાર તમારી માસીસાસુના મોઢા ઉપર પણ એ વાત કહી દીધી હતીકે, મીઝાજદાર વહુને, અગર અમારી સાથ રહેવું પસંદ નથી તો પોતાનું ખાવા પેહેરવાનું જીકું કરે, પણ આજ ધરમાં રહે. આખર તમારી માસીસાસુથી જણાયું કે, મીઝાજદાર વહુને એ પણ કીક લાગતું નથી. આદમી લગન જો કરેછે તે સુખ અને ખુશી પામવાને કરેછે. રોજની લડાઈ અને દિન ઉગતનો જખડો, એ ધણી ખુંડી વાતછે. વાસતે જો તમારી બીબીને એજ પસંદછે ને જીકું રહેવામાં તેમની ખુશી તો બિસમદનાઃ તેમાં મારી અડચણ નથી. જ્યાં રહે ત્યાં ખુશી અને ભરપૂર રહે. આદાએ ફરજની એક મમતા મને લગાડીછે."

મોઢે જ્યારે તમે કોઈ કોઈવાર આવી, એક નજર દેખાડશો તો એઠલાથી હું સુધરી ધરીશ, અને ધરના કામકાજથી કોઈવાર પરવાર મળશે ત્યારે હું પોતે આવી તમોને જોઈ જશીશ." માતા આ કહેવાથી મોહોમદ આકેલનું દિલ બરાબર આવ્યું, ને જરજર રડવા લાગ્યો, ને સમજ્યો કે આજે માથી જીદાઈ થાયછે. મા પણ રડવા લાગી. થોડાએક વખત ગયા પછી મોહોમદ આકેલે કહ્યું, "ખીખી જોઈએતો રહે ને જોઈએતો જાય, પણ હુંતો જીરો નથી રહેવાનો." માએ કહ્યું, "એમ વળી હોય કે સારાં માણસો બેસીને મૂકી છૂટે! તમનેતો પોતાની ઉમર એની સાથે કાહાડવીછે, હુંતો હવે કપરમાં પગ-લટકાવી બેઠેલી છું." આજે મરતો કાલે ખીખી દહાડો થાય. વાસતે મારી સલાહ માનોતો જો તે કહે તે કરો. અમેતો જો દિને તમારાં લગન કીધાં તેજ દહાડથી તમોને જીદા થયલા સમજીએ છીએ. તમે કાંઈ જીદા છોકરા ને હું કાંઈ જીદા મા થવાના નથી. કયો ઢીકરો પોતાની મા સાથે સદા રહોછે?"

આ ખામેની સલાહ મોહોમદ આકેલે પોતાના દોસ્તોથી પણ પૂછી. તે સધળાએએ એમજ કહ્યું કે, "રખણો દર્દ કરવો સારોછે અને સાથે રહેવાનું કાંઈ બંધણુ નથી. માથી જીદા રહે પણ તેમની આકરી ને તામેદારી કરતા રહો." જ્યારે સરવે કોઈએ એવીજ સલાહ આપી ત્યારે મોહોમદ આકેલે પણ વિચાર્યું કે ખર, જીદો રહીને પણ જોઈ લઉં; કદાચ એથી એ ખોરત સુધરી જશે, ને ધરને પોતાનું ધર કરી સમજશે. માંકો સ્વભાવ, હઠ, બદ જીવનની છોકરીદેતો જીદું રહેવામાં જેમ એમ નથી, તેમ ધુનો પણ નથી. એટલુંજકેની કે ધર સંસારની ફિકર કરવી પડશે, ને તંગી ભોગવવી પડશે? દુનિઆમાં રહીને કોઈ પણ વાતમાં ફિકર વગરતો છૂટકોજ નથી. હમણું ખીજી ફિકર નથી તો, એ દરરોજના ફેસાદ મારે મોઢે એક સંતાપછે. વળી ખોરાકની તંગીના અંદેશો કરવો પણ ફાકટછે. જેટલું રજક સુકરર કરે-છુછે તેટલું કોઈ પણ રીતે મળવાનું, આદમીની કોશિય, ને તદખીરથી થું થવાનુંછે? એવો અંદેશો કરીને મોહોમદ આકેલે જીદું રહેવાનો ઘાટ ધડ્યો. અને એના ધરની નજદીકમાં એક ધર પણ ખાલી હતું તે દર માસે એક રૂપિઆને બાડે લીધું, ને લખત કરીને તેના દરવાજા ઉપર પોતાનું તાળું પણ માર્યું. પછી સાસરે કહેવડાવ્યું કે જીદું ધર લીધુંછે મોઢે જો ખીખી આવેત્ર નવા ધરમાં ઉઠાંતરી કરીએ. વળી પોતાની માને પણ કહી દીધું કે "પેલું તારકથ વાળું ધર લીધુંછે." માએ જો કાંઈ મીનજદાર વહુ તરફનો સરસા-માન હતો, જેવાં કે કપડાંની પેઠી, વાસણ, ખીજાનું, કુરતીન, પલંગ, હત્યદિ તે સરવે એક એલાહેદીકોટકીમાં મૂકાવ્યું. સાંજના મીનજદાર વહુ પણ સાસરે આવી. સવારનાં ઉઠી માએ કોટકી ખોલીને મોહોમદ આકેલને કહ્યું કે, "લ્યો બાઈ, તમારી ચીજો તમે મીવાં ખીખી ગણી તપાસી લ્યો." મોહોમદ આ-

કેલ બોલ્યો “મા, તમે એ શું બોલો છો ! એ ચીજો શું કોઈ પારખી જગાએ હતી ?” માએ કહ્યું “દીકરા એમ નથી. ઉચકતાં મૂકતાં કોઈ ચીજ હયાં ત્યાં થઈ જાય એટલા માટે કહું છું.” પછી દાસી અજમતને કહ્યું, “અજમત તું અને પડોથણ મળી એ સરવે સામાન તારકથવાળા ઘરમાં પહેંચાડી આવો.” એવામાં અકબરીની સહીએ ચંપા, રેહેમત, જીલકન અને રલમતી, એએ પણુ આવી પહેંચી; અને બોલબોલતામાં સરવે સામાન ઉઠાવીને હયાંથી ત્યાં લઈ જઈ મૂક્યો. મીનજદાર વહુ હસીપુશીથી નવાં ઘરમાં આવી રહી.

પેહેલા ત્રણ દહાડાંતો બંને વખત મોહામદ આકેલની માએ ખાણું તૈયાર કરી મોકલ્યું, એપે દહાડે મોહામદ આકેલે ખીખીને કહ્યું, “લ્યોજી, હવે-તો ખાવા પીવાનો બંદોબસ્ત તમે કરો.” મીનજદારે જવાબ દીધો, “હજી-તો સરવે સામાન વીખરાઈ પડેલો છે, તે ગોઠવાએ ને નચિંતાઈથી વાસણ ચુલો જોઈશ; હમણાંતો મને ફરસુદ નથી.” એથી કરી સાત દહાડા સુધીતો ભઠ્ઠી-પરથી પકાવેલી રાટી અને બજારમાંથી રાતે કવાબ, ને દિવસના દહીં મંગાવી બંને જણુ ખાઈ લેતાં હતાં. આખરે મોહામદ આકેલે બારેવાર બોલીને મીનજદાર પાસે ખાણું રંધાવવાનું શરૂ કરીધું. મીનજદારે કદી ખાણું પકાવેલું નહિ, તેથી રાટી બનાવી તો તરેહવાર આકારની; નહિ ગોળ કે નહિ ચોરસ; એક કાન એમ નીકળેલો તો ચાર ચૂસાં એમ. ધારપરથી જાડી, વચમાંથી પાતળી, કેથેથી બજેલી, કેથેથી ઢાચી; ધુમાડાથી કાળી. વળી દાળ રાંધી તો દાળ જીદી ને પાણી જીદું. મતલબ કે મીનજદાર એવુંતે સવાદદાર અને સુશીઆનું રાંધતી હતી કે જેના જોવાથી જૂખ ભાગી જાય ! પાટીએ કરતી તો ખેરંગ, બદમવાદ. નીમક નાંખતી તો ખાઈ જેર જેવું કરતી, અથવાતો શીકું ફચક. એક બે દહાડાંતો મોહામદ આકેલે સખર પકડી, પણ છેવટે તેને પોતાની માને ઘેર ખાવાનું શરૂ કરીધું. મીનજદારે પણ પોતાના સુખનું ઠેકાણું એવી રીતે કરી લીધું કે એક વખત બજારમાંથી પૂરી, મલાઈ, માવો, રાબડી, કવાબ મંગાવીને ખાતી, અને ઘરમાં જે પાકતું હતું તે જીલકન ઈત્યાદિ ખાઈખાધને માતતી હતી. એવી રીતે એ બિલાડીએને નસીબે સીકુંતો તૂટ્યું પણ દસ રૂપિઆના પગારમાં એવાં સવાદીઆં કેમ ચાલી શકે ! તેથી છુપાછુપ સામાન વેચવા લાગી. તેની મોહામદ આકેલને કાંઈ ખબર નહિ હતી. એક દિને મોહામદ આકેલ આકરી ઉપર ગએલો હતો, ને મીનજદાર ઉંઘાઈ હતી. એવામાં ચંપા આવી અને જોયું કે વહુતો ખેખર ઉંઘાએલી છે, તેથી તેણે પોતાના ભાઈ મીરનને ચેતાવ્યો. તે જખરે ચોર હતો. મીનજદારતો ભર ઉંઘમાંજ હતી તેટલે મીરને આવી ઘરમાં ફરી વળીને તમામ વાસણો અને કેટલોએક સામાન ચોરી લઈ ગયો. મીનજદારે ઉઠીને જોયુંતો ઘરમાં માવરણી વાડેલી. કોટડીને

તાણું મારેલું હતું તેમાંનો સમાનતો બચ્યો. બાકી જે ચીજો બાહર હતી તે એકેએક લઈ ગયો. પાણી પીવાને માટે એક કળશિઓ પણ નહિ રહી. મોહોમદ આકેલ ચાકરીએથી આવ્યો ને આ ચોરી સાંભળીને ધણોજ દબગીર થયો. પણ ચળીઆં ચૂટી ગયા પછી પસતાઈને થું કરે. મીયાં ખીખી સાથે ધણા વઢયા અને પોતાનું માથું ખૂબ પીટયું, આખર રળી બળીને ખેસી રહ્યાં. કરજ દરદ કરીને હલકાં હલકાં બે તપેલાં વેચાતાં લાવ્યો. ના-ધલાં નાધલાં વાસણો માએ પાસેથી માગી લાવીયા. તવો, રકાખી, એવું સાસુએ મોકલાવ્યું. આવી રીતે તરત વેળા કામ ચાલુ થયું.

એક કુટણીના હાથપર અકબરીનું ઠગાણું.

વળી એવું બન્યું કે, એ હીંગાંમમાં એક કુટણી શહેરમાં આવેલી હતી અને તમામ શહેરમાં તેનીજ ચરચા ચાલતી હતી. મોહોમદ આકેલે ખીખીને ચેતાવી હતી કે કોઈ અજાણી ઓરતને ઘરમાં આવવા નહિ દેવી, કાંકે આ દહાડાઓમાં એક કુટણી આવેલીછે, ને તે કેટલાંએક ઘરે લટી ચૂકીછે. એટલું ચેતાવ્યા છતાં મીનજદાર અસહયીજ બેવકૂફ હતી, તેની આદતજ હતી કે હરેક કોઈની સાથે જલદીથી મળી જતી. એક દાહાડો તેજ કુટણી “હજીન” નો * એટલે ભગતાઈનો વેષ લઈને એજ ગલીમાં આવી. એ મકકાર “હજીન” બેવકૂફ ઓરતોને કુસલાવવા સારું તરેહ તરેહની ભેટો અને સેંકડો જાતની ચીજો પોતાની પાસે રાખતી હતી, તેમાં ઘણુંકરીને ઘરમને લગતી ચીજો, જેવી કે કરમલાની આકની તમખીહ, મકાના પવીત્ર ક્વાનું પાણી, મદીનાના ખર્નૂરો, કોહિનૂરનો સુરમે, કાબાની પાક જગાના પરદાના કટકા, દરિઆઈ અકીક, પરવાળાંતા દાણા, ઘરમના ફકરાઓ કોતરેલી માદળીઆંની તખતીઓ અને એ ઉપરાંત ઘણીએક દવાઈ રાખતી હતી. ગલીમાં આવીને તેણે પોતાની બેઠક કીધી એટલે ઘણીએક છોકરીઓ ત્યાં ભેગી થઈ ગઈ. મીનજદારે પણ સાંભળ્યું તેથી જીજ્ઞાસને કહ્યું કે, “જ્યારે એ ગલીમાંથી ઉઠે ત્યારે એને અહીંઆં બોલાવી લાવજે, હું પણ તેની ભેટોની જીઆરત કરીશ.” જીજ્ઞાસ ત્યાંજ ઉભી રહી, ને જેવી હજીન ઉઠી કે તેને બોલાવી લાવી. મીનજદારે ઘણી આખર આવી તેને પોતાની પાસે ખેસાડી અને તેની પાસેની સરવે ચીજો જોઈ. તેમાંથી સુરમે અને માદળીઆંની તખતી એ બે ચીજો મીનજદારે પસંદ કીધી. હજીને મીનજદારને વાત ઉપરથી પારખી લીધી કે આ ઓરત જલદીથી પસરી જશે. તેથી એક પૈસાનો ઘણો સરમે સુરમે તોળી આપ્યો અને બે આનામાં માદળીઆંની તખતી આપી તથા શીરેજની એક વીંટી મુફતમાં ભેટ કીધી. આથી મીન-

* હજ કરી આવેલી તે “હજીન.”

જદાર અંબઈ ગઈ. તે પછી હજીને દરિઆની મુસાફરી તથા અરબસ્તા-
નની વાત, અને ખીજી બે ચાર વાતો ત્રોડી કાઢીને એવી કીધી કે, મીનજદારે
હાંસે હાંસે સાંભળી, ને તેની તરફ ધણી મેહરબાની દેખાડવા લાગી. હજી-
ને પૂછ્યું, “કેમ બાઈ, તમોને કાંઈ બાળ બચ્ચાં નથી કે ?” મીનજદારે તીસા-
સો નાંખીને કહ્યું, “એવાં નસીબ ક્યાંથી લાવે !” હજીને પૂછ્યું, “બગત થયાને
કેટલી મુદત થઈ ?” મીનજદારે કહ્યું “હજી એક વરસ નથી થયું.” હવે તો
આ મીનજદારની બેઅકલી હજીને બોલતી જણાઈ આવી; તે દિલમાં
કહેવા લાગી કે, એને તો બચ્ચાંનું નામ સાંભળતાં જ એવી હાથે બેંચી કે જાણે
કાંઈએક મુદતની ઉમેદવાર હોય ! પછી હજીને કહ્યું, “નાઉમેદ થવું નહિ
જોઈએ, તમોને તો એટલાં બચ્ચાં થશે કે તમે તેને સાચવી પણ નહિ શકશો.
હમણાં ઘરમાં એકજાણી તેથી જીવ ધભરાતો હશે, પણ મીયાં તમારી સાંથ
કેમ ચાલે છે ?” મીનજદાર બોલી, “તેઓ તો હમેશાં મારાથી નાખુશ રહે છે.”

મનબંધ કે, પેહેલી જ મુલાકાતમાં મીનજદારે હજીને સાથ એવી તો બોલા-
ઈ બતાવી કે, પોતાનો અવલથી તે આખર સ્થિતિના અહેવાલ તેને કહી દીધો.
તેમજ હજીને વાતોવાતમાં તમામ બિદ જણી લીધો. એક પેહોર સ્થિતિ
હજીને ત્યાં બેઠી. જ્યારે જવા લાગી ત્યારે મીનજદારે ઘણી આજો-
જ કીધી કે, “ભલી બાઈ હજીને વળી ક્યારે આવશે ?” હજીને કહ્યું, “મારી
બાણુજી મોમગરોની ગલીમાં રહે છે, અને તે ઘણી આજીરે છે, તેના એકાજ-
ને વાસતે હું આગરેથી આવું છું. તેને દવાઈ આપવા, ભરવા ચોપડવાથી
મને દુરસદ મળતી નથી, પણ જોઈ ચલાશે તો ખીજે ત્રીજે દહાડે તમોને
મળી જવા કરીશ.”

વચમાં એક દિવસ ગયા પછી, હજીને પાછી આવી અને એક રેશમી
નાડું લેતી આવી. હજીને દૂરથી આવતી જોઈ મીનજદાર ઘણી ખુશ
થઈ ગઈ અને પૂછ્યું, “આ નાડું કોણનું છે ?” હજીને કહ્યું, “વેચવાનું છે.”
મીનજદારે પૂછ્યું, “કેટલાં એકમા છે ?” હજીને બોલી, “ચાર આનાનું છે; મો-
હોક્ષામાં એક બાઈ રહે છે, તે હમણાં તંગીમાં આવી પડી છે, તે પોતાનો સામાન
વેચી વેચીને ચુલરો કરે છે, તેની ઘણીખરી ચીજો હું વેચી આવું છું.”
આવું સંસારું નાડું જોઈને મીનજદાર બલચાઈ ગઈ, ને તરત પૈસા કાઢીને
હજીને આપ્યા; અને ઘણા હરખથી હજીને કહ્યું, “ભલી બાઈ, જે જે
ચીજ વેચવાની હોય તે પેહેલાં મને બતાવ્યા કરજો.” હજીને જવાબ દીધો,
“ઘણું સારું; પેહેલાં તમો પછી ખીજાં.” એ પછે બંને ત્યાંની વાતો થઈ.
જતાં વેલા હજીને એક કોથળી કાઢી તેમાં કપડાં તથા કાગળનાં પડીકાંઓમાં
ચોડાં લવંગો હતાં, તેમાંથી બે લવંગો હજીને મીનજદારને આપ્યાં અને
બોલી, કે “કુનિઆમાં મોહોબત એટલા મોટેજ હોય છે કે એક ખીજને કાપદો

થાય. બે લવંગો હું તમને આપું છું, તેમાંનું એક તમી પોતાના અંધામાં બાંધજો, ને બીજું સાથે તો એમણે કે તમારાં મીયાની પાછડીમાં ચૂકાએ. પણ એમ થયાથી કદાચ તમારા મીયાને થક આવે, વાસતે તમામ્માં સીવી લેજો, અને તેની અસર આજીવન જણાશે. પણ એટલું કરવું કે તમારે સોજી અને પાક જગામાં રહેવું. જ્યારે હું મફત હજ કરવાને ગઈ હતી તો તેજ વાહાણમાં ભોપાળની એક બેગમ પણ ચઢી હતી. કદાચ તમે તેનું નામ સાંભળ્યું હશે. બત્રીસજાની બેગમ, તેનું નામ હતું. ખોદાએ સરવે કાંઈ તેને આપેલું હતું. દોલત પૈસાની કાંઈ બૂખ નહિ હતી. નોકર, ચાકર, લોનડી, ગોલામ, પાલકી, નાલકી સરવે કાંઈ તેની પાસે હતું, માત્ર કોઈ ફરજત તેને હતું નહિ; તેથીજ તે દલગીર રહેતી હતી. બીજું નવાબ સોહ્યનું એના ઉપર મુતલક હેત નહિ હતું. તે પણ ધાર્માં બચ્ચાં નહિ થવાના સખબથીજ હતું. નહિતા બેગમ શોભામાં ને દેખાવમાં તો આકૃતાબ, માહાતાબ સરીખી હતી. વળી એટલી ખૂબસુરતી ને દોલત છતાં એવો તો સદો મીઝાજ કે અને જેવાં કમીનાએને પોતાની બરોબર ખેસાડતી તથા વાતો પૂછતી. એ બેગમને ફકિરો ઉપર ધણો એતેકાદ હતો. એક વખતે એણે સાંભળ્યું કે ત્રણ કોસ ઉપર કોઈ પૂરો પહેચિસો ફકિર આવેલો, તો અંધારી રાતે પોતાને ઘેરથી પગે ચાલતી તેની પાસે ગઈ; ને એક પોહોર સુધી હાથ જોડીને તેની આગળ ઉભી રહી બોલી, કે 'ફકિરનાં નામ ઉપર કુરબાન થાઉં.' એથી પેમા ફકિર સાહેબે માથું ઉંચકી જોયું ને બોલ્યો. 'જા મા, રાતના તને નોકમ મળશે તેમ કરજે.' પછી રાતે બેગમને આખા ખમાં ખેશારત થઈ કે, 'હજ કરવાને જા; એટલે તારી મોરદ હાંસલ થશે.' સવારનાં ઉઠી હજની તૈયારી કરવા લાગી. બેગમ પાંચસો ગરીબોનું નોજ પોતે આપીને તેઓને વાહાણે ચઢાડ્યાં. તેમાં એક હું પણ હતી. દર વખતે એની પાસે હું રહેતી હતી. તે બેગમ સાહેબ (જેઓને આઘતાલા બંને જાંઘનાં હસતાં રાખે) મારી ઉપર ઘણી મેહરબાની કરવા લાગ્યાં; અને મને પોતાની સહી કરીને કહેતાં હતાં. દસ દહાડા સુધી તો વાહાણ દરિઆમાં બરાબર ચાલ્યું. અગિયારમી દહાડે દરિઆની વચ્ચે એક પાહાડ નજરે આપ્યો. નાખુદાએ કહ્યું કે 'હબસાણનો પાહાડ જે કહે છે તે એ છે. એ ઉપર એક ઘણો પહેચિસો ફકિર રહે છે, જે કોઈ તેની આગળ જાએ છે તે મુરદ પામી છે.' બેગમ સાહેબે નાખોદાને કહ્યું કે 'કાંઈ કરી મને એ પાહાડ પર પહેચાડો.' નાખોદા બોલીએ, 'બાપ સાહેબ વાહાણ તો પાહાડની નજીક જઈ નથી શકવાનું, પણ જો તમી ફરમાયો તો વાહાણને લંગરવાર કરી ત-જાને એક મજવામાં ખેસાડી લઈ જાઉં ?' બેગમે કહ્યું, 'એ પણ ઠીક છે.' પાંચ જણીએ બેગમની સાથે હબસાણનો પાહાડ ઉપર ગયાં હતાં, તેમાં એક

હું પણ હતી. પાહાડપર પહોંચ્યાં તો અજબ તરેહની યોશથી મેહેકી રહીતી. આમતાં આમતાં પેના ફકિર ઝાહેબ આમળ જલ પહોંચ્યાં. ત્યાં નહિ કોઈ આદમી કે આદમજદ હતું. ફક્ત એકલો ફકિર ઝાહેબ એક ગારમાં રહેતો હતો. તેની ફરેશતા જેવી નુરાની સિક્કા હતી. તેણે અમે સરવેને જોઈ દોઆ દીધી. બેગમને બાર લવંગ કાંઈ પડીને કૂંડી આપ્યાં. મને કહ્યું કે ‘આગરા અને દિલ્લી જ, ને લોકોને સુખ થાય તેવું કર્યું કરજે.’ હવે તે બાર લવંગોમાંનાં બે લવંગો આ મેં તમોને આપ્યાંછે. હજ કરીને જ્યારે પાછાં ફર્યાં, ત્યારે નવાબ બેગમની વાત કાંઈ પણ જાણ્યા વગર, અમારા આવ્યાની એક મહિના અગાઉથી બેગમને લેવા મુંબઈમાં આવીને પડેલા હતા. જેવો બેગમે વાહાલુમાંથી પગ બાહરે મૂક્યો, કે નવાબે પોતાનું માથું બેગમ આગળ ધર્યું, અને જર જર રડીને પોતાની ચુકની માફી માંગી લીધી. હજથી આવ્યા પછી છ વરસ હું ભોપાળમાં રહી હતી, તેટલામાં ફકિરની દોઆની બરકતથી બોદા રાખે બેગમને ચાર છોકરા થઈ ચૂક્યા હતા. પછી મને માફ વતન યાદ આવ્યું તેથી બેગમ પાસે રજા માગી. તે મણે ધણી આનાકાની કરી. મેં કહ્યું ‘ફકિર ઝાહેબે મને દિલ્લી આગરાની સેવા સોંપેલી છે તેથી મને ત્યાં જવું જરૂર છે.’ એ સાંભળી બેગમે જામ્સ-ડીએ મને રજા આપી.”

મીનજદાર આ બે લવંગ અને બે પાનાં બરેલી માંડી વાતો સાંભળતાથી પેલી હજનની જીવથી તાબેદાર થઈ ગઈ. હજન તો લવંગ આપી જતી રહી. મીનજદાર વહુએ નાહી ધોઈ, કપડાં બદલી જુથથી છાંટી; એક લવંગ તો બીચમેદલાઈ કરીને પોતાના ચોટલામાં બાંધ્યું. પછી મીયાના પલંગની ચાદર અને ગલેફો બદલી, એક લવંગ એક તકીઆમાં છુપાવ્યું. મોહોમદ આકેબ ઘરમાં આવ્યો ને બીચમેદલાઈ કે સોજી સાજી થયેલી, ને વળી વગર કહેવે સાફ અને ઘાતી ચાદરથી પલંગ બીછાવેલો. એથી ઘણો ખુશ થયો, અને પ્યારથી વાતો કરવા લાગો. મીનજદારે કહ્યું, “જુઓ આજે મેં એક ચીજ વેચાતી લીધીછે.” એમ કહીને પેલું નાકું દેખાડ્યું. મોહોમદ આકેબે પૂછ્યું, “કેટલામાં લીધું?” મીનજદારે કહ્યું, “તમેતો આંકો, કેટલાનું હશે?” એ નાકું બાહોરનું બનાવેલું ધણું સચ રેશમી હતું. તે પોહોળું, સફાઈદાર અને તે ઉપર જીકામ મુંબેલું હતું. મોહોમદ આકેબે કહ્યું, “બે. રૂપિઆથી એકી કીમતનું તથી.” મીનજદારે કહ્યું “ચાર આને લીધુંછે.” મોહોમદ આકેબે બોલ્યો, “સાચું કહેછો?” મીનજદારે જવાબ દીધો, “તમારા સીરના સોગંદછે મેં ચારજ આને લીધુંછે.” મોહોમદ આકેબે બોલ્યો, “ધણું સચનું છે ક્યાંથી મળી આવ્યું.” મીનજદારે કહ્યું “એક હજન ધણી નેકબત છે, ધણી દિવસ યપા આપણી ગલીમાં આવ્યા

કરેછે, તે કોઈ બેગમનું વેચવા લાવી હતી.” એ કહીને પેલા મુરમી, માદ-
ળીઆની તખતી અને શીરાજની વીંટી પણ મીઝાજદાર દેખાડી. ઘોળ
એવી ખૂરી ચીજછે કે ધણા ચતુર આદમી પણ એથી થાપ આપી જાય છે.
જંગલી જાનવરોમાં મિના, પોપટ, નુરી, ખુલખુલ, આદમીને જોતાંજ નહાસેછે
પણ દાનાની લાલચથી કાંદામાં ફસી જાયછે; ને જાંગલી સૂરી પાંજરામાં કેદ
પડેછે. તેજ મુજબ મોહોમદ આકેબ પોતાનો લાભ જોઈને ખુશી થયો, અને
જ્યારે મીઝાજદારે કહ્યું કે “તે હજીજન, પેલી બેગમ જે સરવે સામાન વેચ-
વાને કાહાડશે તે મારી પાસે લાવવાનો વાપદો કરી ગઈછે.” ત્યારે મોહોમદ
આકેબે કહ્યું “તે જરૂર જોવો જોઈએ પણ એવું નહિ થાય કે તે માત્ર ચોરી-
નો હોય ને પાછળથી ખરાબીમાં પડવું પડે, વળી તે હજીજન કોઈ ડગારી ન-
હિજોય.” મીઝાજદાર ખોલી, “જોદા જોદા કરો ! તે હજીજન એવી નથી.”

આ વાતતો ગઈચુજરી થઈ. આજે મોહોમદ આકેબ સાથે એવી
પ્રીતિની વાતો થઈ, તે ઉપરથી મીઝાજદારને પેનાં જવગો ઉપર ધણો એતેકાદ
બેઠો. બીજે દિને જીલફનને મોકલ્યાને હજીજનને તેડાવી. હવે તો મીઝા-
જદાર દીકરી અને હજીજન મા થઈ પડ્યાં ! રાતનાં મોહોમદ આકેબ સાથે
ફરીથી હજીજન વિશે વાત નીકળી તો વળી મોહોમદ આકેબે કહ્યું, “જીજો
હોશિઆર રહેજો, એવા વેષમાં કુટણીઓ અને ડગારીઓ ધણી આવેછે.”
મગર લોભે ખુદ મોહોમદ આકેબની અફજલ પર એવોતો પડદો નાંખ્યો હતો
કે, અહીં મોટી વાત તે નહિ સમજાય કે, બે રૂપિઆનો માત્ર ચાર આનામાં
કોઈ વગર કારણે આપે ? મોહોમદ આકેબને ધટારત હતું કે એ જાણતાંજ
હજીજનને આવતી અટકાવતે અને તેની લાવેલી સરવે ચીજો પાછી ફેરવાવતે.
મીઝાજદારમાંતો એટલી અફજલ હતીજ નહિ કે એ બિદને સમજતે. કેટલાએક
દહાડા વિત્યા પછે મીઝાજદારે હજીજનને પૂછ્યું કે, “કેમ બાધ ધણા દહાડા
થયા પેલી બેગમની કોઈ ચીજ નથી લાવતાં ?” હજીજન પામી ગઈ કે એને
ખુબ સ્વાદ લાગ્યું છે, તેથી બોલી “તમારે લાએકની કોઈ ચીજ નીકળેતો
લાવું કેની ?” બે ચાર દિવસ ગયા પછે જોડાં માતીની એક જોડી લઈ આવી
અને કહેવા લાગી, “લ્યો બાધ, બેગમની પોતાની નયનાં એ માતીછે. નથી
ખબર કે હજીજની જોડીએ કે પાંચસોની, પછામજ ઝવેરીની કુકાન ઉપર
મેં દેખાડીતો તે લલચાઈ ગયો, ને ખસો રૂપિઆ મારે પક્ષે બાંધી આપતો
હતો, હુંતો બેગમ પાસેથી પચાસ રૂપિઆમાં લાવી છું. તમે સેધ લ્યો,
ફરીથી એવો માલ નથી મળવાનો.” મીઝાજદારે કહ્યું, “હાલ મારી પાસે નગદ
પચાસ રૂપિઆતો નથી.” હજીજને જવાબ દીધો, “શું છે તેનું દીકરી. પેં-
ચીઓ વેચીને સેધ લ્યો, નહિતો તમે જાણો આજે એ માતી વેચાઈ જશે.”
હજીજને એવી ટપથી કહ્યું કે મીઝાજદાર તરતજ ધરણીની પેટી ઉઘડી

લાવી, અને પોંચીઓ કાઢી હજીનને આવી. હજીન મીઝાજદારનું ધરણું જોઈને બોલી, “હંહં, મુજા ગાજરની પેઠે કેવી બેજતનથી જણસો નાંખી મૂકીએ! બેઠી, ધૂધુકીમાં નવો દોરો નંખાવો ને બાલી, પટો, એરીંગ અને બાથ્રુબંદ સેજા ચીઝ થઈ ગયાં છે, મેજ સોનાને ખાઈ જાય છે વાસતે એને ધોવરાવો.” મીઝાજદારે કહ્યું, “કોણ દોરો નંખાવી લાવે તે કોણ ધોવરાવી આપે? મી-યાને કહું છું તો તેઓ કહે છે કે મને ફરસુદ નથી.” હજીનને કહ્યું, “ઘેલી છોકરી એતે શું મોઢું કામ છે. ત્યો આ મોતી રહેવા દ્યો, હમણું હું દોરો નંખાવી લાવું છું અને જો જણસો મેળીએ તે મને કાઢી આપો હું હમણાં જ ધોવડાવી આપું છું.” મીઝાજદારે મધળી જણસો કાઢી આવી. હજીન બોલી, “મારી સાથે જીલફનને પણ મોકલો, તે સોની પાસે બેસે તેટલે હું પટવા પાસે દોરો નંખાવીશ.” મીઝાજદારે કહ્યું “ડીક છે.” પછે જીલફનને બોલાવી, તેને હજીનને કહ્યું, “છોકરી જરા મારી સાથે આવ ને સોનીની દુકાન ઉપર બેસી રહેજે.” હજીનને જણસો લીધી. જીલફન સાથે ગઈ. ગલી વટાવી બાહર નીકળીને હજીનને બાંધેલું પોટલું છોડકું ને જીલફનને કહ્યું, “લાવ ધોવડાવાની જણસો, જીલ્લી પાડીએ ને દોરો નંખાવાની જીલ્લી કરીએ.” જણસો જીલ્લી પાડતાં પાડતાં હજીન બોલી, “અરે નાકમાં ઓસવાની ખીલી કયાં છે?” જીલફનને કહ્યું “એમાંજ હશે, કરચ જેટલી ચીજ છે તે એ પોટલીમાંજ જીઓ.” પછે હજીન પોતેજ બોલી ઉઠી, “હા હા, તેતો પાનદાનના ઢાંકણ ઉપર રહી ગય છે. અરે જીલફન જરા દોડતી જા, ને જલદીથી લઈ આવ.”

જીલફન દોડતી દોડતી ઘરમાં આવી ને કહેવા લાગી. “ખીખી, નાંકની ખી-લી પાનદાનના ઢાંકણ પર રહી ગય છે તે હજીન માગે છે; જલદી આપો, હજીન ગલીને નાકે દેવા વાણીઆની દુકાન પાસે બેઠી છે.” એનું આ કહેવું કે મીઝાજદાર વહુનું માથું ટણક્યું. તે બોલી, “બહાવરી કેમ થય છે, વળી એવી ખીલી મારી પાસ હતીજ ક્યાં, શું તું નથી જાણતી, અરે કમખખત દોડ, જો હજીન કેથી વડી નહિ જાય.” જીલફન જીવ નાંખતી દોડતી ગઈ. હજીનને અહિં જોઈ, તહિં જોઈ ને ઘણીએ શોધી પણ કેથી જણાઈ નહિ તેથી પાછી આવીને મીઝાજદારને કહ્યું, “બાઈ હજીનનો તો કેયે પત્તો મળતો નથી, હું છેક ખજાજીની જઈ આવી. નહિ જણાવું કે એટલા વખતમાં ક્યાં ગેય થઈ ગય.” એ સાંભળતાંજ મીઝાજદાર કુટવા લાગી. “હાય, હાય ! હું તો લૂંટારા મજા. હાય હું તો લૂંટારા ગઈ, અરે આડોસી તડોસીઓ ખોદા ખાતર દોડો.” એ સાંભળી લોકો મોમમરનાના મોહોદલા ક્ષત્રી દોડ્યા ને ખજર કાઢાડતાં ત્યાંથી જણાવું કે એ રાંડ કેયેથી રખડતી રજીવતી મહિનો દહાડો થયો આવી બાંડે રહી હતી, પણ ચાર દિવસ થયાં ઘર છોડીને જતી રહી છે. હવે કાંઈ ઉપાય રહ્યો નહિ.

મોહામદ આકેસે આવ્યા પછી એ સાંભળ્યું તો નાચેમાંથી કૂટવા લાગ્યો, અને ખીચીને કહેવા લાગ્યો, “અરે તું ધરને સીંહાપાક કરીને છોડવાની, હું તને પેહે-લેથીજ જાણું છું.” મીનજદાર બોલી, “આજ દૂરથી, હવે વાતો બનાવવા ઉભા-છે ! નાહુ જોઈને તેં પોતે પણ મને નહિ કહ્યું હતું, કે ‘બેગમને સામાન જરૂર જોઈ ?’ ” ટૂંકામાં કહીએ છીએ કે માંડી બેગમ વચ્ચે આછી મળેલી લડાઈ આવી ને તમામ મોહોલો ભિગો મળ્યો. વાતપર વાત નીકળી તો જણાવું કે હજીને કંચની ગલીમાં એહમદ અખશખાનની ખીચીનું તમામ ઝવેર એવાં મકરથી ઠગી લીધું, કે એક ફકીર પાસે બેવડું કરાવી આપું છું. તેમજ રૂઠિના કરામાં મીઆં મસીતાની દીકરી સાથે એવી તો દોસ્તી વધારી કે તેનું ઝવેર ઉધારને બહાને ઉઠાવી લઈ ગઈ. મતલબ ઝવેર તો ગયું ને ઘણીએક વાતો ચાલવા લાગી. વાસણો તો અગાઉથીજ ચોરાઈ ગયાં હતાં. જણાવું ઉપર કહ્યા મુજબ લૂંટાઈ. પેલાં હજાર રૂપિયાનાં માતીની જોડ બપોરે લોકોએ જોઈ તો ત્રણ પૈસાની જણાઈ ! સરકારના થાણામાં અખર આપી, લોકોએ પોતાની તરફથી પણ ઘણી સોંધ કીધી પણ હજીનું નામ નિશાન નહિ તે નહિજ.

અકબરીને પલામાં જે કપડાં મળ્યાં હતાં તેનો અહેવાલ સાંભળ્યો. બ્યાંજીની સાસુની સાથે રહેલી હતી, ત્યાંજીની સાસુ દસ પંદર દહાડે તે સરવે કાહાડીને તડકે મૂકતી હતી. વરસાદની માસમની શરૂઆતમાં નવું ધર લઈ જીવું રહ્યાં, ને જે કોટડીમાં કપડાંની પેટી મૂકી હતી તે વરસાદની માસમ પૂરી થઈ ત્યાંજીની પણ જેમનીતેમજ પડી રહી હતી. તેને એકવાર ઉંઘાડી જોઈતી પણ નહિ. થંડીની માસમમાં શુજનીની જરૂર પડી તેથી પેટી ઉંઘાડી ત્યારે જણાવું કે ઘણાંખરાં કપડાંને ઉઘેલએ ખાઈ નાખેલાં, અને કેટલાંકને ઉંદરડાંએકે કરડીને મોઠાં મોઠાં બગારાં પાડેલાં હતાં, કોઈએક કપડું પણ સલામત બચેલું નહિ હતું.

જે છોકરીઓ બચપણમાં લાડ પ્યારમાં રહેછે, અને કથો હુજર, ડહાપણ નથી શીખતી તે આ અકબરીની માફક આખી ઉમર દુઃખ અને સંતાપ ઉઠાવેછે. અકબરીને જેટલો અહેવાલ ઉપર વાંચ્યો એથી તમોને જણાવું હશે કે, અકબરીને મા અને મમાઈના લાડે તેની જીંદગી જીંદગી કેવી મુસીબ-તમાં રાખી ? બચપણમાં અકબરી નહિ કથો હુજર શીખી, કે નહિ તેનો મીનજદાર જીવે. બપોરે અકબરીએ સાસુથી જીવડી પડીને જીવડું ધર માડ્યું, ત્યારે વાસણ કુસણ, કપડાં, જણાવું સરવે કાંઈ તેની પાસે માજીદ હતું, પણ તેનામાં ધર ચલાવવાની આવડ નહિ હતી, તેથી થોડાજ દિવસમાં સરવે માલ અસખાબ ધૂળમાં મેળવ્યો, અને એકજ વરસમાં હાથ કાનથી નાગી થઈ પડી.

અગર મોહામદ આકેલ પણ તેના જોવાજ મૂરખ અને નકારા સ્વભાવનો હતોતો કદાચ એક ખીજના છૂટાછેડા થતે, પણ મોહામદ આકેલે હમેશાં અફલ રાખી તથા દરજ્જો સાચવ્યો.

હવે અકબરીની નાની બેન અસગરીનો અહેવાલ સાંભળો.

અસગરી ખાનમનો અહેવાલ.

અસગરી છોકરી એવી હતી, કે જેમ બાગમાં ગોલાખતું ફૂલ, અથવા આદમીના બદનની આંખ હતી. હરેક તરેહનો હુન્નર, ને હરેક તરેહના સલક તેનામાં હતાં. અફલ, હુન્નર, શરમ, મલાજો એ સરવે તારીફ લાએક ખાસીઆંતો ખોદાએ અસગરીમાં મૂકી હતી. બચપણથીજ તેનામાં રમવા, ફૂંદવા, હસવા અને મસકરીનો ધિકાર હતો. વાંચવું ઇઆ ધરનું કામ કરવું, તે મિત્રાએ કોઇએ કદી એને નકામું ટાપલું કરતાં, કે કોઈ સથ વહતાં જોઇ હતી નહિ. મોહોદ્દામાં જોટલી સ્ત્રીઓ હતી તે સરવે એને દીકરીની માફક સાહાતી હતીઓ. ખેશક સારાં નસીય તે મા બાપનાં, કે જેની આ અસગરી બ્દીકરી હતી. તેમજ બાગવાન તે ધર હતું, કે જેમાં અસગરી વહુ થઇને જનાર હતી.

ખોદાની ફજલ અને મેહરબાનીથી અસગરીની ઉમર ૧૩ વરસની થઇ. એની માગણીતો મોહોમદ કામેલ સાથે ઠરી ચૂકી હતી. હવે લગનને દહાડો ને મહિનો ચુકરર કરવાની ચરચા ચાલી. પેલી તરફથી તો મોહોમદ કામેલની મા અબકરીના ઢંગ જોયાથી એટલીતો ધાસતી ખાઇ ગઈ હતી કે—કહેવતછે કે “દૂધથી દાઝેલો છાસને ફૂંકી ફૂંકીને પીએછે”—તેમ અકબરીના વિચારથી તેના બદનપરનાં રૂવાં ઉભાં થતાં હતાં, તેથી તેનો છુપો ચ્ચેરાદો હતો, કે નાહના દીકરાની માગણી કોઈ ખીજે ઘેર કરે. એ વાત મોહોમદ આકેલને કોઇ રીતથી જણાઈ, તેથી તેને પોતાની માને પૂછ્યું; “માજી મેં સાંભળ્યુંછે, કે તમે મોહોમદ કામેલની માગણી તોડવા માગોછો ?” માએ કહ્યું, “શું કહું દીકરા, હું જોડી ફિકરમાં છું, શું કરું ને શું નહિ કરું ? તમારી સામે મારીથી આંખ ઉચ્ચકાતી નથી, ખોદાએ મને તમારી યુનેહગાર કીધીછે. હવે જોઈએ મોહોમદ કામેલનું નસીય કેવુંછે.” મોહોમદ આકેલે કહ્યું, “માજી, હું ખરું કહુંછું, કે અસગરી હજાર છોકરીઓમાં એકજ છે. આખી ઉમર તલીક દીવો લખને સોધશે, તોપણ અસગરી જેવી છોકરી નહિ મેળવશે, જેમ દેખાવમાં તેમજ યુજોમાં તેને ખોદાએ લાએક બનાવેલીછે. વાસતે જરા પણ અદેશો ના કરો. ખોદાનું નામ લઇ લગન કરી નાખો. અગર જોડી બેન ઉપરથી જો તમે વિચાર બાંધતાં હોવ તો આ તમે સાંભલેલું હશે.

‘ન હરજન જન્મતો, ન હર મરદ મરદ,
જોદા પંજ અંગોશ્ત, એકસાં નકરદ.’

“દરએક ઓરત, ઓરત અને દરએક મરદ, મરદ નથી હોતાં. જેમકે, જોદાએ પાંચે આંગણાં એકસરખાં નથી કીધાં.”

દરએકની જુદી જુદી ખાસીઆત અને જુદા જુદા મીઠાજ હોયછે. જેમ ખાગમાં હજારો ફૂલોને જોઈશું તો તેમાં દરેકના રંગ રૂપ જુદા જુદા અને સૌની ખૂશ્મો પણ જુદી જુદી હોયછે. તમારી વડી વહુ સાથે જોદા પનાહ રાખે) અસગરીને શું સંબંધ? જોદા જે પાર પાડશે તો લગન પછી મારી વાત ખરી પડેલી તમો જાણશો.”

મોહામદ આકેલે અસગરીની જે એટલીબધી તારીફ કીધી, તેથી મોહામદ કામિય સાથે જે વાત ઠરાવી હતી, તે હવે નક્કી થઈ. રૂંકામાં કહીએ છીએ કે, ખત્તે વહેવાણોનાં એકમતથી એવો ઠરાવ મુકરર થયો, કે બકરીબદને આગલે દહાડે નેકાહ કરી આપવા. અસગરીનો ખાપ દૂરઅંદેશખાન, પાહાડ ઉપર સરકારી નોકરીમાં હતો, તેને કાગળ લખી જણાવ્યું. કાગળ પહોંચતાંજ ખાનસાહેબ ઘણા ખુશીમાં આવ્યા. સઘળાં બચ્ચાંઓમાં અસગરીને તે ઘણોજ આહતો હતો, તેથી તુરત રજાની દરખાસ્ત કીધી, પણ તેનો જવાબ નાનો મળ્યો. ઘણુંએક જોર માર્યું પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. ઉઘડતી મોસમનો વખત હતો તેથી હાકેમને પણ રજા નહિ આપવાનું કારણ હતું. દૂરઅંદેશખાનને રજા નહિ મળવાથી ઘણો દલગીર થઈ ગયો, તોપણ કાલાવાલા કર્મી કરતો હતો, પણ પેતાનો વડો દીકરો ઝિરઅંદેશખાન જે ખાપની સાથેજ હતો, તેને પાંચસો રૂપિયા રોકડા આપીને ઘેર મોકલ્યો, અને સરવે આગળું પાછલું તેને સમજાવી મૂક્યું. ઘરમાં જણસ, કપડાં, વાસણ સરવે અગાઉથી તૈયાર કરી રાખી મૂકેલાં હતાં. ઝિરઅંદેશખાને ઘેર પોહિંચ્યા પછી ચોખ્ખા, ધી, ઘઉં, મસાલો, નીમક સરવે જરૂરજોગું ખરીદ્યું. અસગરીના કપડાં-ઓમાં ટીલીઓ ટાંકવાનું શરૂ થયું. તેની માનો વિચાર હતો, કે અસગરીને વડી ખેત કરતાં બરત્તર રીત કરવી, તથા વાગો પણ ભારી કરવો, તેમજ જણસો પણ જ્યાંદે કરવી, વાસણો ભારી ભારી ને મોટાં આપવાં. અસગરીતો ઘરમાં હાજર હતીજ, તેથી જે વાત થતી, તે તેની જાણમાં આવતી હતી. જ્યારે અસગરીએ સાંભળ્યું, કે મને વડી ખેત કરતાં વધારે રીત મળનારછે, ત્યારે જો આ જગ્યાએ કોઈ ખેતરૂંક છોકરી હતેતો ખુશ થઈ જતે, પણ અસગરીતો એથી દલગીર થઈ, ને એવા વિચારમાં પડી, કે શી તદખીરથી માને એ વાતથી મના કરે. એવે પોતાની પિતરાઈ ખેત તમાશાખાનમ આગળ શરમાઈ શરમાઈને કહ્યું કે “મેં આ પ્રમાણે સાંભળ્યુંછે, ને મને તેનું ઘણું દુઃખ જાગ્યુંછે. કેટલાક દહાડા થયા એજ ફિકરમાં હતી, કે એ

જોદા એનું શું કરે? પણ સારું થયું કે એટલામાં તમે આવી પોહોંચ્યાં. તમે મારી બરાબરી આં છો, તો તમારી આગળ કેહવામાં અડચણ નથી, કે માને કાંઈ એવું સમજાવો કે મને વડી બેન કરતાં જરા પણ વધારે રીત નહિ કરે.” એ સાંભળી તમાશાખાનમે કહ્યું “બેન તમે પણ કોઈ તમાશા લાએક ઓરત છો! કહેવતછે, કે ‘ઘવેકું નીમક દીઆ ઉસને કહા મેરી આંખે દુખતી હું’ જોદા અપાવેછે, ને તમે કાં ના પાડોછો?” અસગરીએ કહ્યું, “તમે ઘેલાંછો, એમાં કેટલીએક ગુચવણછે. વડી બેનનાં મીઠાજથી તમે તો વાકેફછો, તેને ખચીત એથી દુઃખ લાગશે, ને તે તાહક માણની સાથે સ્વીયરાં ફાડશે, અને મારી સાથે પણ છેડાશે.” તમાશાખાનમે કહ્યું, “બેન, એમાં દુઃખ લાગવાનું શું છે? સૌ સૌના નસીબનું છે, ને વળી એમાં સો તરેહનું સમજવાનું છે. તેને શીખવા બેસાડવાનું જશન થયું, રાજા રાખ્યા, તથા ચાર વર્ષ તક્લીક અદરાએલી રહી, ત્યારે એના તેહેવારે, તીરથો જે કીધાં તેની કસર એમાં સમજી લઇએ.” અસગરી બોલી, “એ ખરેંછે પણ નામ તો રીતનું છે? નાહનીને વધારે મળશે તો મોટીને દુઃખ ઉપજશે. એક ઘરમાં રહેવું, દરરોજ મળવું ભેટવું, માટે જે વાતથી દિલમાં જુદાઈ પડે, તે કેમ કીધામાં આવે?” તમાશાખાનમે કહ્યું, “બેન, નકામું તમે પોતાનું નુકસાન કરોછો. એતો મહિનો બે મહિનામાં સરવે વિસરી ભૂલી જશે.” અસગરીએ કહ્યું, “અરે બાઈ જોદા જોદા કરો! નફો નુકસાન કેયે મા બાપનાં આપવાથી પૂરો પડેછે? અને પતપાનેતરથીજ ઉમર કપાએછે? જોદા પોતાની કુદરતથી આપેછે. વાસતે તમે એ બાબે જીત ના કરો, નહિતો હું કાંઈ ખીજે તદખીર કરે. હુંતો વધારે આપવું કોઈ તરેહથી કમૂલ નથી રાખવાની.” છેવટે એ વાત અસગરીની માએ જાણી, અને તે પણ સમજીને પોતાના એ વિચારથી પાછી હઠી, અને દિલમાં કહેવા લાગી, કે આપવા માગ્ય તો સેંકડો રીતોછે, માટે ખીજ વેળાએ જોઈ લેઈશ.

ટૂંકામાં—કેરવેલે દહાડે સારે ચોધડીએ, અસગરીના વિવાહ થઈ ગયા. ભેટમાટે થવા લાગી. ઝરઅંદીશખાન એવો તો કરવઈઓ આદમી હતો, કે એકલે હાથે સારી રીતે બેનના વિવાહ કરી આપ્યા. પહેલાંજોની ઘણી સારી મોદારત થઈ, જેઓના હક હતો તેઓને સારી પેહરામણી કરી રાજી કીધાં. બપોરે અસગરી સાસરે જવા નિકળી, ત્યારે ઘરમાં ઘણી દિલ્ખીરી ઉપજી, માને તો ઘણુંજ ભારી લાગ્યું. મોહોલાની બાઈઓ પણ ઘણી ઉદાસ થઈ. અસગરીને દરએક જણી ગળે લગાડી રડતી, અને દરએકના દિલમાંથી દોઆઓ નિકળતી હતી. અસગરી આ દોઆઓનું મોટું ને ભારી પહું લઈને સાસરે આવી, ત્યાંપણ જે કાંઈ રીતબાત હતી તે પૂરી કરવામાં આવી. તે પછી અસગરીને “તમીજદાર” એટલે અખરદાર વહુનો એતાબ મળયો.

આગળ ચાલતાં જણાશે, કે અસગરીએ ધરસંસાર કેવી રીતે સંભાળ્યો, તથા કેવી કેવી મુશ્કેલીઓ તેની સામે આવી હતી, જે તેણે પોતાની અકબરથી કેમ દૂર કીધી હતી. આ જગ્યાએ અસગરીની હાલતને અકબરીની હાલત સાથે જરા મુકાબલો કરી જોઈએ. અસગરી પોતાની માની ખીજ દીકરી, અને સાસુની ખીજ વહુ હતી. બંને તરફની ઇચ્છા અને હોંસ અકબરીના લગનથી પૂરે પડી ચૂકેલો હતો. અકબરીના વિવાહ સોળ વરસની ઉંમરે થયા હતા, પણ અસગરીની ઉંમર લગન વખતે પૂરી તેર વરસની પણ નહિ થયેલી હતી. જ્યારે અકબરીના વિવાહ થયા, ત્યારે તેનો ખાવંદ મોહામદ આકેલ દસ રૂપિયે નોકર હતો, અને અસગરીનો ખાવંદ મોહામદ કામેલ હજીતો શીખવા જતો હતો. મોહામદ આકેલ સાથે સરખાવતાં મોહામદ કામેલ ઓછી બુદ્ધિનો અને ઓછો શીખેલો હતો. અકબરી બે વરસ તલીક ખચ્ચાં કચ્ચાંના બમેડાથી છૂટી હતી, અને અસગરીને તો વિવાહ પછી ખીજેજ વર્ષે નાહની ઉંમરમાં જોદાએ મા બનાવી હતી. અકબરીને કદી શેરેથી બાહર નીકળવાનો સંજોગ નહિ બન્યો, પણ અસગરી ધણી મુદત સ્વંરી દેશેદેશ રખડી હતી. સઘળી રીતે અસગરીની હાલત અકબરીની હાલત સાથે સરખાવતાં સારી નહિ હતી, પણ અસગરીને નાનપણથી કેલવણી મળી હતી, ને તેનાથી રોજખરોજ ઘરમાં ખરકત વધતી હતી. તે યાંહાંસ્વંરી કે આજે અકબરીનું નામ વટીક ડોઈ નથી જાણતું, પણ ખખરદાર જહુનોતો દિલ્લીના ખાનમના બાજરમાં પેલો આસમાન સાથે વાત કરતો માહાબારત મેહલ ઉભેલો છે, અને અસગરી ખાનમનાજ નામથી તે મોહોલાનું નામ “ખાનમનું બાજર” કરી જાણીતું થયું છે, તેમજ ઝવેરીવાડમાં જે ઉંચી મસજીદ, જેમાં હોજ તથા કૂવે છે, તે પણ ખખરદાર વહુની બંધાવેલી છે. મોટાં બજારથી આગળ વધીને લાલ ધગીની પડોશમાં “તમીજ ગંજ” છે તે પણ એનોજ છે. મોલવી મોહમદ હયાત સાહેબની મસજીદમાં હજીસ્વંરી બંને વેળા વીસ મુસફરોને તેના ફંડમાંથી ખમીરી રાટ્ટી, અને ચણીની મીઠી દાળ પહેંચાડ્યામાં આવે છે. કુતબ સાહેબમાંની ઓળીયા મસજીદની સામણેની ધરમશાળા એજ ખખરદાર વહુની બંધાવેલી છે. કુતબુરીમાં મુંબઈના છાપેલાં ૫૦૦ કુરાંન એક દિને એણે વેહેંચાયાં હતાં. અલીઆરસ્વંરી થંડીની મોસમમાં ૧૦૦૦ કામલ ગરીબોને એણીના ઘરથી મળ્યા કરે છે.

હવે જ્યારે ઝેરઅંદેશખાને પોતાના ખાપ દૂરઅંદેશખાનને ખખર કીધી કે “જોદાની મેહરખાળીથી ભળીભળાઇ સાથે પ્યારી બેનની શાદી જીજ્ઞ મહિનાની અગિઆરમી તારીએ થઇ ચૂકી.” તે સંભળી દૂરઅંદેશખાને જોદાની બંદગી કરી શુકરાનાં કીધા. પણ દીકરીની જીદાઇનો વટવટો ધણી

દિવસ સૂઝી તેને રહ્યો. અસગરીની શાદી થઇ ચૂક્યા પછી, દૂરઅંદેશખાને તેની ઉપર જે કાગજ લખ્યો હતો, તે વાંચવા જોગ છે. સંજોગથી તેની નકલ અમારા હાથમાં આવી હતી; તે કાગજ આ રીતનો છે.

દૂરઅંદેશખાને લખેલા કાગજની નકલ.

“મારાં દિલ અને જાનને આરામની આપનાર, ભાયગવંતી બેટી, અસગરી ખાનમ, ખોદાતાલા તમેને સલામત રાખે—તમેને દોઆ તથા તમારી આંખો સુમવાનો શોક કીધા બાદ, તમેને જાહેર થાય કે તમારા ભાઇ ખેર-અંદેશખાનના લખવાથી તમારું સાસરે સીધાવું સરવે જાણ્યું છે. વર્ષો થયાં દિનમાં એવી ઉમેદ હતી, કે એ મારી ફરજ ખાસ મારે હાથે બજવીશ, પણ હાલમે રજા નહિ આવી તેથી નાસાર રહ્યો. આ વાત તમેને જાણાઇતો હશે, કે સરવે અચ્ચાઓમાં તમારે વાસતે મને એક ખાસ દરજ્જેની કાળજી હતી; અને હું એ વાતને ફક્ત હેસાત જાણાવવા નથી લખતો. ખરૂં કે તમે પૂરતી સેવા અને તાબેદારીથી ખુદ મારા, અને સરવેનાં દિલમાં જગા પેદા કીધી હતી. આઠ નવ વરસની ઉંમરમાંથી તમે મારાં ધરતો તમામ જાજો પોતાને માથે ઉઠાવી રાખ્યો હતો. મને હમેશ એ વાતની ખબર પડતી હતી કે તમારે લીધે તમારી માને ઘણી નસીતનાઇ હતી. જ્યારે કોઈવાર મને ઘેર આવવાનો સંજોગ બન્યો હતો, ત્યારે તમારી ગોઠવણ જોઇને હમેશાં મારે જીવ ખુશ રહેતો. હમણાં તમારા સીધારવાથી એજીલુતો નુકસાન ગણ્યું છું, કે તેનો બદલો કદાચ એ ઉંમરમાં મળે એવી મને ઉંમેદ નથી આવતી. ખોદા તમેને એના બદલામાં ખેર કરે, અને એ તમારી ખીદમતના બદલામાં મારી દોઆઓની અસર તમેને આમીન થાય. ખેરઅંદેશખાનનાં કાગજથી એ પણ માલમ થયું, કે તમે અકબરીખાનમ કરતાં વધારે રીત લેવાને ના પાડી; આથી તમારી મોટી નજર, અને ખુદાંદ હીમત સાથેન થાય છે, મગર હું તેનો જે બદલો માગ્યું છું તે આ કાગજ છે. એને તમે પોતાની પાસે સંભાળી રાખજો તથા એ નસીહતોપર અમલ કરજો, કે ખોદા કરશેતો હરેક મુશ્કેલ તમોપર આસાત થશે, તથા તમારી જીંદગી સુખ એનમાં યુગ્મશે.

“સમજવું જોઇએ કે વેહવા એ શું સીજ છે? રંગારંગનાં કપડાં પેહેર્યાં, મહેમાન બેગા કીધા, સામત અસખાખ, જણસ પામ્યાં; એજ વાતમાં ફક્ત વેહવા નથી. પણ વેહવાથીતો નવી દુનિઆં શરૂ થાય છે, નવાં લોકો સાથે વેહવાર પાડવો, અને નવાં ધરમાં રહેવું પડે છે. જેમ નવા શીખાઉ વહેડા ઉપર સૌથી પેહેલાં ખાલી જુસરી મૂકે, તેમજ આદમીના વહેડા ઉપર પેહેલીજ જુસરી તે લગન છે. શાદી થઇ કે છોકરી ખાઈ બની, અને છોકરો

મીયાં થયો. એની મતલબ એજ છે કે બન્નોને પકડીને દુનિઆની ગાડીમાં જોતરી દીધાં. હવે એ ગાડી મોતની મંજલ સૂઝી એઓને ખેંચતી પડેછે. ત્યારે હવે બેહેતરછે કે દિલને સખત કરીને, એ બારી બાજને ખમી જવો, અને જીંદગીના દહાડા જેમ બને તેમ આપર ઇજત, સલાહસંપન્નમાં કાપવા; નહિતો લડાઈબડાઈ, ટંટા બખેડા, શેર ફેશાદ અને હાએવાએથી દુનિઆની મુશીબત ઓર પણ જીઆદા સંકટ આપનારી થઈ પડેછે. ઓ મારી પ્યારી દીકરી અસગરીબાનું, હવે તમોને જાણવું જોઈએ કે ઘણી ઘણીઆણીમાં ખોદાએ કેટલોએક ફરક મૂકેલોછે. ધરમની ચોપડીઓમાં લખેલુંછે કે “હજરત આદમ બેહેથતમાં એકલો ધબરાતો હતો, તેને બેહલાવા મારું ખોદાએ મામાહવાને (જે સૈથી પેહલી ઓરત દુનિઆમાં થઈ) પેદા કરી. એ દેવથી જાણુશો કે ઓરતને પેદા કરવું ફક્ત મરદને ખુશી કરવાને વાસતે હતું, માટે ઓરતની ફરજછે કે મરદને ખુશી રાખવો. અફસોસછે કે દુનિઆમાં ઘણી થોડી ઓરતો એ ફરજને અદા કરેછે. મરદોનો દરજ્જો ખોદાએ ઓરતો થાને જ્યાદે કરીએછે, તે કાંઈ ફક્ત રહેવાથીજ નહિ, પણ મરદોના બાંધામાં જ્યાદે શક્તિ તથા તેઓની અક્લમાં જ્યાદે તેજી આપવાથીછે. દુનિઆનો બંદોબસ્ત મરદોની જાતથી થાયછે. મરદ કમાનારે અને ઓરત તેની કમાલને ઘટતી રીતે ખરચ કરનારી, તથા તેની સંભાળ કરનારીછે. કુટુંબ ગોયા વાહાણુછે, અને મરદ ગોયા તેનો ખજાસીછે. અગર ખજાસી ન હોયતો વાહાણુ પાંણીના મોજાઓમાં ડુબી જશે, ઇઆ કોમ કીતારાપર અથડીને ભાગી જશે. કુટુંબમા અગર મરદ પાવરધો નહિ હોયતો, તેમાં ઘણીએક તરેહની ખરાબીનો સંભવ રહેછે.

“એવો એઆલ નહિ રાખવો જોઇએ, કે દુનિઆમાં ખુશી ફક્ત દોહત અને માલ મિલકતથીજ હાંસજ થાયછે. જોકે દોહત ઘણુંકરી ખુશીનો સખબછે ખરે, પણ તેમજ તેથી મોટાં અને નામીયા ઘરોમાં લડાઇ અને ફેશાદ પણ જ્યાદે હોયછે. સંસારમાં ખુશી તો ફક્ત મેજાપ અને સલાહથી હોયછે. ગરીબ આદમીઓને જોઇએછે કે જ્યોની પેદાશ ઘણી ઓછીછે, તેઓ દિવસના મેહેનત મજૂરી કરી યુજરાન પેદા કરેછે, ને રાતના સરવે મળી દાલ રાંટીથી પોતપોતાનું પેટ ભરી લેછે, અને એક ખીજાની સાથે ખુશીથી રહેછે. બેશક એ લોકો હળી મળી રહેવાના સખમેજ દાળ રાંટી અને ત્રીણાં જડાં કપડાં છતાં પણ વધારે સુખીછે, અને એની મુકાબલે જોશે તો, નવામો અને બેગમોની તમામ હશી ખુશી પોતપોતામાના ખીજાડને લીધે સદા કવડાશમાં રહેછે. ઓ મારી પ્યારી દીકરી અસગરીબાનું, તમે મેલાપ રાખજો, અને સુલેહપણને ગણીમત જાણજો. હવે જોવું જોઇએ કે મેલાપ કઈ વાતોથી પેદા થાયછે. ફક્ત એટલાથીજ નહિ, કે બાઈ પોતાના આવંદ સાથ પ્યાર

કરે, બન્ને પ્યાર ઉપરાંત તેને ખાવંદનો મજાહજો પણ કરવો જાજમ છે. ને ખામ પોતાના ખાવંદને પોતાની બરોબરના દરજ્જાને ગણે તે ધણી નાદાન છે. બન્ને આ જમાનામાં ઓરતોએ એવો ખરાબ સ્વખંઓ એખતીઆર કીધા છે, કે ને અદખથી બીજકુલ ઉલટા છે. જ્યારે કેટલાએક સહિઓ પોતપોતામાં બેસી વાતો કરે છે, ત્યારે ઘણુંકરી એવી વાતો ચલાવે છે, કે ફજાહીનો ખાવંદ તેની સાથે કેવી રીતે વરતે છે ? એક કહે છે કે “બેન મેંતો તેને એવી તરેહથી દબારી રાખ્યો છે, કે શું તાશદ કે મારી વાત ના પાડે હંઆ તેથી ઉલટો જવાબ દે.” બીજી વડામ કરે છે કે “જ્યાંકરી ખડીયો ખુશામદ નથી કરતો, ત્યાંકરી હું ખાણું ખાતી નથી.” ત્રીજી પતરાજી મારે છે, કે “હંતો દસ વાર પૂછે છે ત્યારે એક જવાબ બાગે આપું છું.” ચોથી ડીંગ ચલાવે છે, કે “જોઈએ તેટલા વાર તે નીચે બેસી કાં ન રહે, તોપણ બંદીએ તો ઢાલીઆપરથી ઉતરવાની કસમ લીધેલા.” પાંચમી રકા ચહડાવે છે કે “મારી જખાનથી ને કંઈ નીકળે છે, તે પૂરે કરાવું છું, ત્યારે જ રહું છું !” વેહવામા ટોણા દુચકા પણ એવીજ મતલબથી નીકળેલા છે, કે ખાવંદ તાબેદાર અને ફરમાબરદાર થઈ રહે. કેથેતો ખાશડાંપર કાજળ પાડીને મીયાને શુરમો લગાડવામાં આવે છે, તેની મતલબ એકે મારી ઉમર ખાશડાં ખાતો રહે, ને ચૂં કે ચાં નહિ કરે ! કેથેતો નુહાની વખતે અંગુઠાની તળે બીકું રાખ્યામાં આવે છે, અને પછે તે મીયાને ખવગવે છે, તેના અર્થ એકે તે પગે પડતો રહે ! આ વાતોથી બાહુ છે, કે ઓરતો મરદોનો દરજ્જો અને એખતીઆર કંમ કરવાપર આતૂર છે; પણ એકીત ઘણી બૂરી છે અને હમીશાં એનો બદલો ખગનીથી ખાલી નથી. મરદોને બોદાએ વાઘ બનાવેલા છે. અગર દબાવ, ને જબરદસ્તીથી તેને નેર કરવા ચાહેતો તે નહિ બનવા સરખું છે. તેઓને નેર કરવાની ઘણી સેહેલી તદખીરતો ખુશામદ અને તાબેદારી છે. માટે ને હેમક ઓરત પોતાનો દબાવ નાખીને મરદને નેર કરવા ચાહે છે, તે મોટી બૂલ કરે છે. તેઓ શરઆતથીજ ફેશાદનું બી રાખે છે, ને તેનું છેવટ ખચીત કરી ફેશાદ ભરકુંજ આવે છે, જોકે તરત વેળા તે સમજતી નથી.

“બેટી અસગરી, મારી સજાહ એ છે, કે તમે વાતચિત્ત તથા ઉઠવા બેસવામાં પણ પોતાના ઘણીનો અદખ મજાહજો રાખજો. આ કેવી રીત છે કે ! શાદી વીહવા મોટા બાવથી થાય છે, અને એ પછીજ વહુ સાથે સાસુ નણદોનો ખીગાડ શરૂ થતો જાય છે ! એનું કારણ ગોર કરવા જોગ છે. લગનની અગાઉ કંઈ છોકરો મા ખાપ સાથે રહ્યો, અને ફકત તેઓની સાથે તેને તાલકો હતો. મા ખાપે તેને પાળી પરવરશ કીધી, ને એવી આશા રાખતાં રહ્યાં, કે બુઢાપામાં અમારી ચાકરી કરશે. પણ વીહવા પછે વહુ ઉંબરમાં પગ મૂકતાંજ એ ફિકર કરવા માંડે છે કે ખાવંદ આજને આજજ મા ખાપને છોડી

દે. એવી રીતે લડાઇ સદા વહુઓ તરફથીજ ઉત્પત્તી પામેછે. અગર વહુ કમીલામાં હળી મળીને રહે, અને શાશુને એવું નહિ જણાવે કે એ છોકરાને અમારાથી છોડવવા આહેછે, તો કદી ફેસાદ ઉભા થાએજ નહિ. આતો સરવે કોઇ જાણેછે, કે લગન પછી મા બાપ સાથનો સંબંધ થોડાજ દિવસનોછે; આપર જ્યુદ્ધ ઘર માંડીને માટી બેઅર જ્યુદ્ધ રહેશે, અને દુનિઆમાં એમજ થવું આવેલુછે, પણ નથી જણાવું કે કમખખત વહુઓને એવી અધીરાઇ ક્યાંથી થાયછે, કે જે કાંઇ થવાનુંછે તે હમણાંનું હમણાંજ થાય. વહુમાં એક એવુ ચુગલી કરવાની હોયછે, જેથી જ્યાદે ટોટો વધેછે, તે એમકે સાસરેની જરા જરા વાતો આવીને માને કહ્યા કરેછે. મા પણ ખતી થમને તેને પૂછવા કરેછે. પણ એ કહેવા અને પૂછવાથી લડાઇ તથા સઘડો ઉડવા શિવાય બીજું કંઈ હાંસળ હોવું નથી. કેટલીએક વહુઓ તો એવી મગર હોયછે, કે માસરામાં ગમે તેવું સારું આધાનું કે ગમે તેવું મારું પેહડવાનું મળેછે, તોપણ તેને તુચ્છકારથી જુએછે. એ વાતોથી ખાવંદનું દિલ તૂટી જાયછે. માટે અસગરી તમોને ઘણી સંભાળ રાખવી જોઇએ. સાસરાની દરએક ચીજની કદર બુજવી જોઇએ, અને તમારે હમેશાં ખાણું ખાઇને તથા કપડાં પહેરીને આનંદી જાહેર કરવી જોઇએ, જેથી જણાવે કે તમે તે પસંદ કીધું. માસરામાં નથી વહુએ આ વાતનો પણ ખ્યાલ જરૂર કરી રાખવો જોઇએ, કે ત્યાં ઉચાટ દિલથી નહિ રહેવું. જોકે ઘરેભો નહિ હોવાના સખખથી અજાણ્ય લોકોમાં જીવ નહિ લાગે એ ખરુંછે; તોપણ જીવને સમજાવવો જોઇએ. નહિ કે ગયાંતો રડતાં, ત્યાં રહ્યાંતો રડતાં, જતાં વખત નહિ લાગ્યો કે આવવાનો તકાળો શરૂ કરવા માડવો. ધીમે ધીમે ખ્યાર મેળવવાને માટે આસાનો રેવાજ ધણો સારોછે. ધણો વધારે મહિરાનો શોક જણાવવાથી માસરીયાને અજાણમતું થાયછે. વાતચિતમાં મધ્યમ દરજ્જે રહેવું, ધંઆને નહિ એટલી ધણી કે વગર કારણે બકબક કહેવાએ, અને નહિ એટલી થોડી કે મગર સમજાએ. ધણું બકવાથી છિવટ રંજા થવું પડેછે. રાત દહાડો જોતે બકવા કરીએ, તેમાં હજારે તરેહનું બોલાએ, અને નહિ જણાવે કે એવી ટકટક કરતાં શું વાત મોઢામાંથી નીકળી જાય. વળી નહિ એટલું થોડું બોલવું જોઇએ કે બોલવાને વાસતે લોક પુશામદ ને કાલાવાલા કરે. જીદ અને બરમતી કોઈ વાત કરવામાં શોભા નથી. અગર કોઈ વાત તમારી મરજીથી ઉઠાડી પણ હોએ, તો તે વખતે તેને ખમી રાખો, ફરી કોઈ બીજો વખતે બાએક રીતે તે બાહર કાઢાડવાને બની આવશે. કોઈ ચીજની દરમાથ કરવી નહિ જોઇએ. દરમાથ કીધાથી આદમી આંખમાં હલકું પડેછે, અને તેની વાત નકામી થઈ જાયછે. જે કામ સામુ નણુંદો કરતી હોએ તે કામ તમે પોતે કરવાને શરમ ના ધારશો. નાહના ઉપર મહેરબાની

અને મોટાનો અદબ કરવો, એ સરવેનાં દિલ હરી લેવાને વાસતે ઘણી સારી તદ્દખીરછે. પોતાનું કોઈ કામ ખીજાઓના ભરમા ઉપર નહિ રાખવું જોઈએ, તથા પોતાની કોઈ સીજ બેદરબારીથી નાંખી મૂકવી નહિ જોઈએ, કે ખીજું કોઈ તેને ઉઠાવી લે. જ્યારે બે માણસો છુતી છુતી વાતો કરતાં હોય તો ત્યાંથી ખીશી જવું જોઈએ, અને પોતે તેની કનવાર પણ નહિ કરવી, કે તેઓ પોતપોતામાં શું વાત કરતાં હતાં, અને વળી જરૂર કરી એમ પણ નહિ યુમાન કરવું કે તે મારે વાસતેજ ધૂસધૂસ કરતાં હશે. પોતાની રીતભાત પેહેલેથીજ અંદાજ મલાહજ સાથે રાખજો. જેઓમાં જલદીથી ઘણો મેળાપ થઈ જાયછે, તેઓમાં કૂટકાટ પણ જલદીજ ઉભી થવા લાગેછે. ઉવેટે હું આહુંછું કે તમે દરરોજ જરૂર વગર પણ આ કાગજને કમમાં કમ એકવાર વાંચ્યા કરજો, કે જેથી એની મતલબ તમારી નજર આગળથી ખસે નહિ; અને દુઆ—

લાં દુઆંદેરીખાન.

સાસર વાસ.

આપનું ઉપલી મતલબનું કાગજ મળ્યાથી અસગરીના દિલમાં મોહોર્ષ-તના જોરસાએ કાંઈ અજબ અસર ઉપજાવી. તેને બેઅખતીઆર રૂડવાનો ડીમો ભરાઈ આવ્યો, પણ તરતનીજ પરણી આવેલી તેથી સાસરામાં રડી થકી નહિ, ને તામોથ કરી ગઈ. પછે આપના કાગજને આંખોમાં દાખી ઘણીએક જતનથી પોતાના રોજમેજની ચોપડીમાં મૂક્યું, અને દરરોજ અસૂક તે કાગજને વાંચ્યા કરતી તથા તેની મતલબ ઉપર ગોર કર્યા કરતી હતી. જ્યાંસૂધી અસગરી તરતની સાસરે ગએલી હતી ત્યાં તલક તેનો જીવ ઘણો ધેભરાતો હતો, કેમકે એકદમ માનું ઘર છોડીને નવાં ઘર અને નવાં આદમીઓમાં તેને રહેવું પડ્યું. એનો ખવાસ પેહેલેથીજ કામકાજ, ને મહેનત કરવાનો હતો, તેથી અહીં આં નકામું તેને એક ધડી પણ ચેન નહિ પડતું હતું. તેમજ મહિનાઓ સૂધી ઓરડીમાં ચૂપચાપ બેસવું પડ્યું. આપના ઘરમાં જે ધૂસપણું હતું તે અહીંઆં નહિ મળી શક્યું. સાસરે આવતાંજ તેની દર-એક હાજઆલને લોકો જોવા તથા ટીકવા લાગ્યાં. કોઈ મોટું ટીકવા લાગ્યું, કોઈ ચોટલાની લંબાઈ વિચારવા લાગ્યું, કોઈ કદની ઉંચાઈને જોવા લાગ્યું, કોઈ જાણુસ ભાવ ટોળવા લાગ્યું, કોઈ કપડાં તપાસવા લાગ્યું, ખાતી વેળા કોઈને તેના બુકોજ ગણવાપર ધ્યાન. બુક કેટલો મોટો લીધો? મોટું કેટલું ઉંઘાડ્યું, કેમ ચાલ્યું, ને કેમ ગળ્યું? ઉઠતી વેળા સાડી-પર નેઘાઈ, કે સાડી કેવી રીતે ઓઢીછે, પાએજ કેમ ખોસાછે. સૂતી તો તેના વખત પર નજર રાખતું, ક્યારે સૂતી, ક્યારે ઉઠી. દૂંકામાં એવી તમામ હરકતો અને થકો તેની આંખ તળે હતી. એ હાજતમાં અસગરીને

જાણેં દુઃખ થતું હતું. પણ તે પૂરી શાણી અને ડેળવણી પામેલી હતી, તેથી આ સખત તપાસમાં તે સરવે વાતે સરસ ઉતરી, અને તેની સરવે સાબહાલ સાસરીઆને બાવી. તે વાત કરતી તો એટલીબધી વધારે નહિ કે લોકોને કહેવું પડે, કે કેવી છોકરીછે, ચાર દિન થયા પરણી આવીછે, ને નથી કોઈ બોલાવતું તોપણ બકબક કરી રહીછે. વળી એટલું કમ પણ નહિ કે બરી-અલ અને ટીચકું ચઢેલી જાણે. ખાણું ખાતી તો નહિ એટલું વધારે, કે મોહોલામાં ચરચા થાએ, તથા સાસુ નણદો માથું ઉઠાવી બેસી રહે ને તેની એને કાંઈ અસર નહિ થાએ. સૂતી તો નહિ એટલી મુકાળે કે ચરાગમાં બતી પડે, ને નહિ એટલી ધણા વખત સૂંધી કે ગોવા મુરદાં સાથે શરત બકી હોય. રીતછે કે નવી વહુને મોહોલાની છોકરીઓ ઘેરી બેસેછે. તેમ અસગરીની પાસે પણ જ્યારે જોઈએ ત્યારે પાંચ દસ માણુદ હોતીથી. પણ અસગરીએ કોઈ સાથે ખચીત દોરતી નહિ માંડી હતી. અગર કોઈ છોકરી સારો દહાડો બેસી રહેતી, તોપણ એમ નહિ કહેતી કે બાઈ તમારે ઘેર જાઓ. અગર કોઈ આવી નહિતો તેને એમ પણ નહિ પૂછતી કે બેન તમે ક્યાં હતાં, ને કેમ નહિ આપ્યાં ? અસગરીની એવી તરેહની મુલાકાત અને મુદારાતની રીતથી ધીમે ધીમે છોકરીઓનું ટોણું ઓછું થઈ ગયું. અગત કરીને મોહોલાના હલકાં લોકોની છોકરીઓ તો ચાટવાની સહીઓ હોયછે. જ્યારે તેઓએ જોયું કે, નથી પાનતું એક બીડું મળતું કે નહિ કાંઈ સોદો સામાનની ભેટ, તેથી જ સાત દિવસનાં એક પછે એક સંઘળી ખરી ગઈઓ.

અસગરીએ પેહેલાં પોતાની નણદ મેહમુદા સાથે પ્રીત બાંધી. મેહમુદા જાતે બચ્ચું હતું, તે થોડામાંજ હળી ગઈ. સારો દહાડો તે અસગરીની પાસેજ ધુસાઈ બેસતી. એથી કોઈવાર તેની મા કહેતી કે “આ ભોજાઈ પર એટલી મેહરબાન થાયછે ? વડી ભોજાઈના ઓળાથીતો તું નાસતી ફરતી હતી !” મેહમુદા તેનો જવાબ દેતી, કે “તેઓ તો મને મારતાં હતાં. મારાં નાહતાં બાબીજી તો મારી ઉપર પ્યાર કરેછે.” મેહમુદાના મળવાથી અસગરીએ પોતાનું અચ્છું કામ કાઢાડી લીધું. પેહેલાં તો તમામ ઘરનો હાલ બજકે તમામ કમીજા અને મોહોલાનો અહેવાલ મેહમુદાને પૂછી પૂછીને જાણી લીધો, તથા જે વાત શરૂઆતમાં શરમ અને લજ્જતા સખબથી પોતે કહી નહિ શકતાં હતા, તે મેહમુદાની મારફતે કહેવડાવ્યા કરતી. અસગરીએ ઘરના કામમાં ધીમે ધીમે પગપેથારે એવી રીતે કરવા માંડયો, કે માંજના મેહમુદા પાસે રૂ મંગાવી ચેરાગની બતીઓ વણી આપતી, તરકારી સમાંરતી, મેહમુદાનું ફાર્ડું તૂડું કપડું સીવી આપતી, સાસુ તથા વરને વાસતે પાન બનાવી આપતી. રફતે રફતે રાંધણી જૂની જવા લાગી, ને ઘરમાંની બુઢી દાસી અજમતને બુજવા, તથા વધારવામાં મલાહ આપવા લાગી, તે ઘલાં જૂની કે અસગરીની મરજી પ્રમાણે ખાણું રંધાવા લાગ્યું.

અજમત દાસીનો અખતીયાર.

ન્યારથી અસગરીએ ખાણમાં હાથ ધાલવાનું શરૂ કર્યું, ત્યારથીજ ધર-વાળાંઓએ પણ જાણ્યું કે ખાણું પણ અજમ નેયાંમત છે. પછીતો એવું થઈ ગયું કે જો કોઈ દહાડે અસગરીથી અજમતને સલાહ આપવાને નહિ ખનતું તો ખાણું શીકું શીકું પાછું ફરતું હતું. સાસુ વહુની લડાઈ એતો જાણે મુકરર કાયદો છે, પણ અસગરી એવી લડવાને લાએક હતીજ નહિ; ત્યારે તેનો હુબર લડાઈનું કારણ થઈ પડ્યું. દાસી અજમતે આ ધરની દરએક બાબદમાં એવું તો માથું મારેલું હતું કે કુલે કામીનો આધાર એ દાસી પર હતો. સોદો, મામાન, કપડાં, અનાજ, જે કાંઈ બજારમાંથી આવતું તે સરવે એ અજમતને હાથે આવતું. ઝવેર, જણસ સુધાં પણ એજ અજમત કરાવી લાવતી. કરજની જરૂર પડતી, તો તે પણ એ અજમતની મારફતે કહડા-બામાં આવતું ! દુકામાં અજમત મરદોની પકે એ ધરનો કારોબાર કરતી. ન્યારથી અસગરીએ ખાણમાં હાથ ધાલ્યો, ત્યારથી એ અજમતની ધાવણી જણાવા લાગી. એક દહાડે મસાલાના કવાચ પકાવા મૂક્યા હતા, અને અસગરી રાંધણીમાં બેસી તે દાસીને દેખાડતી હતી. ન્યારે ગોથત ચરીને તેયાર થયું ને દહીં મસાલો લગાડવાનો વખત આવ્યો, ત્યારે અસગરીએ દાસીને કહ્યું, “દહીં મને ચખાડો, ખાટું કે વાસી હશે તો કવાચ ખગડી જશે.” દાસીએ દહીંનું દોણું કાઢીને અસગરીના હાથમાં આપ્યું. અસગરીએ ચાખ્યું તો ખાટું બટ, કંઈ દહાડાનું વાસી, લીલું લીલું, પાણી જીરું ને દહીંની છારી જીરું. અસગરીએ કહ્યું, “ઓહો ! કેવું ખરાબ દહીં છે. એતો મુત-લક કવાચમાં નાખવા લાએકનું નથી. ડોમાં જલદી જાઓ, અને દુકાનીનું મારું તાજું, મીઠું દહીં જોઈને લાવો.” દાસી બોલી, “ઘેલીખાન, સેર ગોથ-તના કવાચોમાં દુકાનીનું દહીં ! ઉટના મોમાં જીરું ! એટલાંથી શું થવાનું ? આ દહીં જે તમે પચંદ નહિ કરીશું તે એક આનાનું છે.” એ સાંભળી અસગરી અચરત થઈ ગઈ ને બોલી, કે “અમારા ધરમાં તો વારંવાર કવાચ ખનતા હતા, તેમાં હમેશાં શેર ગોથતમાં દોઢ પૈસાનું દહીં નાખતાં હતાં, એ હિસાબે તો દુકાનીનું મેં વધારે સમજીને મંગાવ્યું, કે કવાચ મારા નરમ અને રાતા બને.” દાસી બોલી, “તમે ખાન પોતાના મોહોક્ષાનો હિસાબ કેતાલ્ય રહેવા દો. બસા કયાં ચાંદચોક ને કયાં તીર કમાનનો દરવાજો ? જે જ્યાંજ ચાંદચોકમાં પૈસે મળે છે, તે અહીંયાં એક આને પણ નથી મળતી. એ ધૂનમળયો મોહોક્ષો તો ઉજડ નગરી ને સુતો દેશ છે; હમેશાં દરેક ચીજનો તોટો ને દર ચીજનો દુકાળ રહે છે.” જોકે ખાણમાં વાર લાગતો હતો તેથી અસગરી આ સાંભળી ચૂપ રહી ગઈ, અને દાસીને કહ્યું, “ઝેર જેટલાનું મળતું હોય, તેટલાનું તાકીદ લાવો.” મગર અસગરી એટલી બોળી નહિ હતી

કે દાસીની વાતને ખરી માનતી. તેથી પોતાના દિલમાં કહેવા લાગી કે જરૂર કાંઈ કાળું થાયું છે. દમડી અરધીનો ફરક હોયતો તેની દરકાર નહિ, પણ આતો ગળ્ગળ નેવુંછે, કે એક શહેરના બે મોહોદ્ધાઓ વચ્ચે બમણો, ચોગણો ફરક ! એ દહાડાથી અસગરી પણ ચોકલી રહી.

ખીન્ને દિને દાસી પાન લાવી તે જોઈ અસગરીએ કહ્યું, “ડાસાં, તમોતો ખીલકુલ લીલાં પાતરાં ઉઠાવી લાવોછો. એમાં નથી કાંઈ લેજત આવતી, કે નથી કાંઈ સ્વાદ આવતો. હમણું તો થંડીની મોશમછે, મોટે ખાસાં પાકાં પાકાં પાન સોધીને લાવ્યા કરો.” દાસીએ કહ્યું, “પાકાં પાનતો પૈસાનાં બે આવેછે અને ઇંદાં બોદા રાખે અરધી જુહુરીનો રાજનો ખપછે. એ વિચારથી હું નવાં પાન લાવુંછું.” એટલામાં અસગરીને ઘેરથી તેની દાસી કફા-એતનેસા ખેરસમાહની ખખર અંતર પૂછવા આવી પહોંચી. એ વખતે પાનની બાંજગડ ચાલતીજ હતી. અસગરીએ પોતાની દાસીને પૂછ્યું, “કેમ બાઈ કફાયતનેસા, તમોતે આજ કાલ શું બાવે પાન મળેછે ?” કફાયતનેસાએ કહ્યું, “બાઈ પૈસાનાં ૧૯.” અસગરીએ પેરી ઉંઘાડીને બે પૈસા કફાયતનેસાના હાથમાં આપ્યા ને કહ્યું, “આ મોહોદ્ધાની પાનવાળી પાસેથી પાન બધાં આવ્યો.” કફાયતનેસા મોટા મોટા કરારી દળદાર ચાલીસ પાન બધાં આવી. અસગરીએ કહ્યું, “ચાંદનીચોક કરતાં પણ દર પૈસાનાં ચાર પાન બધારે મળ્યાં” કફાયતનેસાએ કહ્યું, “બાઈ આ મોહોદ્ધો શહેરને મુખડે આવેલોછે તેથી જે ક્લીજ શહેરમાં આવેછે તે આખે દરવાજે થત આવેછે. ગોશત, અનાજ, પાન, એ ચીજો આ મોહોદ્ધામાં સસતી મળેછે. પણ તાજ તરકારી સબજમંડાંથી સીંધી કાબુલી દરવાજે થતને શહેરમાં જાએછે તેથી તે કાંઈએક મોઢી મળતી હશે. પાકાં પાન ૪૦ મળ્યાં પણ જો કાચાં લેતે તો ૬૦ મળતે.” અસગરીએ કહ્યું, “આ વાંજણી અજમતતો દરએક ચીજમાં એમજ આગ લગાડેછે, વાસતે કફાયતનેસા તમે બે ચાર દિન અહીંઆં રહો, હું માને કહેવાડીશ. ત્યાંનું કામ બે ચાર દહાડા કોઈપણ સંભાળી લેશે.” કફાયતનેસાએ કહ્યું, “ખીની હું હાજરછું.” ટૂંકામાં ચાર દહાડા જરૂરી કફાયતનેસાને હાથે સરવે જાતનો સોદો સામાન બજારમાંથી આવ્યો, અને દરએક ચીજમાં અજમતની ધાવણી જણાઈ. પણ એ સરવે વાત એવી રીતે સરવાલ કે તેની કશી ખખર અસગરીની સાસુને પડી નહિ. માત્ર અસગરીએ, કફાયતનેસાએ અને અજમતેજ જાણ્યું, કાંએકે અસગરી ઘણી મુગવત અને સરમવાળી ઓરત હતી. તેણે જાણ્યું કે એ જુદી દાસીને બદલામ ને રસવા કરવાથી કાંએકો નથી. રાતના ખાણથી પરવાથી પછી માળા ઉપર અસગરી પાન ખાતી હતી, કફાયતનેસા પણ પાસે બેઠેલી હતી એટલામાં અજમત ત્યાં આવી. કફાયતનેસાએ કહ્યું, “કેમ બેન અજમત, એ

શું વાત છે, ચોરી ક્યો નોકર નથી કરતો, જુઓ આ ધરણી બાજુ છે, સાત વરસ સુધી બરાબર એઓની ચાકરી કીધી, ધરના સરવે કાંદાબાર એઓ ચત્રાવતાં હતાં, બેઠારાએ અમીરી ધર અને અમીરી ખરચ, હજારો રૂપિયાનો સોદો એઓના હાથથી આવ્યો, હક દસગુણીતો કેમ કરી કહું કે નથી લીધી, એટલું લેવું તો હમે નોકરોનો ધરમ છે, જોઈએ તો બેઠા માફ કરે, જોઈએ તો મારે. પણ એથી બાદે તો હજમ થઈ શકતું નથી. એથી આગળ વધતું એ તો નીમક હરામી કહેવાએ." અજમતે કહ્યું, "બેન, મારે અહેવાલ કોણ નથી જાણતું, કે હમણાં મારી બજા છુપાડે". હા હું તો ચોર છું ને બટું છું. પણ તે કાંઈ હમણાંથી જ નહિ; પણ મદાયી એ તો મારું કામ છે. જરા મારી હાજત પર તો જુઓ, કે આ ધરમાં કેવી બજાનું કામ છે? અંદર કે બહાર હું એકલી. ચાર ચાકરાનું કામ મારા એ ખત્રીના જીવ પર પડે છે. ત્યારે બેન વગર બાંધે તો કોઈ પોતાનાં હાડકાં એથી રીતે નહિ મોરે. બાહ્ય એ કેટલી એક વખત મને કાહડી વડીક મૂકી હતી, પણ આખર પાછી બોલાવી. સમજના ફરે છે, કોઈ એમ સમજે ને કોઈ તેમ સમજે. ચાર આદમીને બદલે હું એકલી છું, ત્યારે ચારનો પગાર પણ હું એકલીને મળવો જોઈએ."

એ અજમતનો અહેવાલ એમ છે કે એ ચારત પચીસ વરસથી એ ધરમાં હતી, અને હમેશાં બટવા પર મંડેલી હતી. એક દિનથી વાત હોય તો ઠંકાઈ અંપાઈ જાય. નવે દહાડે એનો ફરજ નવો નવો જણાવે જતો. કેટલી એક વખત કાહડી મૂકેલી. બ્યારે કાહડી મૂકી ત્યારે વાલિઓ, કાપડીયો, સૌની, કસાઈ, તરકારીવાળો ઈત્યાદિ પાસેથી જે જે એની મારફતે ઉધાર-સુધાર મંગાવેલું, તેઓ આવી ઉધરાણી અને તકાજો કરતા. એ ધાસતીને મારે તેને પાછી બોલાવી રાખતાં હતાં. એવી રીતે ચોરી અને ચરનોરી અજમતનાં ક્રીસમતમાં બંધેલી હતી; તેથી તે જણાવીને લેતી અને દેખતાં દેખત ચોરતી, તથા દેખાડીને કાહડતી અને બપોવીને મુકર કરતી. ધરમાં આમદાની એછી અને પતરાજી વેચેલી. ખાધામાં મોટાઈ, કપડામાં વડાઈ, એથી કરી સખગો વડીવટ કરજમાં હોતો, અને કરજની ધીરધાર અજમતના હમથી ચાલતી હતી. તે ગામ વજડીને કહેતી હતી કે "મારું નીકળતું સેહેલું નથી, ધર લીલાંડ કરાવીને નીકળીશ, ઉપકારને બદલે અપકાર બજાવીને જાયશ."

અજમતે ક્રીતને રચવા માંડીયો.

- હવે બ્યારે ઉપર કહ્યું તેમ અસગરીએ હિસાબ કેતાબમાં પૂછપરછ કરવી શરૂ કીધી, તો અજમત અસગરીની જાની દુશમન થઈ ગઈ, અને એવી ગોઠવણ કરવામાં પડી, કે અસગરીને તેના ખાવંદ અને સાસુ સાથે અણખાવ ઉપજાવે. અસગરી તેની આ ધારણાથી અજાણી હતી; બલકે

ગ્યારે અસગરીએ જોયું કે દાસી ધરની તમામ કુમ મુખતીઆરછે, ને એ પોતાની આલથી નથી પાછી ફરવાની, કે નથી ધરમાંથી નીકળવાની, ત્યારે પોતાના દિલમાં કહ્યું કે “હવે નકામી રીકજીકમાં શું ફાયદો ? હું ફોપટમાં દાસી આગળ શા માટે બૂંડી થાઉં.” પછે ખખરચીખાનામાં જવું તથા રાંધણીમાં હાથ ધાલવાનું ખીલકુલ મૂકી દીધું. ધરનાઓનેતો અસગરીના હાથનું સ્વાદ લાગી ગયું હતું, તેથી તેઓ મોઢું મચત્રાવા લાગ્યાં. કોઇ કહેતું, “ઓહોહો ! ગોશત મોઢામાં કચર કચર લાગેછે.” કોઇ બોલતું “દાળમાં નીમક જેહર જેવું થઇ ગયુંછે, તે જીભપર નથી મૂકાતી.” પણ અસગરીને કોણ કહે કે “તમે ખાણું રાંધો.” નાચારીએ જેવું સારું મોઢું અજમત રાંધી સીંધીને મૂકી દેતી, તેવું પીરસ્યામાં આવતું હતું. એક વેળા વરસાદની શીસમમાં વાદળ ઘેરાઇ આવ્યું હતું, અને નાહતા નાહતા છાંટા પડતા હતા. ધંડી હવા ડુંકવા માંડી હતી, એ વેળાએ મોહોમદ કામેલે કહ્યું, “આજેતો મીઠાં ભજીઆં જીવને ભાવેછે, પણ તે ખખરદાર વહુ બનાવે ત્યારે.” અસગરીતો માળા ઉપર બેસી રહેતી હતી, તેને ખખર નહિ કે મોહોમદ કામેલે ભજીઆંની ફરમાથ કીંચીછે. અજમત દાસી ધી, સાકર, ચણાનો આટો વગેરે સામાન લઇ આવી, અને મોહોમદ કામેલને કહ્યું, “સાહેબજીદાં લ્યો, સરવે સામાનતો હું લઇ આવી. હવે જઇ વહુજીને બોલાવી લાડુંધું.” માળા ઉપર ગઇ, પણ અસગરીને ભજીઆં વિશે કશું પણ કહ્યું કે જણાવ્યું નહિ, અને તરતજ પાછી ઉતરી આવીને કહેવા લાગી, કે “વહુ કહેછે કે મારું માથું ડુબેછે.” અજમતથી ચાલુ ખાણુંતો નહિ રંધાતું હતું તેમાં વળી મીઠાં ભજીઆં શું ધૂળ બનાવે ! સરવે ચીજોનું સતીઆનાસ વાળી કરીને મૂકી. કેટલી હેંસથી મોહોમદ કામેલે ફરમાથ કીંચી હતી તે આવું બદમવાદ પકવાન ખાઇને ઘણો ઉદાસ થયો. માળ ઉપર ગયો તો ખીનીને જોઇ કે તે પોતાની ઇંજર સીવતી હતી. આથી જીવમાં નાખુશ થયો કે ઇંજર સીવતાં માથું નહિ ડુબ્યું, ને જરા ભજીઆં બનાવા કહ્યું તો માથાના દરદનું બહાનું કાઢયું ! આ પેહેલીજ નાખુશી મોહોમદ કામેલને અસગરી તરફની પેદા થઇ.

દસતુરછે કે માઠી બે અરમાં ખીગાડ એવીજ નાહતી નાહતી ખાખદોથી પેદા થતો જાએછે. ધણુંકરોને નાહતી ઉમરમાં લગન થઇ જાયછે; તેવા વખતમાં લાંખી અક્કત્ર નહિ ધણીમાં હોતી કે નહિ ધણીઆણીમાં. અગર જરા જેટલી પણ વાત મરજીથી ઉઠતી જણાઇ તો ધણી જીદા અકરી બેસેછે, ને ધણીઆણી યોધરે સહજાવી જીદાં રહેછે. ગ્યારે એકજ જગોએ રહેવું વસવું થયું, તો આમણસામણના નાહતા નાહતા કુહુરાપાથી મોઢું રૂપ પકડે તેમાં નવાઇ નથી. જરાજરા અચરાટનો વધારો ધીમે ધીમે પોતાના એખલાસ અને મેલાવટમાં મોઢું શીતર ઉભું કરેછે. અને બનો તરફથી મહાહન્ય અને

ખાતરદારી ઉઠી જાયછે, ને તમામ ઉમર ખાસડાં પેજારમાં ચુલરેછે. સૌથી સારી તદ્દખીર એછે કે માટી બેઅર શરૂથી પોતાનો મામલો એકબીજાની સાથે સાકરાએ, અને સેહેજ જેવા કુહરાપાને પણ ઉમો થતા નહિ દે. નહિતો એવી નાહની નાહાની અચરાટ એકઠી થઈને છેવટે જાગરા ફેલાવે અને ખીગાડ થઈ જશે. એવો મીનાકેશો ઉમો નહિ થતા દેવાની હીકમત એછે કે, જ્યારે કાંઈ જરા નેટથી પણ વાત મરજીથી ઉઠાડી અને ત્યારે તેને દિલમાં નહિ રાખવી. મોઢે મોઢું કરીને તેની સફાઈ કરી નાંખવી. અગર મોઢોમદ કામિલમાં અફલ હોતે, ને તે આ હીકમતને સમજતો હોતે, તો ખચીત પોતાની આરતને ઇપકાની રીતે પૂછતે કે, “કેમજી જરા નેટલું કામ તમારાથી નહિ થઈ શકયું ને માયું કુખવાનું મોઢું બહાનું કાઢાડયું.” એટલે એજ વખતે એ ચાર બિલોમાં બાંજગડ પતી જતે, અને બુઝીયા અજમતના કારમતાન ઉઘાડાં પડતે. પણ મોઢોમદ કામિલતો મોઢા ઉપર છાપ માર્યો, ને દિલમાં કુખનું દફતર ભર્યું હતું.

અસગરીને મોઢોમદ કામિલની કમમેહેરખાનીથી ઘભરાટ ઉપજ્યો, ને સમજી કે ખોદા ખેર કરે, લડાઈની શરૂઆત જણાવ્યે. સાસુને જોઈ તો તે પણ કંઈ મોઢે જણાઈ. આથી તે ઘણી અચરતીમાં હતી, કે અરે ખોદા એ શું વાતછે! હજીતો એ વાત પૂરી નહિ થઈ હતી, કે અજમતે એક ખીજી ધૂતૂર ચલાવ્યું. રમજાન મહિનો નજદીક આવેલો હતો તેથી મોઢોમદ કામિલની માએ અજમતને કહ્યું, કે “દાસી, રમજાન માયે આવેછે, મોઢે હમણાંથી તેપારી કરતાં ચાલો. નાહનાં મોટાં સરવે વાસણો કલઈ કરાવાનાંછે, ઘરને વરસાદિ-વસ થયો ચૂનો નથી ધોળ્યો. વાસતે લાલા હજારીમુજને કહો કે જોમ બને તેમ કંચેણી ૫૦ રૂપિયા આપે, ઈંદનો ખરચ માયે ચાલ્યો આવેછે.” દાસી અજમત બોલી, “ખચરદાર વહુતો પોતાની માને ઘેર મેહેમાન જશે, અને મેં સાંભળયુંછે કે એનો બાપ તેહસીનદાર પણ આવનારોછે, તે જરૂર બંને છોકરીઓને બોલાવશે. વળી મેં એક ઠેકાણેથી સાંભળ્યુંછે કે ખચરદાર વહુનો એવો ખોરાદોછે કે પોતાના બાપની સાથે તે પણ પરદેશ જશે. વહુ જશેતો આપણા નાહના સાહેબજાદા પણ જશે. ત્યારે ખીતી તમારો એકલો જીવછે તો ઘરમાં ચૂનો ધોળાવી, અને વાસણને કલઈ કરાવીને શું કરશે? પેલો કમખખત હજારીમલતો એવો ખેમરવત થઈ ગયોછે, કે દરરોજ તેનું આદમી દરવાજા ઉપર આવી પૈસાનો તકાલો કરેછે, તો તેને કરજ કેમ કરી આપશે?” મોઢોમદ કામિલની મા એ સાંભળી થડી થઈ ગઈ, અને થડી થઈ જઈને એવીજ એ વાત હતી. ઘરના ઘણીએ તો જ્યારથી લાહોર ગયા, ત્યારથી ફરીથી ઘરની સિકલ જોઈ હતી નહિ. છ મહિને કે વરસ દહાડે જ્યારે જીવમાં આવ્યું તો કાંઈ મોકલતા, નહિતો કાંઈ નહિ. મોઢોમદ આકેલ વડા છોકરો તો માથી જીરૂ પડી ચૂક્યો હતો. ફક્ત મોઢોમદ કામિલનો દમ ઘરમાં હતો. તે ગયો એટલે સરવે

પૂછ હતું. મોહોમદ કામેલની માએ અજમતને પૂછ્યું. “અરે સાચું કહે શું અખરદાર વહુ ખચીત જવાની?” દાસી બોલી, “બાઈ, જાએ નહિ જાએ એતો આદા જાણે, મેં તો જે સાંભળ્યું હતું તે કહ્યું.” મોહોમદ કામેલની માએ પૂછ્યું, “અરે કમખખત કોણથી સાંભળ્યું ને કેમ જણાયું?” દાસી બોલી, “સાંભળવાનું ને પૂછે તો કફાયતનેશા પાસેથી મેં જે રૂપિઆ ઉછીના માર્યા હતા. તેણે કહ્યું કે હું આપને તો ખરી પણ પાઠાડપર જનાર છું, તે ઉપરથી મેં તેને બાબદ પૂછી, તેથી જણાયું કે ઝરવે વાત ઠીકઠી થઈ ચૂકી છે, માત્ર તેહસીબદારને આવવાની આટી છે. ઇદને બીજે દિને એ સંધ્યાએ રવાના થશે. વળી સાંભળવા પર શું મુજકો છે, જોદાને જોયો નથી પણ અફતથી તો પીછાંચો છે! બીબી, શું તમોને અખરદાર વહુના ઠંઘોથી સ્મજ નથી પડતી. જુઓ, પેહેલાં તો વહુ ધરનું કામકાજ સંવે જોતી બાજતી હતી, હવે તો માજા પરથી બીજે ઉતરવાના પણ જાણે કસમ આધા છે. આપને નામના કાગજ પર કાગજે લખાઈ જાએ છે, તો જવા શિવાએ વળી તેમાં બીજું શું હોય?” મોહોમદ આકેલની મા એ અહેવાલ સાંભળીને ઈસ થઈ એજ વિચારમાં બેસી હતી, તેટલામાં મોહોમદ કામેલ, બાહરથી આવ્યો. માએ મોહોમદ કામેલને પાસે તેડીને પૂછ્યું. “કામેલ, એક વાત પૂછું છું તે સાચેસાચી કહેશે?” મોહોમદ કામેલે કહ્યું, “વારં એથી તે શું વાત છે કે હું તમારીથી છૂપાવીશ?” માએ જે કાંઈ દાસીથી સાંભળ્યું હતું, તે બોલેબોલ દીકરને કહ્યું. મોહોમદ કામેલે કહ્યું, “માતાજી, હું સાચું કહું છું, કે મને એની કસી ખર્ નથી. મૂંડી આગળ અખરદાર વહુએ એવી કાંઈ વાત કીધી નથી.” મોહોમદ કામેલની મા બોલી, “સાલ જૂઠા! મારા આગળ વાત ઉડાવે છે? આટલી મોટી વાત ને તેની શું તને અખર નહિ?” મોહોમદ કામેલ બોલ્યો, “તમને એકાંત નથી આવવું, તો તમારા શિરના કસમ ખાઈ કહું છું કે મને માલમ નથી.” એટલામાં અજમત ડાસી આવી નીકળી. મોહોમદ કામેલની માએ કહ્યું, “કેમરે અજમત, કામેલ તો કહે છે કે મને અખર નથી.” અજમત બોલી, “મીયાં, તમે બહુ માનો કે ખુરં, તમારી ઘણીઆણી જવાની તૈયારીઓ તો કરી રહી છે. કદાચ તમારીથી છૂપાવતી હશે. એ કાંઈ પેલી મીજાજદાર વહુ નથી કે જેના પેટમાં વાત સમાતી હતી નહિ, એતો અખરદાર વહુ છે, કે જે કોઈને પણ પોતાનો બિદ નહિ આપે.” મોહોમદ કામેલની માએ પૂછ્યું, “વારં કામેલ એ વાત સાચી હોયતો તમારે શું કરાવે છે?” મોહોમદ કામેલ બોલ્યો, “વારં એ કેમ કરી બની શકે, કે તમને એકલાં મૂકી હું ચાલી જઈ?” તેમજ અખરદાર વહુ પણ એવું તે શું માયું ધરાવે છે, કે પૂછ્યા પરછીયા વગર ચાલી જશે. વળી હું આજે અખરદાર વહુને પૂછાશ કે એ શું વાત છે.” માએ કહ્યું કે “એ વાંજણી દાસીની

વાતપર ભરસો નથી, માટે હમણાં વહુને કાંઈ પૂછપરછ કરતા ના, બ્યારે વાત ખરી પડશે ત્યારે જોઈ લઈશું.”

એવી રીતે દાસી અજમત અસગરીને તેની શાસુ તથા માઠી સાથે અલુ-ખતાવ કરાવાની તદખીરમાં હતી, પણ અસગરીને કોઈએ જાહેરમાં પૂછવું કે કહ્યું પણ નહિ. તે પણ એ સમજાવ્યોના દેખાવથી પામી ગઈ હતી, કે જરૂર કાંઈ એમાં અંતર્યાય છે. અસગરીની પાસે મેહમુદ મોટી જાણ હતી, તે જરાજરાની વાતો અસગરીને કહ્યા કરતી હતી. એથી દાસીની સરવે બદ-જતી અસગરીને જણાઈ ગઈ હતી. પણ અસગરી એવી હેમક નહિ હતી, કે જલદીથી ખીગાડ કરી ખેસતી. તે એવી ફિકરમાં હતી, કે આ પંચાતીમાં પોતાની તરફથી કાંઈ કહેવું સાંભળવું મુતાસેલ નથી. આખર કોઈને કોઈ વાર વાત ઉઘાડી પડશે, ત્યારે જોઈ લઈશું. અસગરીએ પોતાના દિલમાં કહ્યું કે “ઠીકજે અજમત, જોતો સહી, ધનથાલા તુંને પણ કેવી સીંચી બતા-વુંછું. હમણાં ઈલાજથી તારું બેજીનું ચળી ગયું છે, કે ધરમાંને ધરમાંજ ફેશાદ કરાવે છે ! ઈલાજ તને છતાં મારું કે બ્યાં પાણી નહિ મળે, અને એવી તને ઉખાડું, કે ફરી આ મોહાલામાં આવવું તારા નસીબમાં નહિ બને.” અજમત તની કમખખતી તેના માથાંપર ચઢી બેઠેલી હતી, તેથી તેણે ત્રીજી એક તદ્દખીર અસગરીપર ઉભી કીધી. હજીમલની તો આદત હતી, કે બ્યારે કોઈવાર અજમતને પોતાની દુકાનપરથી આવતી જતી જોતો, ત્યારે તેને અટકાવીને છેડતો, કે “કેમ મામા, હમારા હિસાબ કીતાબની કાંઈ યાદ છે ?” જોમજ સાતમે આઠમે ઘેર આગળ ઉઘરાણી કરાવતો. એક દિને રવઘમ્મા મુજબ અજમત સોદો લેવા બજારમાં જતી હતી, તેને હજીમલે રોકી. અજમત બોલી, “અએ લાલા, શું તમે મને દરરોજ ચીઠવવાનું મુકરર કરી રાખ્યું છે, કે શું ? બ્યારે મને જીએછો ત્યારે તકાજો કરોછો. જેને આપોછો તેની પાસેથી માગો, ને તે ઉપર તકાજ કરો, હું ગિચારી ગરીબ આદમી, મારી પૈસાની એકાત, મારી સાથે અને વાણિઆઓના લેણદેણ સાથે શું સંબં-ધ છે ?” હજીમલે કહ્યું, “એ તમે શું બોલોછો, કે મારી સાથ સંબંધ નથી ! દુકાનપરથી તમે લઈ જાઓછો, હાથને હાથજ પીછાણેછો. માટે અમે તમાને પીછાણીએ છીએ, ને તમારી સાખ ઉપર ધીરીએ છીએ. અમે ધરવાળાંને શું જાણીએ ?” અજમતે કહ્યું, “ઓ લાલા, જરા ફયાન ધર, એવો ધરનો ભાજો ! મારી એવી તે શું પૂછ તમે જોઈ લીધી. નથી મારી પાસે જગીર કે દોલત, અને તમે આંખ મીચીને શેંકડો રૂપિયા મને ધીર્ધા ! અગર મને આપ્યા, તો જાઓ મારી પાસેથીજ લઈ પણ લેજો. મારા જે મહેલ ઉભા હોએ તે વેચાવજો. સરકારમાં જે મારું પેનશન હોએ, તે બંધ કરાવજો.” દાસીની એવી રોકડી વાતો સાંભળીને હજીમલ ધણો ધન-

રાયો, ને દાસી સાથ મેળાવટની વાતો કરવા લાગ્યો, અને ખોલ્યો કે “આને તો તમે કોઈ સાથે વઢીને આવેલાં જણાઓછો, જરા કહો તો શું વાતછે. ખામજ સાહેબે કાંઈ કહ્યું ? ઇઆ સાહેબજદો કાંઈ ગોરસે થયોછે ? અહીંઆં આવો.” એમ અજમતને કહીને દુકાનપર ને છોકરી ખેડેલા હતા, તેના હાથમાં એક પૈસો આપીને કહ્યું કે “જલદીથી બે ખીડાં જરદો નખાવીને તૈયાર કરાવી લાવ.”

બપોરે દાસી બેઠી, ત્યારે હજારીમલે હશીને પૂછ્યું. “જણાએછે કે આને ખચીત કોઈ સાથે મરાઈ આવ્યાંછો ?” દાસીએ કહ્યું. “ખોદા ન કરે, શા વાસતે લડું ? તમે ખીજવી તો ખરેખર મેં પણ કહી દીધું. સાચી વાણી બુર શું કરવા લાવોછો.” હજારીમલે કહ્યું, “એતો ઠી.છે. વેહેવાર તો મલિક સાથેછે, પણ તે તમારા હાથથી થાએછે કે નહિ ? નથી આમારે નામની ચીઠી કે પતરી. તમે ધણીના નામથી ને માગ્યું તે આપ્યું.” અજમત ખોલી, “હા એમ ખોલો, એમાં હું ક્યાં ના પાડું છું, ને લઈ ગઈ છું તે હજારીમાં કહી દેઉં, લાખોમાં કહી દેઉં, અને અમારી ખાઈ પણ રૂવે રૂવેથી દોઆ નીકળેછે બિચારાં કદી તક્રાર નથી કરતાં.” હજારીમલે ખોલ્યો, “મામા, બેગમ સાહેબ તો ખરેખર ધણાં અમીરછે; વાહ શું વાતછે.” પછી હજારીમલે ધીરજથી પૂછ્યું, “નાહની વહુજીના કેવા હાલછે ? તે કેવીછે ? પોતાની મોટી બેનના પગલાં પરછે, કે જુદી તરેહને મીઠાજછે ?” દાસીએ કહ્યું, “લાલા, કાંઈ પૂછોના, છોકરી તો અમીર ધરનીછે, પણ દિલની ધણી કંઠસછે. દમડીનો સોદો પણ જ્યાંજ્યાં ચારવાર બદલાવી નહિ મંગાવે ત્યાંજ્યાં પચંદ નથી પડતો. હા ખોદા રાખે હુનર, સંજુક તો દુનિઆંની વહુ દીકરીઓ કરતાં ભરપૂરછે. ખાણું સારામાં સારું પકાવી શકેછે, ને સીવવામાં દરજીઓ, ને દરજીઓને માત કીધાંછે. પણ લાલા, અહીંઆં અમીરીની વાત નથી. પેહેલ પેહેલાં તો મારી ઉપર પણ રોક તોફ શરૂ કીધી હતી. લાલા, તમેતો જાણોછો, મારું કામ કેવું ઠાવડું હોયછે ? આખરે તેઓ થાકીને બેઠાં. બેગમ સાહેબતો ઝોલીઆં આદમીછે, અને તેઓનાજ દમ કદમની ખરકતથી ધર ચાલેછે, હમે ગરીબ પણ તેમના દામન પકડી રહેલાં છીએ. ધણા સોડોએ બેગમ સાહેબને ભડકાવ્યાં, પણ ખોદા સલામત રાખે, તેમના દિલપર ક્રોધ નહિ આવ્યો, અને કોઈ રીતનો સંજુન તેમણે મોઢથી કાઢાડ્યો નહિ.” હજારીમલે કહ્યું “મેં સાંભળ્યુંછે, કે નાહની વહુજીને ધણી મોટી રીત મળી ?” અજમતે ખોલી, “ખાક, મોટી કરતાં પણ ઉતરવું.” હજારીમલે કહ્યું, “ધણું તાજુબછે, એના જગનની વખતેતો એના ખાપ ખાનસાહેબ તેહસીલદાર થયેલા હતા, વડી છોકરી કરતાં વધારે આપવું લાજમ હતું.” અજમતે કહ્યું, “ઓહો ! તેહસીલદારને

કાંઈ દાથ નથી, તે બિચારાએતો ઘોડી તૈયારી કીધી હતી, પણ એજ છોટી ઘોડીએ માખાપના બહાને માટે કહી કહીને સરવે ચીનિ કમ કરાવી.” હજારીમલે કહ્યું, “અગર એમછે, તો વડી બેનની પકે એ પણ જીવું ધર માડી રહેશે.” અજમત બોલી, “જીવું ધર શાનું પણ એતો જાણી ધૂળ કૂકાયે. વડી વહુ મીઠાજવાર હતી, પણ દિલની સાફ, અને એતો જીવાનની મીઠી ને દિલની ઝોડીછે, કોઈ ગમે તેવું પણ જીવ પટકીને કામ કરે, તોએ એના ખાતરમાં નહિ આવતું. વાત પણ કહે તો બિદમાં, ઘોડાપર કંઈ ને દિલમાં કંઈ, નહિયા એ ઓરત એક દહાડો નિભાવનારી નથી. હમણાંતો બાપ પાસે પાહાડ ઉપર જવાની તૈયારીઓ કરી રહીછે.” હજારીમલે પૂછ્યું, “લાહોરથી હમણાં કોઈ કાગજ આવ્યુંછે કે નહિ?” અજમત બોલી, “દરરોજ હંતેભરૂં એવેછે, નથી જાણાં કે શું શમખછે. કોઈ કાગજ પતર નથી આવ્યું, બાદજીતો ખરચની વાટેવાટ જીવેછે, ઇદના દહાડા માથે આવી ચૂકયાછે. વળી પરમ કે ચોથે દહાડે મને કહેતાં હતાં, કે હજારીમલ પાસેથી પચાસ રૂપિયા કરતે લાવતે.” હજારીમલ કરજનું નામ સાંભળતાં જ ચોકચો ને બોલ્યો, “આગલા રૂપિયાનો રરતો કરી આપો, તો હવેપછીનાને વાસતે થઈ ચૂકશે. હવેતો મારો ભાગીયો માનતો નથી, બેગમ સાહેબને સારીપકે સમજાવીને કહેવું, કે જ્યાંથી બની આવે ત્યાંથી રૂપિયા આદા કરે, નહિતો મને બદનામ ના કરશે.” અજમત બોલી, “તમારા રૂપિયા ઝોદા અપાવશે તોજ મળશે, બેગમ સાહેબ ક્યાંથી આપશે? તેવણ બાલેબાલતો કરજવાર થઈ ગયોછે. કણીઓ જીવે જીવે, કાપડીયો જીવે તંકાને કરેછે.” હજારીમલે કહ્યું, “મને બીજા માગનારાઓ સાથે શું લાગેવળગે? હમારી દુકાનનો હિસાબતો બેગમ સાહેબને સફાઈ કરવોજ પડશે. હુંતો બેગમ સાહેબના ધરનો ઘણો મજાહજો રાખુંછું, પણ મારો ભાગીયો છદ્મીલાલ હવે માનતો નથી. અગર તે એ અહેવાલ જાણેતો આજે ફરિઆદી કોકી દે.” અજમત બોલી, “એ સરવે વાત બેગમ સાહેબને હું કહીશ, પણ ધરનો જરાએ જરા હાલ મને ખબરછે. ફરિઆદી કરો કે નાલેસ કરો, નથી રૂપિયા કે નથી તેમાં આપવાની શક્તિ, રૂપિયાજ હતેતો વળી કરજ શું કરવા કરતે?”

એટલી વાતો થયા પછી, અજમત હજારીમલ આગળથી ગમ, ને સોદા મામાન લઈ ધરમાં આવી તો બીબાએ પૂછ્યું, “મામા, તું બજારે જાએછે, તો એટલી બેફિકર થાએછે, કે રાંધવા સીધવાનો કાંઈ પણ વિચાર તને રહેતો નથી? જોતો ખરી, કેટલો દિવસ ચઢડી ગયોછે, હવે ક્યારે ગોશત ચહડશે ને પકશે? ને ક્યારે ખાણું તૈયાર થશે?” અજમત બોલી, “મુઆ હજારીમલના જઘડામાં એટલો વખત થઈ ગયો. તે મુઆ દરરોજ જતાં આવતાં મને ટાકવા કરેછે. આજે મારો જીવ ઉકળી આવ્યો તેથી મેં કહ્યું, ‘કે

શું તુંએ મારી રાજ રેવડી કરવાનો ઠરાવ કરી રાખ્યોછે કે શું?—જીવ
કાંએ કાહાડ્યા કરેછે, જરા ધીરજ ધર, લાહોરથી ખરચનું આવવા દે,
પછે તારા આગણો પાછલો સરવે હિસાબ ચૂક્યામાં આવશે, તે મુઆનો તો
મારે માથે થઈ ગયો, ને બરી બજારમાં મારી ફેળવી કરવા લાગ્યો.”
ખીખી બોલી, “હજરીમલને શું બરાઈ ગયું? તેતો એવો નહિ હતો! ઘણા
વરસોથી તેની સાથે લેણદેણ ચાલેછે, કોઈવાર વેહેલું પણ આપ્યું ને કોઈવાર
મોડેથી, પણ કોઈ વખતતો તેણે તકરાર નહિ કીધી હતી?” અજમતે કહ્યું,
“ખીખી, કોઈ ખીખી માહાજન દુકાનમાં બાગીચો થયોછે, તે મુઆએ પાંધજ
કરવા માંડીછે. જેની જેની ઉપર લેણું હતું, તે ઉભાં ઉભાં વચ્ચન કરી લીધું
છે. જેણે નહિ આપ્યું, તેની ઉપર ફરિઆદી માંડી. હજરીમલે કહ્યુંછે કે,
“બેગમ સાહેબ આગળ ઘણા ઘણા હાથ જોડીને મારી તરફથી કહેવું કે,
એમાં માઈ કાંઈ ચાલતું નથી, જેમ બને તેમ બે ચાર દિવસમાં રૂપિઆનો
રસ્તો કરી આપવો; નહિતો છદામીલાન ખસીત ફરિઆદી માંડશે.” એ
ખખર સાંભળવાથી મોહામદ કામલની માને જખરી ધાસતી ઉપજી. તેની
નાહની બેન અમીર બેગમ, ખાનમના બજારમાં રહેતી હતી, અને તે જરા
જીજ્ઞાસી હતી, તેથી ખીખીએ અજમતને કહ્યું કે, “મામા, લાહોરથી તો
કામજ પત્ર કે કાંઈ આણું નથી, ત્યારે ખરચનું આવવાની ઉમેદ ક્યાંથી હોય?
અગર સાચેમાચ હજરીમલે ફરિઆદી માંડી તો કેમ થશે? મારી પાસેતો એટલો
સરસીમાનુ પણ નથી કે તે વેચીને આપીશ, અને ફરિઆદી થયા પછી પણ
આપીશું તો બેઈજતીછે, નામ તો આપ્યા શેહેરમાં વગોવાશે. ડાલી લઈ આવ હું
અમીર બેગમ પાસે જઈશું, જોઈ ત્યાંથી કાંઈ તદખીર બની આવે.” અજ-
મત બોલી, “ખીખી, ફરિઆદતો કરી રાખેલીછે, જેણે મોઢથી કહ્યું તેને
કરતાં શું વાર લાગેછે? અને નાહની બેગમ સાહેબ બિચારીની પાશે ક્યાંથી
રૂપિઆ આવે? તેતો પોતેજ હમણાં તંગીમાંછે.” ખીખી બોલી, “આખરે
કાંઈ કરવું તો પડશેજ.” અજમતે પાસે જઈને કીમતી કહ્યું, કે “એક મહિ-
નાને વાચતે ખખરદાર વહુ પોતાનાં કડાં આપતે તો વાત ઢંકાઈ જતે. તરત
થેલા એ કડાંને મારગેજ મૂકીએ, તો અરધું દેવું હજરીમલનું અપાઈ જાય.
મહિના એકમાં મીયાં ખરચનું મોકલી દેતો તેમાંથી, હમણાં હું કોઈ ખીજ
સરફ પાસેથી લાવી તે છોડવીશું.” ખીખીએ કહ્યું, “અરે તું કાંઈ ઘેલી
થઈછે, ખખરદાર! એવી વાત મોઢથી પણ કાહાડવી નહિ. અગર રહેવાનું
ધર મુધમાં વેચાઈ જાએતો તે મને કબૂલછે, પણ વહુને તો નહિ કેહું.” અ-
જમત બોલી, “ખીખી, મેંતો એવા વિચારથી કહ્યું, કે વહુ હોય કે દીકરી
હોય તે કોઈ પારકું નથી. વળી જો ખાદા ન કરે, વેચી નાંખવાની નહાંખત
હોએતો એક મહિનાને વાચતેછે. એક ચીજ હસકોતરીમાં નહિ પડી રહી,

ને સરાફને ત્યાં રાખી મૂકી, કે જેમાં તેની ખાતરજમ રહે.” ખીખીએ કહ્યું, “વહુ ઇકરીમાં ઘણો ફરક હોય છે, અને વળી તરતના વીહવા થએલીને કોઈ એવી વાત કહેવું હોય ? જો ખખરદાર ફરીથી એવી વાત જાણાતી નો કાહાડતી. એવું નહિ થાય, કે મેહમુદાના કાનપર જાય, અને તે વહુ આગળ ફાડી બાજે.” અજમત બાલી “મેહમુદા હમણાં ઉભી ઉભી સંભળતી હતી, પણ તે બચ્ચું, તેને હજી એવી વાતોની સમજ નથી.” ખીખીએ કહ્યું “ડાલી બધા આવ, હું ખેન આગળ જાઉં તો ખરી, પછી જેમ સલાહમાં આવશે તેમ કરીશું.”

ખીખીતો ડાલીમાં ખેસી ખાનમના બખર તરફ ગયાં, અને મેહમુદાએ સરવે વાત ખખરદાર વહુને જાહેર જણાવી. અસગરીને ખીખીતો કાંઈ જાણ્યું નહિ, પણ તરત પોતાના વડા બાઈ જેરઅદેશખાનને એક કાગળ નીચેની મતલબનું લખ્યું.

અસગરીએ લખેલાં કાગળની નકલ.

“ખોજોરગ ખેરાદર સાહેબ,

“માન તથા ધન્ય સાથ સંજામત.

“અદબ બંદગી કીયાબાદ—જરૂરી મતલબ અરજ કહેલું કે, ઘણા દિવસ થયા મેં પોતાનો અહેવાલ તમને નથી લખ્યો, કાંએકે જે અરજ પતર ખોજોરગ બાવાની ખીદમતમે મોકલ્યું, તે તમારા વાંચનામાં પણ અચીત આવતો હશે. હમણાં એક જરૂરી વાત અત્તી પડી છે, તે હું તમારી જ ખીદમતમાં અરજ કરવી વાજબી સમજીએ. તે એ છે કે જવારથી સાસરે આવી છું, ત્યારથી કોઈ તરેહથી મને રંજદા થવું પડ્યું નથી, અને વડી ખેનને જે વાતોની રાવ ફરિઆદ કરવી પડતી હતી, તેથી કોઈ વાત તમારી દોઆથી મારી માથે નથી. સરવેજણા મારી ઉપર મોહોબત રાખે છે, અને હું ખુશી ભરેલી રહું છું, ફક્ત એક દાસી અજમતના હાથથી એવી મને ઇજા છે, કે જેવી કોઈને ખરાબ મીજાજની સાસુ, કે બદજુબાન નણંદથી પણ નથી હોતી. એ ખોરત આ ઘેરની પુરાણી દાસી છે, અને ધરમાંના તથા બાહરના સરવે કામો એના હાથમાં છે. એ ખોરતે ધરને લૂંટીને સીંહા બાક કરી નાખ્યું છે. હમણાં એટલું કરજ થઈ ગયું છે, કે તે અદા કરવાની તદ્દખીર જાણી નથી. કોઈ પણ તરેહનો બદોબસ્ત ધરમાં નથી. મેં ટેટલાએક દહાડા સૂધી ધર ખટલાના ચાલુ કારોબારમાં હાથ ધાલ્યો હતો, તેથી જણાઈ આવ્યું, કે દરએક ચીજમાં ધાવડી અને દરએક વાતમાં ઠગાઈ હતી. મારી રોખતોક્ષી મામા અજમત મારી દુશ્મન થઈ પડી છે, અને તે દહાડાથી દરરોજ નવો નવો ફેસાદ ઉભો કરતી રહી છે. જોકે હજી સૂધી કોઈ નાખુ-

શીની વાત હકી નથી, પણ એ દાસીનું રહેવું મને ઘણું ધાસતી ભરેલું લાગે છે, તેમ એનું નીકળવું પણ ઘણું મુશ્કેલ છે. તમામ બજારનું કરજ એની જ મારફત થાય છે. એને કાહાડી મૂકવાનું નામ પણ નીકળે તો માગનારાઓને જલ્દી બડકાયે. વળી કરજનો નથી હિસાબ કે નથી કેતાબ, જીવાનગી ટેંકપર સરવે લેણું દેવું રહેલું છે. હું ચાહું છું કે સરવે લોકોના હિસાબ કેતાબ નક્કી થઈને લખાએ, નોંધાએ, અને હરેકના પરમાણુ મુજબનો હિસેબો મુકરર ક્યાંમાં આવે, અને હવે પછી કરજ લેવાનો ચાલ બંધ થાય; તથા દાસીને કાહાડી મૂકવામાં આવે. ભરેસો છે કે બેભોરગ બાપની સાથે તમે પણ રમજનના તીરથ પર તસદી લેશો. હું ચાહું છું કે તમે મેહરબાની કરીને લાહિર થઈને આવો, અને મારા સસરાજીને જેવી રીતે બની આવે તેમ ઓછામાં ઓછા બે હફતાને વાસતે પોતાની સાથે લાવવા. તમે સરવેની સાથે એ તમામ મામલો પૂરતી ખૂબી સાથે ચૂકી જશે. હું આ કાગજને ઘણા ઘભરાટના વખતમાં લખું છું. કોઈ સરાફ ફરિઆદી કરવા ઉઠે છે, ને દાસીએ સલાહ આપી છે કે મારા કડાં મારગેજ મૂકવાં. સાસુમાએ રૂપિઆના બંદોબસ્તને વાસતે આ વખતે માસીસાસુને ત્યાં ગયાં છે.”

મસીઆઈ બેહુનો વચ્ચે ચાલતી વાત.

એકમથા આવી રીતે અસગરીએ બાહર કાગજ લખ્યો, અને ખીલો તરફથી પોતાની માસીને કહેવડાવ્યું કે “હું એકલી છું, માટે બેન તમારી પાનમને બે દહાડા મોકલવી; મેં સાંભળ્યું છે, કે તે તમારે ત્યાં રહેવા આવેલી છે.” તેજ સાંજના તમાશા પાનમ પણ આવી પહોંચી, ને ડાલીમાંથી ઉતરતાં જ મોટેથી બોલી, “અરે બલી બેન અસગરી, તમારા જેવી તો કોઈ બેમરવત નહિ હોય. મેં માસાબાવાનું કાગજ તમારી પાસે મંગાવ્યું હતું ! તે તમે નહિ આપ્યું !” અસગરીએ કહ્યું, “અરે ! કોણ માગવા આવ્યું હતું ?” તમાશા પાનમ બોલી “જીએ, આ મામા અજમત હાજર છે. કેમ બાઈ, ગયા શુકરવારે તમે મારે ઘેર આવ્યાં હતાં, તારે મેં તમને કહ્યું હતું કે નહિ ?” અજમત બોલી, “હા બાઈ, એમણે તો કહ્યું હતું, પણ હું કમખતને વાત વાદ રહેતી નથી; અહીં આ આવતાં ઘરના ધકારામાં બૂલી ગઈ.” અસગરી ધમિયા બોલી, “તમને તો લટવા ને કજીએ કરાવવાનું જ વાદ રહે છે.” પછે તમાશા પાનમને કહ્યું, “કાગજ હાજર છે, અને વળી એક નવી ચોપડી પણ આવી છે, તેમાં ઘણી મજેની વાતો છે, તે પણ તમે લેતાં જાઓ.” અસગરીએ દાસીની સરવે વાત જરાએ જરા તમાશા પાનમને કહી. તમાશા પાનમ મીઝજની ઘણી આકરી હતી, તે તરતજ પાનમું લઈને હકી, ને અજમતને મારવા આવી. અસગરીએ તેના હાથ પક-

ડાને પાછી ખેસાડી દીધી, ને કહ્યું, “ખાદાને વાસતે બેન એવા ગજબ ના કરે, હમણાં ઉતાવળાં ના થાઓ, સરવે ધાન બગડી જશે.” તમાશાખાનમે કહ્યું, “તમે એમજ અખાડા કરીને પોતાનો વફર ખુઓછો, બેન અગર હું તમારી જગાએ હોતેતો ખાદાના કસમ લઈ કહું છું, કે મુએલીને ખાસડાંના મારથી એવીતો સીધી બનાવતે, કે ઉમર સૂધી વાદ રાખતે.” અમ્મગરીએ કહ્યું, “જુઓતો ખરાં ખાદા કરેછે તો એ નીમકહરામપર ખાદાનો માર પડશે, હજુ થોડા વખતની ઢીંઢે.”

એ પછે તમાશાખાનમે પૂછ્યું, “તમારી સાસુ પોતાની બેનને ત્યાં થા મોટે ગયાંછે?” અમ્મગરીએ કહ્યું, “તે બિચારાં પણ એજ વાંજણી દાસીના હાથથી ઘેરેઘેર અથડેછે. કોઇ શરાફનું દેવુંછે, તે વિશે દાસીએ આજે આવીને કહ્યું કે ‘તે ફરિઆદી કરનારછે,’ તેના રૂપિઆની તદખીરમાં ગયાંછે.” તમાશાખાનમે પૂછ્યું, “કયો શરાફ ફરિયાદી કરનારછે?” અમ્મગરીએ કહ્યું, “નામતો હું નથી જાણતી.” તમાશાખાનમે દાસીને તેડી પૂછ્યું, “અજમત કયો શરાફછે?” અજમત બોલી, “બીબી, હજરીમલ.” તમાશાખાનમે પૂછ્યું, “પેલોજ હજરીમલ નહિ, કે જેની દુકાન અપેરી બાંજરમાંછે?” અજમતે કહ્યું, “હા બાઈ, હા તેજ હજરીમલ.” તમાશાખાનમે બોલી, “તેની સાથે તો હમારા સાસરાને પણ લેણદેણછે, જેઠું શું મુઆની તાકાદછે કે ફરિયાદી કરશે. હું અહીંઆંથી જઈને તમારા સામ-ગીઆ બાંધને કહીશ, જુઓતો ખરાં તે કેવા તેને પાંચરો બતાવેછે.” બે દિવસ તમાશાખાનમે અમ્મગરીની પાસે રહી, ને ત્રીજે દીને રવાને થઈ અને જતાં જતાં કહેતી ગઈ કે, “બેન અમ્મગરી તમોને મારા મિરના સોગંદછે કે બપોરે તમારા સસરા આવે, અને આવે સરવે બાંજગડ નીકળે, ત્યારે મને જરૂર બોલાવજો, અને અજમતને મને સોંપજો.”

મોહોમદ કામેલની મા જે પોતાની બેનને ઘેર ગમેલી હતી, તેને બેને એવું કહી થોભાવી રાખી કે, “હે બેન કદીમદીતો તમે આવ્યાંછો, તો એક હફતોતો રહો.” તોપણ દરરોજ આદમી ખબરદાર વહુની ખબર અંતર પૂછવા આવતું હતું. અજમતે બેઠી બેઠી વળી એક નવો બુદ્ધો ઉભો કરીયો. એ વખતમાં “લાટ” સાહેબને આવવાની વખત હતી તેથી શહેરની સફાઈ કરવાને વાસતે હાકેમ તરફથી ધણી તાકીદ થઈ. દરેક મોહાલ્લા અને દરેક ગલીમાં એવાં જાહેરનામાં ચોંટાડવામાં આવ્યાં કે, ‘સરવે લોકોએ પોતપોતાની ગલીચુડીઓ સાફ કરવી તથા દરવાજા બહાર ચૂનો ઢાળાવવો, અગર કોઈ જગોએ કચરો પુત્રો મળશેતો ધર લીલામ કીધામાં આવશે.’ એવીજ મતલબતું એક જાહેરનામું એ મોહાલ્લાની બાગળ ઉપર પણ ચોંટાડવામાં આવ્યું હતું. બુદ્ધીયા અજમત રાતની વખતે જઈને મોહાલ્લાના દરવાજા ઉપરથી

તે જાહેરનામાનું કાગળ ઉઘેડી લાવી છુપાછુપ પોતાના દરવાજા ઉપર ચોંટાડી દીધું, પછે બડી બામદાદ થતાં અંધારામાંજ, ખાનમના બજારમાં મોહોમદ કામિ-
લની માને ખખર કરવાને દોડી ગઇ. હજીયેતો ધરનેા દરવાજો પહો નહિ ઉઘ-
ડેલો હતો, તેવામાં તેણે સાદ માર્યો. 'મોહોમદ કામિલની માએ સાદ પીછાણ્યો,
અને બોલી, "અરે દોડો દરવાજો ખોલો, અજમત આવે કવખતે કેમ દોડવી
આવીછે!" અજમત સામે આવી તો પૂછ્યું; "મામા, ખેરીયતતોછે?" અજ-
મતે કહ્યું, "બીબી, ધર પર એશતાર હઝા અશતાર (એશતેહાર) કંઈ થા-
એછે તે ચોટાડેલુંછે. જલ્લાએછે કે હજરીમલે ફરિઆદી કીવીછે." મોહોમદ
કામિલની માએ પોતાની બેનને કહ્યું, "લ્યો બેન, હુંતો જાઉં છું. જઇને
હજરીમલને બોલાવીને સમજાવીશ, ખોદા તેના દિલમાં રહેમ મૂકે." બેન
બોલી, "બેન, હું ઘણી શરમીનદિછું, કે મારાથી રૂપિઆનો ખંદાખસ્ત નહિ
થઈ શકયો, પણ મારા ગજાની હાંસડી હાજરછે તે લેતાં જાએ, ગીરવી મૂક-
યાથી કામ નીકળે તો ઠીક, નહિતો વેચી નાંખજો." મોહોમદ કામિલની માએ
કહ્યું, "ખેર, હાંસડી હું લઈ જાઉં છું, પણ પેલાના રૂપિઆ ઘણા વધી ગયાછે
તે એક હાંસડીથી શું થશે?" બેન બોલી, "આખર તેમને પણ તો કહ્યુંછે,
કે હુખીજા કોઈ શરાફ પાસેથી કરને લાવી આપશ, વાસતે તમે ખોદાનું
નામ લઈને સીધારે, તે આવેછે, તો હું તે પણ પાછળથી મોકલું છું.

અસગરી સાસુને સાહે થવા ભાગી.

મોહોમદ કામિલની મા પાછી ફરી ધર આવી પહોંચી. દરવાજા પર
ઉતરી તો એશતેહાર (જાહેરનામું) વળગાડેલું જોયું. અફસોસ કરતી આવીને
ચૂપ બેસી ગઈ. સાસુનું આવવું સાંભળીને અસગરી માળા પરથી ઉતરી
આવી; સલામ કીધી, અને સાસુને ગમગીન જોઈને પૂછ્યું, "સાસુમાએ,
આજે તમારો ચેહેરો ઉદાસ દીસેછે?" સાસુએ કહ્યું, "હા, શરાફ ફરિયાદી
માંડીછે, ને રૂપિઆની તદખીર કેયેથી બની નથી આવતી. અમાર બેગમે
પણ જવાબ દીધો, અને ધર પર એશતેહાર લગાડવામાં આવીછે. જોઈએ
હવે શું થાયછે." અસગરીએ કહ્યું, "તમાએ હરગેજ એની ચીંતા કરવી
નહિ. અગર હજરીમલે ફરિઆદી કીવીછે તો કાંઈ ધાસતી નહિ. તમાશા-
ખાનમના સાસરામાં તેને લેણુદેણુછે. તમાશાખાનમે મને બરસો આપ્યોછે
કે, હું હજરીમલનું કહેવડાવીશ, અને જો નહિ માનશે તો તેના રૂપિઆનો કાંઈ
રસતો કીધામાં આવશે. રંજદા થવામાં શું ફાયદો?" સાસુએ કહ્યું,
"મારો કામિલ હેતેતો, હું તેને હજરીમલ પાસે મોકલતો." અસગરી બોલી,
"તમે મુખતીઆરછો પણ મારા વિચારમાં તો શરાફી ખીલીવા જેવું નથી,
નહિતો તે હવે પછે વધારે સેર થઈ પડશે, ને વારંવાર ફરિઆદીનો ડર રેખા-

ડ્યા કરશે. મૈંથી મારું તો એ છે કે આપણી તરફથી કાંઈ જાણાવવું નહિ, ને આરાખાહરથી તેના ઉપર કાંઈ દબાણ કરાવવું, કે તે ફરિઆદી કરવાના વિચારથી પાછો ફરે.” મોહામદ કામેલની માએ કહ્યું, “તમારા ખાનમ હજી છોકરી છે, તે દરબાર કચેરીની વાતો શું જાણે ? એવું નહિ થાય કે તેના બરસામાં કામ બગડી જાય, ને હાથથી કાણુ જતો રહે.” અસુગરીએ કહ્યું, “હા, ખરે છે કે તમારા ખાનમ છોકરી છે, મગર મેં વાત ઘણી પકી કરી લીધી છે, ને મારી ખાતરી થયેલી છે.”

આ વાત ચાલતી હતી, તેવામાં મીયાં મોસલમે દરવાજા ઉપર સાદ કીધી. અસુગરીએ કહ્યું, “જીવો મોસલમે આવ્યો છે, તે જરૂર આ બાબદમાં કાંઈ ખબર લાવ્યો હશે.” અસુગરીએ મેહમુદાને એશ્વારત કીધી, તેથી તે ત્યાંથી જતી રહી. મોસલમેને આંદર બોલાવ્યો અને પૂછ્યું, “મોસલમે શું ખબર લાવ્યા છે !” મોસલમે કહ્યું, “બેને તમને સલામ કહેવાડી છે, અને તમારી ખેરઆશીઆત પૂછાવી છે, અને કહ્યું છે કે હજી મલને નેડાવ્યો હતો, ને ઘણાએક ધમકાવ્યો તથા થયરાવ્યો છે, તેણે બરસો આપ્યો છે કે ફરિઆદી નહિ કરશે.” એ વાત સાંભળીને મોહામદ કામેલની માને કાંઈએક સંતોષ થયો. પણ અસુગરી ઘણી અજાણીમાં હતી, કે તમારા ખાનમને તો એમ કહેવાડ્યું છે, કે ફરિઆદી નહિ કરશે, ને હજી મલ ફરિઆદી તો કરી ચૂક્યો છે, એ શું વાત છે ! વળી એથતેહારની બાબદ પણ અજાણ છે. હું ઘરમાં ખરેખર બેઠેલી છતાં તેની મને ખબર નહિ. હાકેમની એથતેહાર હોતે તો કોઈ અપરાસી કે સિપાઈ પોકારતે હઆ સાદ કરતે ! મોસલમે ગયો, ને અસુગરીએ મેહમુદાને કહ્યું, “જાઓ દરવાજા ઉપર ને કહાજ મોહામદ હું છે તેને ધીમેથી ઉમેડી લાવો.” મેહમુદા કાગજ ઉમેડી લાવી. અસુગરીએ વાંચ્યું તો, તેમાં માત્ર મોહાલ્લા સફાઈ કરવાની બાબદ હતી, ફરિઆદીનું કશું જીકર નહિ હતું. સમજી ગઇ કે એ પણ અજાણતામાં આજ્ઞા કીધે ! સાસુને તો એ વાત જાણાવી નહિ, પણ તેમને સારીપડે ધીરજ દીધી, કે “તમે ખાતરીથી બેસી રહો, ફરિઆદીની કશી ધામતી નથી.” સાસુએ કહ્યું, “તમારા કહેવાથી ફરિઆદી વિશે તો ખાતરજમે થઇ, પણ ‘શમેખરાત’ તથા ‘રમજન’ ના તેહવારો માથે ચાલ્યા આવે છે, બધી તીરથોમાં ખરચજ ખરચ છે. લાહોરથી કાગજ પતર પણ આવવું બધું છે, એ ફિકરથી મારું લોહી ઉડી જાય છે.” અસુગરીએ કહ્યું, “રમજનને તો હજી ઘણા દિવસ પડેલા છે, બોદા રોજી રજકનો પહેંઆડનાર છે, તેટલા સૂચી તો ગેબથી કોઇ તદબીર બની રહેશે. હા શમેખરાતને તો ચારજ દહાડા રહેલા છે, પણ શમેખરાત કોઇ એવો તેહવાર નથી, કે જેમાં ઘણા ખરચની જરૂર પડે.” સાસુએ કહ્યું, “મારે ઘેર તો વર્ષોવરસ શમેખરાતમાં વીથ રૂપિઆની ઉંઝે.

પૂછે, એજ અજમત પરચ કરનારી માન્યુદ છે.” અસગરીએ કહ્યું, “પરચ કરવામાં અજમતેની શું ? પરચ એક જરૂરીઅતને વાસતે, અને એક વગર જરૂરીઅતે થાએછે, તે મુજબ શમેખરાતમાં કાંઈ એવી જરૂરીઅત નથી, કે તેને વાસતે એટલા રૂપિઆની અગત પડે.” સાસુએ કહ્યું, “દીકરી, પીર પેગંમખર વરા વડરાના ફાતીઆ કરાવવાએ, વળી લોકોને ઘેર માકલવું ચાક-બવું જરૂર છે. ખાલવામાં તો સેહેલ છે, પણ લેએ પાંચ રૂપિઆ હોયતો ચાલતી રીત મુજબ તમારા મીયાં અને મેહમુદાને વાસતે ફટાકા, દાડમડીનું યાએ. મોહામદ કામેલના પેવાહ થઇ ગયા તો શું થયું, ખાદા રાખે તેનામાં તો હજુ બચ્ચાંની વાતો ચાલી જાએછે. જ્યાંજે સો દાડમડી, વીશ પતંગ ને ફટાકા લેશે નહિ, ત્યાંજે મારે જીવ ખાઇ જવાનો, અને મેહમુદા પણ રડી રડીને બુરા હાલ કરવાની.” અસગરીએ કહ્યું, “ફાતીઆને વાસતે પાંચ શેરની મીઠાઈ ઘણી થશે. માકલવા ચાકલવામાં તો અહીંથી આવશે, ને તેજ ખીજગમ જશે, અને મેહમુદા હવે ફટાકાને વાસતે જીત નહિ કરશે, હું તેને સુમજાવી લેઈશ. એ મુજબ શમેખરાતનો કારોખાર જેમ બનશે તેમ હું સંભાળી લેઈશ, તે બાબતના કરજની ફિકર તમારે કરવી નહિ.”

સાસુ સાથે એ વાતો થઇ, પણ અસગરી વિચારમાં હતી કે મીયાને ફટાકા, દાડમડીથી કેવી રીતે વાઈ. છેવટે આ હીકમતથી અસગરીએ મીયાને સુમજાવ્યો, કે વાતની વાત કહેવામાં આવે ને મીયાને માહું નહિ લાગે. મોહમદ કામેલની સામે મેહમુદાને છેડીને પૂછ્યું, “કે કેમ બેન, તમે શમેખરાતને વાસતે શું ધારી રાખ્યું છે ?” મેહમુદા બોલી, “જ્યારે બાઇ દાડમડી, ફટાકા બાવશે, ત્યારે મને પણ આવશે.” હજુ મોહામદ કામેલ કાંઈ બોલે, તે અગાઉ અસગરી બોલી ઉઠી, “બાઇતો એવી નકામી ચીજ તમારે વાસતે કેમ કરી બાવશે ? મેહમુદા, દાડમડી ફટાકામાં શું મજા હોય છે ?” મેહમુદાએ કહ્યું, “બાબીજી, જ્યારે દાડમડી છૂટેછે, ત્યારે કેવો મજાનો દેખાવ થાએછે !” અસગરી બોલી, “મોહાલ્લામાં હજારો દાડમડી છૂટે, તે માળ ઉપરથી તમે પણ જોઇ લેજો.” મેહમુદા બોલી, “વાહ ! શું ત્યારે હું નહિ છોડું ?” અસગરીએ કહ્યું, “શું તમને ખીક નહિ લાગશે ?” મેહમુદા બોલી, “હું શું મારે પોતાને હાથે સજગાવુ છું ?” અસગરીએ કહ્યું, “ત્યારે જેવી રીતે તમે તમારી દાડમડી ખાજને હાથે છૂંતાં જોશો, તેમજ તેને બદલે મોહાલ્લાની જોવી, વળી મેહમુદા સાંજો એ ધણી માડી રમત છે, એમાં બળી જવાની ધાસતી છે. એક વખતે મારા મોહાલ્લામાં એક છોકરાના હાથમાંથી દાડમડી ફાટી ગઇ હતી તેથી તેની બંને આંખો ફટી રદ થઈ, માટે એવી ગમત જોવીજ હોએતો તે દુરથી જોવી. મેહમુદા વળી તમે સાસુમાનો હાલ જુવોછો ? તેવો ઉદાસ છે કે નહિ ?” મેહમુદાએ કહ્યું, “હા, ઉદાસતો છે.” અસગરીએ પૂછ્યું, “કો-

ધવાર તમે એમ પણ વિચાર્યું છે, કે તેઓ શા થકી ઉદાસ છે ? ” મેહમુદાએ કહ્યું, “ એતો હું જાણતી નહિ. ” અસગરી બોલી, “ વાહ ! તમે કહો છો કે માણને હું ધણી આહું છું, તે એવીજ રીતે કે ? ” મેહમુદાએ પૂછ્યું, “ પ્યારાં ભાભીજી, માણ કેમ ઉદાસ છે ? ” અસગરીએ કહ્યું, “ ખરચની તંગી છે, સરાફ કરને નાણું આપતો નથી, તેથી તેઓ એ ચીંતામાં છે, કે મેહમુદા દાડમડીએને વાસતે મમત કરશે, ત્યારે ક્યાંથી મંગાવી આપીશ ? ” મેહમુદા બોલી, “ ત્યારેતો હું દાડમડી નથી મંગાવાની. ” અસગરીએ કહ્યું, “ શાબાશ—શાબાશ તમે ધણા પ્યારાં બેનહો. ” પછી મેહમુદાને ગળે લગાડીને તેના ઉપર પ્યાર કરીયો. મોહમદ કામિલ આ સરવે વાત ચૂપ ખેસીને સાંભળ્યા કરતો હતો. જોકે એ વાત વાજની હતી, તેથી તેના દિલે પણ તે કબૂલ કરી લીધી, અને તેજ વખતે નીચે ઉતરીને મા આગળ ગયો, અમિ બોલ્યો, “ માણ, મેં સાંભળ્યું છે કે તમે શખેયરાતની ફિકરમાં બેઠાં છો, તો મારી ફિકર ના કરતાં, મને દાડમડી ફટાકાની જરૂર નથી, અને મેહમુદા પણ કહે છે કે હું પણ નથી મંગાવાની. ”

ખરચની એક રકમતો એવી રીતે ઓછી થઈ. ફાતીઆને વાસતે જે રૂપિઆમાં ખાસી મીઠાઈ બની ગઈ. મોકલવા મોકલવાનો ખંદોબસત અસગરીએ પોતાને માથે લીધો. જ્યારે બાહરથી ભાગજો આવ્યો, તે ઘરમાં નહિ રાખતાં, આપીને માણસ ગયું, એટલે તરત તે આ ઘરને નામે બીજા કેકાણે મોકલી દેવા લાગી. જ્યાં જ્યાં મોકલવાનો હતો તે સવળી જથ્થાએ અવાર નવાર પહેંચાડી દીધું, અને જે રૂપિઆમાં ખાસી શખેયરાત થઈ ગઈ. આ ખંદોબસત જોઇને અજમતતો બળી જળી ગઈ, કેમકે તેની મોટી રકમ જતી રહી. જે કાંઈ બાહરથી આવતું, તે સરવે એ લેતી, અને જે ઘરમાંથી જતું તેમાંથી પણ અરધું કાઢાડી લેતી હતી. વળી શખેયરાતને હજવો જે સૂકવીને રાખતી હતી, તે મહિનાઓ સૂકી વસાણાની માફક ફાકવા કરતી.

શખેયરાતની બાદ અસગરીના બાપનું આવવું થયું, ને નવ દસ દિવસ વાત વાતમાં ગુજરી ગયા. રમજાનને ચાર દિવસ અગાઉ અસગરીના બાપ દૂરઅંદેશપાન સાહેબ દિલ્લીમાં આવી પહેંચ્યા. અસગરીને પોતાના બાપ આવનાર છે તેની ખબર આગમચથી હતી, અને સાસુ તથા પાવંદને કહી મૂકેલું હતું, કે જે દિને તેહસીદાર આવશે તેજ દિને હું તેમને મળવા જઈશ. જ્યારે અસગરીને બાપના આવ્યાની ખબર પડી, ત્યારે તરત ડોળી મંગાવી પોતાને ઘેર જઈ પહેંચ્યા. બાપે જોતાં ગળે લગાડી, અને આંખમાં પાણી ભર્યો. ધણીવાર સઘી તેની ખબર અંતર પૂછી, અને અસગરીને કહ્યું, “ તમારી બાહેથ મુજબ યેરઅંદેશપાન બાહાર ગયા છે, અને આહું બાહારનું છે, તો કાલે જ્યાં પરમશાને વેવાઈ સાહેબને લઈને આવી પહેંચશો. તે-

ઓનું એક કાગળ પણ મને રસતામાં મળ્યું હતું, વેવાઇ સાહેબને રજા મળી ચૂકી છે.” અસગરી એક રાત તથા બીજો દહાડો પોતાની માતા ધરમાં રહી, અને સાંજની વખતે બાપને કહ્યું, કે “અગર રજા આપો તો આવો હું પાછી જઈ.” બાપે કહ્યું, “બહી, એક હફતો તો રહે, હું વેવાઇને કહેવડાવીશ.” અસગરીએ કહ્યું, “જેમ તમારું ફરમાવે તેને તાબે છું, મગર સસરાજીના આવ્યા અગાઉ ધરમાં મારે હાજર રહેવું ફરજત દિસે છે.” બાપે વિચારીને કહ્યું, “હા, એ વાત તો ઠીક છે.”

અસગરીના સસરાનું આવી પહોંચવું.

અસગરી બાપથી રજા લઈને સૂરજ આથમતા અગાઉ ધરમાં આવી પહોંચી. બીજો દિને આધાની લગભગ વખતે મોહામદ કામેલના બાપ માલવી મોહામદ ફાત્તેલ સાહેબ પણ એકાએક આવી પહોંચ્યા. એ માલવી સાહેબ લાહોરના સરદારને ત્યાં મુખતાર હતા. એ સરકારથી તેઓને પચાસ રૂપિઆનો ફરમાવેલો મળતો હતો, તથા મકાન અને સ્વામીના ઘોડાનો ખર્ચ સરદારને માથે હતો. જેર અંદેશખાન અસગરીની બકામણ મુજબ લાહોર ગયો હતો, અને અસગરીનું કાગળ માલવી મોહામદ ફાત્તેલ સાહેબને દેખાડ્યું. માલવી સાહેબ વહુનું કાગળ જોઈ ખુશ ખુશ થઈ ગયા. અમગી-તો કદાચ તેઓ રજા નહિ લેતે, પણ હવે વહુને જોવાના શોખથી સરદારને ધણીએક પઠાવી સમજાવી, એક મહિનાની રજા મેળવી, જેર અંદેશખાનની સાથે આવ્યા. જોકે અસગરી લગ્ન બાદ સસરાની સાથે નહિ આવેલી હતી. તેથી સસરાને આવેલા જાણી શરમને લાંબે માળ ઉપર જઈ બેઠી. મોહામદ કામેલની મા ધણી અચરત હતી, કે એઓ એકાએક કેમ આવી પહોંચ્યા ! મતલબ, આધા પીધા પછે, વાતો શરૂ થઈ, માલવી સાહેબે બીજીને કહ્યું, “સાંભળોજી, મનેતો તમારી નાહની વહુએ એંચી તાણીને બોલાવ્યો.” અને પેલાં કાગળનો તથા જેર અંદેશખાનને આવવાનો સરવે અહેવાલ બીજીને કહી અને કહ્યું, કે “વહુને બોલાવો.” સાસુ માલ ઉપર ગયાં ને કહ્યું, “દીકરી ચાલો શરમાવાનું કામ નથી, તમેતો એમની જોડમાં રમેલાં છો.” સાસુના કહેવાથી અસગરી ઉઠીને સાથે ગઈ, અને સસરાને ધણી અદખથી નમીને બેઠી. માલવી સાહેબ બોલ્યા, “સાંભળો બાઈ, હું-તો ફક્ત તમારાં બોલાવ્યાથી આવ્યો છું; ને તમારું કાગળ જોઈને મારો જીવ ધણો ખુશ થયો છે. જોદા તમારી ઉમર અને નેકબ-ખતીમાં જીઆદતી કરે. બારીકથી જોઈં છું તો અમારા ધરના ધન બાએગ છે, કે તમારા જોતાં અમારા ધરમાં આવ્યાં, ને હવે મને એકીત થઈ છે, કે આ ધરનો દહાડો ફરો છે, અને જોદા કરે છે તો કાલે તમારી મરજી, તથા તમારા વિચાર મુજબ સરવે ચોડવણ થશે.”

બે ચાર દિવસ સુધીતો બોલવી સાહેબ તરતના આવેલા હતા, તેથી મળતા બેટવામાં રાકાયા, તેમજ પેહેલા બે ચાર દહાડા રાત્રીને લીધે ધરના કામકાજ તરફ ધ્યાન આપવાને બંધુ નહિ. એક દિને વહુને બોલાવી પાસે બેસાડી, અને અજમતને પણ બોલાવી કહ્યું, કે “મામા, હું છું તેટલામાં સરવે હિસાબ કેતાબ કરી લ્યો, જેનું જેનું લેવું દેવું હોય, તે સરવે લખાવોતો જેને જેટલું મુનાસેબ હોય, તેટલું આપવામાં આવે, અને જે કાંઈ બાકી રહે તેના હકતાનો બંદોબસત કરી આપવામાં આવે.” અજમતે કહ્યું, “એકનો હિસાબ હોયતો હું માઠે પણ યાદ રાખું. કણીઓ, કાપડીઓ, કસાઈ, તરકારીવાળો, હલવાઈ એ સરવેને દેવું છે, અને હજારીમલનો હિસાબ એક જીવીજ રકમનો છે. જેને જેટલું આપવું હોય તે મને આપો, કે હું આપી આવું, એટલે આપને નામ જમ થઈ જશે.” બોલવી સાહેબતો સીધા સાદા આદમી હતા, તેથી તેઓએતો આપવાનું મન કીધું, પણ અસગરીએ કહ્યું, “એમ વગર હિસાબે આપવામાં શું ફાયદો? પેહેલાં દરએકનું કેટલું કરજ છે, તે જણાવે પછી તેને સુજી સમજીને આપવું જોઈએ.” અજમતે કહ્યું, “ખાલાથી ફરિય થાઉંતો હું દરેકને પૂછી આવું.” અસગરીએ કહ્યું, “પૂછી આવ્યાથી શું થવાનું. જેનું લેવું હોય તે હાં આવી હિસાબ કરી જાય” અજમત બોલી, “સીની, તમેએતો એક વાત બોલી દીધી, પણ હું કયાં કયાં બોલાવતી ફરે? વળી તે લોકો પોતાના કામ ધંધાથી કયાં છૂટ પામે છે, કે મારી સાથે ચાલી આવશે?” અસગરી બોલી, “મામા, કાંઈ રાત્રી રજના તેડવાના નથી, એક દહાડાની વાત છે. જહને બોલાવી લાવો, સાંજના ખાણાની ગોઠવણ હું કરીશ, તમે આજે એજ કામ કરો. લેનારાએતો આપવાનું નામ સાંભળતાં જ દોડતા આવશે. હજારીમલ બે કોસ ઉપર કચેરી સુધીતો ગયો, ત્યારે અહીં આં આવતાં શું તેના પગમાં મેદી લાગી છે? વળી દૂર કોણ છે? તરકારીવાળો, કસાઈ, કણીઓ, હલવાઈ સઘળાઓ આવેજ ગતીમા છે. ફક્ત કાપડીઓ અને હજારીમલ દૂર છે. એ બેને કાનપર રાખો, ને આમે ફૂટકલ હિસાબ આજે નક્કી કરી નાખો.” અજમતની કાંઈ રીતે મરજી નહીં હતી, કે હિસાબ થાય, પણ અસગરીએ વાતોમાં તેને એવી ઠાપી કે કાંઈ જવાબ બની નહિ આવ્યો.

અજમત ડોશીનાં કરતુકોનું કુટુબું.

સૌથી પેહેલાં હલવાઈ આવ્યો. તેને પૂછ્યું કે “લાલા, તમારું શું નીકળે છે?” હલવાઈ બોલ્યો, “૩૦ રૂપિયા.” પૂછ્યું કે, “શું શું ચીજ તમારે ત્યાંથી આવી હતી? ત્રીસ રૂપિયાતો ઘણા વધારે કહે છે.” હલવાઈએ કહ્યું, “સાહેબ ત્રીસ રૂપિયા શું ઘણા છે? પંદર રૂપિયાનો સમાનતો આ વેળાની સબેબરા-

તના તહેવારમાં આવ્યો, તેમાજ ફક્ત એક રકમ દસ સેર ચુણીની છે.” મોહમદ કામેલની મા બોલી, “અરે યાની ચુણી ! આમે વખતેતો અમારે ઘેર ને કાંઈ રાંધ્યું રંધાયું તે સરવે રાંડે બજારેથી આવ્યું.” એ સાંભળી અજમત ઉજલી ફક યઈ ગઇ, અને હઝવાઇને કહેવા લાગી, કે “તે દસસેર ચુણી તેં એમોના હિસાબમાં કેમ બાપી નાંખી ? તેતો ખીજાં ધરને વાસતે હું લઇ ગઇ હતી, ને તને જણાવ્યું હતું પણ.” હઝવાઇએ કહ્યું. “મનેતો તમે કોઇ ખીજાં ધરનું નામ નહિ કહ્યું, એજ સાહેબના નામથી લઇ ગયાંછો, નહિતો મને શું કાપડો હતો, કે ખીજાની ચીજ એમોના નામે લખ્યું ? મનેતો ખીજા કોઇ સાથે પીછાણુ પણ નથી.” આથી અજમત સાંઈ પડી કાંઈ બકવા લાગી. મોલવી સાહેબે કહ્યું, “ઠીક, ચુનીની રકમ ફાહાડી નાખો, અને ખીજા ચીજો ખતાવો.” દૂધમાં તેણે એવી રીતે કેટલી-એક ચીજો કહી કે ને કદી ધરમાં આવેલીજ નહિ હતી. ચારસેર બાલુસા-ઈ મીઠાઈ “મોલુદશરીફ” ના બેકને વાસતે આવેલી જણાવી. પણ રમુજતો એ હતી, કે અહીઆં કદી કોઇએ મોલુદની મજલસ કીધીતીજ નહિ ! એવી રીતે સરવે રકમો ૨૬ કરતાં ફક્ત છ સાત રૂપિયા ખરેખરા નીકળ્યા, બાકી સરવે જૂકું હતું. આથી મોલવી સાહેબને જીવ બળી ગયો, અને ઘણેજ ગોરસો ઉભરાઈ આવ્યો, તેથી પૂછ્યું, “કેમરે નીમકહરામ અમજત ! એવુંજ દુનિઆંબર કરજ તુંએ આ ધર ઉપર કરી ચૂક્યું કે ? અને એજ રીતેન્તે ધરને ધૂળમાં મેળવ્યુંછે !”

હલવાઈનું યઇ ચૂક્યું, પછી તરકારીવાજો આવ્યો, તે બોલ્યો “મીયાં, મારે તો રાજના ઉકરેછે, રાજ બે આનાની તરકારી.” મોહમદ કામેલની મા બોલી, “અરે ! સેરબર તરકારી મારા ધરમાં આવેછે, તે રાજના બે આનાની યઇ ?” તરકારીવાજો બોલ્યો, “બાઈ સાહેબ, મારી દુકાનેથી અજમત દરરોજ ત્રણ સેર લાવેછે.” અજમત બોલી, “હા ત્રણસેર લાવુંછું, એક સેર તમારા નામથી, તથા એક સેર મારી છોકરીને વાસતે, અને એક સેર ખીજાં ઘેરને વાસતે, હું કયાં નામુકર જઈછું ? એ સુએ સધળું તમારે જામે આડાવેછે.” તરકારી-વાજાએ કહ્યું, “અરે બેઇમાન જુડીયા, અસલથી તું આજ ધરને હિસાબે ૩ સેર લાવતી હતી, ને જ્યારે તેના રૂપિયા મળતા તે પણ એજ ઘેરથી મળતા હતા” હવે કસઈ અને કણીઆનો હિસાબ થયો, તો તેમાંથી પણ હજારો ઠગાઇ નીકળી, અને શયેત યધું કે અજમત આ ધરના સોદામાંથી પોતાની દી-કરી ખેરાતત તથા બે ત્રણ પડોશણેના ધરમાં પ્રદે પાડતી હતી, અને આ ધરના નામે સોદો લાવતી, ને ખીજા જગેએ વેચી નાખતી. એવી રીતે સાંજ તલક પરચુરણુ હિસાબ થયો. હવે ફક્ત કાપડીયો અને હળરીમજ બાકી રહ્યા. મોલવી સાહેબે કહ્યું, “હવે આજે મુબતવી રાખો, કાંચે જોઇ મેલ્યું.

પણ મોહની સાહેબે હજવેથી કહ્યું, કે એવું મહિ બને કે અજમત નાસી જાય.” અસમરીએ કહ્યું, “હરબાર, છોકરાં બધાં છોકરીને ક્યાં નાસી જવાની હતી. હા, જો શરમવાળી હોયતો કાંઈ ખાધ પીને કરે, પણ એવી શરમવાળી હોતોતો આવું કરમ કેમ કરતે. તોપણ એની સંભાળ રાખવી સારીછે, તે ફક્ત એટલીજ કે બાહર જાએ આવે તે કોઇ આદમી જોયા કરે.” મોહની સાહેબનાં ખીદમતગારાં જે સાથે આવેલા હતા તેમાના એકને છુપું કહી રાખ્યું હતું, કે “અજમતને આવતી જતી જોયા કરજો.” બપોરે આધાથી ફારેગ થયાં, ત્યારે અજમત ધીમે ઉડીને બાહર આવી. પેલા ખીદમતગાર પણ પછવાડે પછવાડે લાગુ રહ્યો. અજમત પેહેલાંતો પોતાને ઘેર ગઈ, અને ત્યાંથી ઘાંઘ બગજમાં મારીને, તીરની પાસે સીંધી કાપડીવાને ઘેર જઈ તેને માદ માર્યો. કાપડીયો ઘભગાધને બાહર આવ્યો, ને બોલ્યો, “મોઠીખાઈ, તમે આ વખતે ઘલાં કાંમે ?” અજમતે કહ્યું, “કે મોહની સાહેબ આવેલાછે, જેનું જેનું દેવુંછે, તે સંધ્યાના હિસાબ નકરી થાએછે. કાલે તમાને પણ મોઠાવશે, ત્યાં જાએ તો એવી વાત નો કરશે, કે જેમાંથી મારી ફજેતી થાય.” કાપડીઆએ કહ્યું, “હિસાબ કરવામાં તમારી ફજેતીની શું વાતછે ?” અજમત બોલી, “લાલા, તમે તો જાણોછો, કે એ કમખખત બાઝઅચ્છલી મોઠી હોયછે. શેઠના હિસાબમાં હું પોતાને વાસતે પણ તમારી દુકાનથી કોઈ કોઈવાર શીટીન, નેનસુખ અને જમદાની લઈ ગઈહું.” કાપડીયાએ કહ્યું, “હું શું જાણું, કે તમે પોતાને વાસતે શું શું લઈ ગયાં છો ?” અજમતે કહ્યું, “મને આ વખતે હિસાબ કરવાનું તો બાણ નથી, પણ બે ચાર-થાન જમદાની અને શીટીન, નેનસુખના તથા દસ ગજ રંગીન કપડ મારે હિસાબે નીકળશે. લ્યો, આ મારા હાથની ચાર બંગડી. એ સોળ રૂપિઆનીછે, ધસાવાથી એક રૂપિઆ એછો થયો હશે. પંદર રૂપિઆ મારે ના-મથી જમે કરવા, અને બે ચાર રૂપિઆ જે મારી ઉપર બાકી નીકળશે તે આપવાને હું હાજરછું.” કાપડીયાએ કહ્યું, “બંગડીઓ તમે આપોછો તો ખેર, હું તે લઈ રાખુંછું, પણ રાતનો વખતછે ને ખાનું દુકાન ઉપરછે, તે સિવાએ શું જણાએ કે શું આપું છે, ને શું આપવાનું છે ?” અજમતે કહ્યું, “આ વખતે મારી આખર તમારે હાથછે, જે રીતે ખતી શકે તેમ ચલાવજો.” એમ કહી કાપડીઆ પાસેથી રજા લઈ પાંચવી હજારીમનને ઘર જઈ પહોંચી.

હજારીમમ પણ અજબ થઈ બોલ્યો કે “આ વખતે તમે ક્યાંથી ?” અજમત તેના પગપર પડી, અને રડીને કહેવા લાગી, કે “મારાથી એક બૂઝ થઈછે.” હજારીમણે પૂછ્યું “તે શું ?” અજમત બોલી, “તમે કબૂલત આપો, કે માફ કરીશ તો હું કહું.” હજારીમણે કહ્યું, “વાતતો કહે !” અજમતે કહ્યું, “ચાર મહિના થયા, બાહોસ્તી ખરબખું આવ્યું હતું, ને મોહની સાહેબે ૧૦૦ રૂપિઆ તમારે

સાહેબો કહ્યા હતા, તે મારે હાથે ખરચાઈ ગયા છે, અને ઘરમાં મેં ખાસતીને મારે જણાવ્યું હતું નહિ. હમણાં મોલવી સાહેબ આવી પહોંચ્યા છે, તેઓ તમને હિસાબને વાસતે બોલાવનાર છે. હું એ રૂપિયાનું કેટલાંક લગાડીશ, વાસતે તમે એ રકમ જાહેર કરતાનો.” હજારીમલે કહ્યું, “બે ચાર રૂપિયાની વાત હતેતો હું કદાચ છુપાવી લેતે, એટલા સો રૂપિયાનો મારેથી છુપાવી શકવાના નથી.” અજમતે કહ્યું, “શું એટલા સો રૂપિયાનો પણ મારે એવખાર નહિ ?” હજારીમલે કહ્યું, “ખરી વાતતો એ છે, કે તમારે એક કોરીનો પણ એવખાર નથી, જે ઘરમાં તમે ઉમરબર પરવરશ પામ્યાં તેમનીજ સાથ તમે આવાં સલુક કીધાં, તો ખીજની સાથે તમે કેમ ચૂકો તેવા આશામી છો.” અજમતે કહ્યું, “હા લાલા, બ્યારે ખૂંદો દહાડો માથે આવે છે, ત્યારે સૌ દુશ્મન થઈ જાય છે. ખર, જે તમને એવખાર નથી, તો આ મારી દીકરીની પહેંચીઓ તથા બાળુબંદ લઈ લ્યો.” હજારીમલે કહ્યું, “હા, એ લેવડ દેવડની વાત છે, પણ દિસ હોએતો માલ પારખ્યામાં આવે, ત્યારે જણાવે કે કેટલાને છે, અટકળથી તો એ માલ પચાસ ચાલકનો હશે.” અજમતે કહ્યું, “એહો ! લાલા, એવો જુલમ ના કરો. હજુતો ચાર મહિના થયા બધી જણુસ નવી કરાવી છે, સો સંવાસોની લાગટ થએલી છે.” હજારીમલે કહ્યું, “એમ ખુશ માનવાનું શું કારણ, તમારી ચીજ સોની હોય, હઆ બસોની, કોઈ કાહાડી તો નથી ખાવાનું, તોળાવ્યાથી જેટલાની ડંચે ભે જણાયે.” એ સરવે બંદોબસત કરીને અજમત ઘેર પાછી આવી. આણી તરફ મોલવી સાહેબનો ખીદમતગાર આગમચથી દોડતો આવ્યો, ને સરવે વાત મોલવી સાહેબને જણાવી, અને મોહમદ કામેલની માની મારફતે અસુગરીને પણ ખબર પડી.

સહવાર પડીતો કાપડીઆ તથા હજારીમલને બોલાવી મંગાવ્યા. હિસાબ તપાસતાં કાંઈ તકરાર થવા લાગી. અજમત ચીરઠાઈ ચીરઠાઈને બોલતો હતો. કાપડીઆએ કહ્યું “તું ખુડીયા શું બડબડ કર્યા કરે છે, લે તારી ચૂંડીઓ, તુંતો પંદર રૂપિયાની કહેતો હતો, બજારમાંતો નવ રૂપિયાની અંકાવે છે.” તેમજ હજારીમલે પણ પહેંચે તથા ચૂક કાહાડીને સામે ચૂક્યા, અને અજમતને કહ્યું, “નહિજ એ માલ અમારે કામનો નથી.” મોલવી સાહેબે કાપડીઆ તથા હજારીમલ બન્નેથી પૂછ્યું, “કેમ ભાઈ એ શું ચીજો છે ?” ત્યારે બંન્નોએ રાતની વાત જાહેર કીધી. આ વેળા અજમતના માંપર ગોયા લાઓ ખાસડાં પડતાં હતાં. હિસાબ નફી થઈ ચૂક્યો, ને મોલવી સાહેબે આપવાને સાહે રૂપિયા કાહાડ્યા, અને જેના જેટલા વાજખી નીકળતા હતા, તે પેટે અરધા અરધા સરવેને આપ્યા અને કહ્યું, મેં લાહોરથી રૂપિયા મંગાવેલા છે, તે પાંચ દસ દિવસમાં આવશે, ને બાકીના પણ

ચૂકથી આપ્યામાં આવશે, સઘળાઓએ પૂછ્યું, કે “અજમતની ઉપર ને અમારું નીકળે છે તે કંની પાસેથી લખ્યે ?”

આ વાતો ચાલતી હતી, તે મોસજમ ને નિશાળે જતો આ તરફ આવી લાગ્યો તે સાંભળતો ગયો. તેણે જાણને તમાશાખાનમને કહ્યું, કે “આજિતો અસગરી ખેનના દરવાજાપર જાવરી બીડ થયેલી છે, ને તેમના સસરા હિસાબ કેતાબ કરે છે.” તમાશાખાનમ એ સાંભળતાંજ ડાહીમાં બેસી આવી પહોંચી. ઉતરીને અસગરી ઉપર રાહોંસો કીધો, “કેમજી, તમે મને ખબર નહિ કીધી તો શું થયું ?” અસગરીએ કહ્યું “હજીતો હિસાબ ચાલે છે, એ બખેડો થઈ ચૂકતેતો હું તમોને ખબર કરતે.” પછી મોજથી સાહેબે તે લોકોને કહ્યું, કે “અજમત પાસે ને લેહેલું હોય તે એની પાસેથી લ્યો,” અને અજમત તરફ મોઢું કરીને બોલ્યા, “હજરત, એઓના રૂપિઆ આદા કરો.” અજમતે આંખો નીચી કરીને કહ્યું, “મારી પાસે ઘીકરીનું ઝવેર છે, તેમાંથી એઓ પોતપોતાનું સુજી સમજીને લે.” છોકરીનું તમામ નેવરતો તરકારીવાજો, કસાઈ, દાણાવાજો, કાપડીઓ એઓના અરધા માગતામાં આવી ચૂક્યું. હજારીમલના સો રૂપિઆને વાસતે રહેવાનું ઠીકરું ગીરવી રાખવું પડ્યું. સ્ટાપના કાગજ ઉપર લખત પતર કરી ચાર ચારા માણમની સાખ કરાવી. પછી મોજથી સાહેબે અજમતને કહ્યું, “બસ, હવે તમે ખેર સાથે મહાંથી સીધાંરી આવો, તમે જેવાં નીમકહરામ, દગલખાજ, ખેમમાન આદમીનું અમારા ઘરમાં કાંઈ કામ નથી.” અસગરી બોલી, “એનામાં નીમકહરામી ઉપરાંત એક ખીજી પણ સેફત હતી, તે એકે ઘરમાં ટુંટા ઉભો કરાવાની તદખીર કરતાં હતાં. કેમ અજમત, પેલાં બજીઆંની વાત યાદ છે ? જેની મેહમુદાના ભાઈએ ફરમાથ કીધી હતી, અને તમે મારી તરફથી જાણને જૂઠું કહ્યું હતું, કે વહુ કહે છે કે ‘મારું માથું કુખે છે !’ કહોતો સહોં, કયારે તમે મને કહ્યું હતું અને કયારે મેં માથું કુખવાનું બાહાનું કીધું હતું ?” અજમતે કહ્યું, “ખીખી, તમે માણ ઉપર કુરાન પઢતાં હતાં, હું કહેવા ઉપર આવી ત્યારે તમોને વાંચતાં જોઈ પાછી ફરી આવી.” અસગરીએ કહ્યું “ત્યારે માથું કુખવાની વાતતો તમે તમારાં દિલમાંથીજ ઉભી કીધી નહિ ?” અજમતે કહ્યું, “મેં વિચાર્યું કે સવારથી હમણાં જાતેતો તમે વાંચ્યા કીધું છે, તો હવે ચૂકામાં કયાં માથું કુખવશે.” અસગરીએ કહ્યું, “વારું, પાહણપર જવાબી વાત તમે શું મતજાવથી કહી હતી ? મેં તમારી સાથ વાત કીધી હતી યા તમે મને કહેતાં સાંભળ્યું હતું ?” એને કાંઈ જવાબ અજમતથી નીકળ્યો નહિ, પછી અસગરીએ પેલું જાહેરનામું કાંઠાડીને મોલવી સાહેબની સામે મૂક્યું, અને કહ્યું, કે “જીઓ, આ ખીખી અજમત કેવા ગુણની છે ? પોતેજ મેહમુદાની ભાગજેથી જાહેરનામું ઉખેડી લાવી, પોતેજ ઘરપર એ-

રાડ્યું, અને પોતેજ સાધુમાએને કહેવા દોડી મ્હાં !” અસગરી એ વાતો કહેતી હતી, કે મોલવી સાહેબનો એહેરો લાલ વર્ષ આવતો હતો. એણીમિર તમાશાખાનમ દાંત પીસી રહી હતી. મોલવી સાહેબે કહ્યું, “તને ફક્ત કાં-હોડી મૂકવીજ બસ નથી, તું જબરી બદલત ઓરતછે.” એમ કહીને પોતાના ખીદમતગારને બોલાવ્યો ને કહ્યું, કે “બાહાર, આ નાપાકને પોલીમમાં લઈ જા, અને કાગજપર એનો સરવે લાલ હું લખી આપું છું.” અસગરીએ મોલવી સાહેબને કહ્યું, કે “બસ, હવે એ પોતાની સજાએ પહોંચી મ્હાં, પોલીમથી એને માફ રાખો.” પછી અજમતને ઈશ્વરત કીચી કે વડી જા. બન્ને દરવાજા સ્થિતી તે અજમતની સાથે ગઈ.

એવી રીતે અજમતને તેના કરતુકો પછી કાહોડી મૂખી. તે પોતાની છોકરીને ઘેર જઈ પહોંચી, તો તેની છોકરી બજારની પોર તેને વળગી. તે બોલી, “મા, હું નહિ કહેતી હતી, કે એવી ભૂત તમે ન ચલાવો ? સો દહાડા ચોરના તો એક દહાડો શાહનો. એવું નહિ થાયે કે કોઈ દહાડો પકડાઈ જાયો. પણ તમે કોઈનું માન્યું નહિ, ઠીક થયું, જેવું કીધું તેવું પામ્યાં. હવે સાસરામાં મારું નામ જૂઝું ના કરો, જ્યાં તમારો બોદા મોકલે ત્યાં ચાલી જાયો. મારા ઘરમાં તમારું કામ નહિ. જલુશો ઉપરતો મેં પાણી મૂક્યું, કીસમતમાં હશે તો ફરી મળી રહેશે.”

એવી તદખીરથી બોદા બોદા કરીને અસગરી પોતાના દુશમનને કાહોડવા છિપર ફોતેહ પામી, ને ઘરને સંકટમાંથી છોડવ્યું. જ્યારે અસગરીના મનભાવતો ચૂકાદો થઈ ગયો, ત્યારે અસગરીએ બાપને ઘર જતાની ફરીથી રજા લઈ રાજપુત્રીથી માને ઘર આવી. એક અકવાડીકે બરાબર ત્યાં રહી, અને જે જે વાતમાં બાપથી મલાહ લેવાની હતી તે લીધી. બાપે પૂછ્યું, “અજમત નીકળી ગઈ ?” અસગરીએ કયું, “સરવે બખેડો તમારી પુતા-ઈથી સાંત થયો. જો વડા ભાઈ લાહોર નહિ જતે, તો સસરાજી નહિ આવતે, કે નહિ વરસોનો આ હિસાબ નકી થતે, કે નહિ અજમત નીકળતે.” ખાનસાહેબે પૂછ્યું, “હવે ધરનો કારોબાર કેમ ચાલશે ?” અસગરીએ કહ્યું, અજમતના નીકળતાંજ હું અહીંઆં આવી છું, હવે કારોબાર શું મુશ્કેલ છે ? સૌમાં એજ અજમતની મોહોકાણુ હતી. હવે હું સરવે જોઈ ભાંજી લેઈશ.” ખાન સાહેબે પૂછ્યું, “બાંજી શું શું તમે ધરમાં મુધારો કીધો ?” અસગરીએ કહ્યું, “હજી મેં કર્યું જોયું સાંભળ્યું નથી, શરૂથીજ અજમતનો બખેડો વચમાં આવ્યો. હવે ધરાદોછે કે હરેક વાતની ચોકસી અને ગોઠવણું કરું, અને ચાહાવું બોધાવુંછે, તો તમોને કાગજની મારફતે જાણુ કરતી રહીશ.” ખાન સાહેબે અસગરીના નેકાહ બાદ તેને દસ રૂપિયાનો મહિનો મુકરર કરી આપ્યો હતો, તે છતાં અસગરીને પૂછ્યું કે “અગર તમોને ખરચની તંગી

પડતી હોએતો હું કાંઈ રૂપિઆ તમને આપતો જાઉં?” અસગરીએ કહ્યું, “પેલા દસ રૂપિઆ મારી જરૂર કરતાં વધારે છે, બલકે આજ સંસીના સંધળા રૂપિઆ મારી પાસે અનામત છે, હવે વધારે લઈને હું શું કરવાની હતી, જો જરૂર પડશે તો હું પોતે માગી લેશ.”

સાસુ વહુનું મલી ભેટીને ચાલવું.

અસગરી બાપ પાસેથી રજા લઈ સાસરે આવી, ત્યાં આવતાં જોયું કે સાસુ ચૂંચો કૂંકે છે. અસગરીએ અચરતીથી પૂછ્યું કે “શું હજી તલક કોઈ દાસીને નથી રાખી?” સાસુ બોલ્યાં કે “રહેવાનેતો ઘણીએક ખોરતો આવી, પણ પગાર સાંભળીને હીમત નથી થતી કે કોણને ચાકરીએ રાખું, અજમત જૂંડતો હતી, પણ આઠ આનાને મહિને પચીસ વરસ તેને ચાકરી કીધી, હમણું જ કોઈ દાસી આવે છે, તે બે રૂપિઆને મહિનો ને આધાનું માગે છે, એથી આજાનું નામ નથી લેતી, મેં તમારા આવવાપર રાખ્યું હતું.” અસગરીએ કહ્યું, “દાસીતો એક મારી નજરમાં પણ છે, પણ મહિનો તે પણ જ્યાં માગે છે, કફાયતનેસાની નાહની બેન દેઆનતનેસા રાંધીસીથી સરે જાણે છે, અને એકવાર કફાયતનેસાએ કહ્યું પણ હતું, કે “કોઈ સાહે કફાયું હોયતો દેઆનતનેસા ચાકરી કરવાને ઉમેદવાર છે.” મોહામદ કામેલની માએ પૂછ્યું, “તે શું પગાર લેશે?” અસગરીએ કહ્યું, “તેતો પોતાને મોઢી ત્રણ રૂપિઆ, ને આધાનું કહે છે. પણ સમજાવીઆથી કદાચ બે રૂપિઆ રાખી થશે.” મોહામદ કામેલની માએ કહ્યું, “બે રૂપિઆ ને આધાનું આપવું હોએતો આપણી સામેબાર ભાંડું ફરીવારની બેરી ચુનીયાની મા આજીજ કરે છે.” અસગરીએ કહ્યું, “ચુનીયાની માને હુંતો ચાર આનાને મહિને પણ નહિ રાખું.” મોહામદ કામેલની માએ પૂછ્યું, “આરે કેમ?” અસગરી બોલી, “પડોસમાં રહેતાર આદમી બુરી આંખથી જોએ, અને જે ચીજ આહે તે ઘરમાં લઈ જઈ મૂકી આવે. વળી પાસે પાસે ઘર થયુંતો વારેવાર ચુનીઆની મા પોતાને ઘેર જ્યા કરવાની, અને ઘણું કરી રાતના પણ પોતાને ઘેર રહેશે.” મોહામદ કામેલની માએ કહ્યું, “બખસુની બેરીએ પોતાની દીકરી જોલફતને વાસતે મને ઘણી વખત કહ્યું છે, અને જોલફતનો સંધાદ શીરજના બંગલામાં રહે છે.” અસગરીએ પૂછ્યું, “પેલી જોલફત કેની? જે બની થનીને રહે છે?” મોહામદ કામેલની માએ કહ્યું, “હા, બનીથનીને શું રહે, હમણાંજ પરણી છે, કપડાં લત્તાનો જરા શોક છે.” અસગરીએ કહ્યું, “એવું આદમી પણ નહિ રાખવું જોઈએ.” મોહામદ કામેલની માએ કહ્યું, “જોલફતની મા ખુદ પોતે ચાકરી કરવા રાજી છે.” અસગરી બોલી, “તેની સાથે એક પૂછડું નાહની દીકરીનું વ-

જગેલું છે, તે એક પણ માને ઊડતી નથી, ત્યારે નામ તો એક આદમીનું થયે, ને ખાશી તો ખમ્મે જાયું.” મોહામદ કામેલની મા ખોલી, “ખીજું તો કોઈ માણસ મારા ધ્યાનમાં નથી આવતું.” અસુગરીએ કહ્યું, “જુઓ, પેલી દુઆનતનેસાને ખોલાવીશ.” મોહામદ કામેલની મા ખોલી, “પણ પગારનું કેમ થયે.” અસુગરીએ કહ્યું, “હમાનદાર આદમી તો એણે પગારે મળવું સુશકેલ છે, એવાં લોકોને બેની જગાએ ત્રણ આપવામાં શુભ છે, પણ અજમત જેવીને આઠ આના આપીને ઘર બટાવવું પસંદ નથી. આ કહેવત સાચી છે કે “ગેરાન બ હેકમત, અરબાન બ હલલત.”

આજનું ખાણું તો સાસુ વહુએ મળીને રાંધી સીધી લીધું, જમ્યા પછી અસુગરી મેહમુદાને સાથે લઈ માળ ઉપર ગઈ. જ્યાંજેની મોલવી સાહેબ સ્થેલા હતા, ત્યાંજેની અસુગરીએ માળ ઉપરથી ઉતરવાનું ઘણું કમ કીધું હતું, ફક્ત સહવાર ને સાંજના નીચે ઉતરતી હતી. તેમજ મેહમુદાને પણ મને કીધી હતી, કે “દર વેળા નીચે ના જ્યા કરો.” મેહમુદા તો ઊંડકરી હતી, તેણે પૂછ્યું કે “ભલી બાઈ વાઈ કેમ ?” અસુગરીએ કહ્યું, “વડાઓની સાંધે વારેવાર કૂર્ચા કીધામાં મલાહજો નહિ.” બાધા પછી ઘરના હિસાબ ફેતાયની બાબદમાં મોલવી સાહેબ તથા ખીખી વચ્ચે ભાંજગડ થવા લાગી. ખીખીની ફરિયાદ એ હતી, કે તમે “ખરચનું ધણું થોડું આપો છો, ને અહીંયાં લગન વીવાહ, સગાં વહાલામાં આપવું લેવું, આવવું જવું, તીરથ તહેવાર સરવે મને કરવું પડે છે.” મોલવી સાહેબ કહેતા હતા, કે “મહિને દહાડે વીસ રૂપિયા કાંઈ થોડા નથી.” તમારામાં કારોબાર કરવાનો સલીકો નથી તેથી કરી ઘરમાં ખરકત નથી રહેતી.” એટલામાં મોલવી સાહેબે મેહમુદાને ખોલાવીને કહ્યું કે “ભાભીને ખોલાવી લાવ.” અસુગરીએ તેડવાનું સાંભળ્યું તો ધભરાવા લાગી, કે આ વખતે શા વાસતે ખોલાવે છે. મેહમુદાને પૂછ્યું, “નીચે શું છે ?” મેહમુદાએ કહ્યું “ભાંજગડ ચાલી રહી છે.” અસુગરી ગઈ તો મોલવી સાહેબે કહ્યું, “કેમ દીકરા, હવે કારોબાર કોણ કરે ?” અસુગરીએ કહ્યું “સાસુમાએ જેમ હમણાં જીવી કરતાં હતાં તેમ કરશે.” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “એમના કારોબારનો નતીજો તો જોઈ લીધો. વીસ રૂપિયા મહિને દહાડે જે ઘરમાં આવતા હોય તે ઘરની આવી સ્થિતિ હોય, કે નથી લાગેકતું કોઈ વાસણ, કે નથી ધજતની કોઈ ચીજ ! અગર કોઈ વેળા એક ચમચો શરબત જોઈએ તો ખાદા વાસતે તેનો સામાન પણ ઘરમાંથી નથી મળવાનો.” અસુગરીએ કહ્યું, “સાસુમાની એમાં કાંઈ કસ્ટર નથી, કંગાલ અજમતે ઘરને ખરાબ કરી નાખ્યું.” મોલવી સાહેબ ખોલ્યા, “એઓમાં ઘર સંભાળવાની અક્કલ હોતે તો અજમતની શું તાકાત હતી; અજમત ચાકરડી હતી કે ઘરની ધણી હતી ?” અસુગરીએ કહ્યું, “પચીસ વરસનું પૂરાણું આદમી જ્યારે બંટવા પર કમર

ખાંધિતો તેના ફરિયને કોણ સમજી શકે ? એવાં જીના આદમી પર તો કાંઈ શક પણ નહોતી નથી શકતો.” મોલવી સાહેબ બોલ્યા, “આખર તમિને શક ઉપ-
જ્યાં કે નહિ ? ” અસગરીએ કહ્યું, “મને ક્યાંથી શક આવતે, તેના અભાગ્ય તેથી
તેણે આડી ચુગલી કરવા માંડી, ને જાતા સાપને જગાડયો.” એવામાં સાસુ
બોલ્યાં, “પચાસના પગારમાથી તો તમે પોતાના એખલા જીવને વાસતે ત્રીસ
રૂપિઆ રાખો, અને અહીંયાં આખા કપીલાને વાસતે શું વીસ રૂપિઆ બચ !”
મોલવી સાહેબે કહ્યું, “ધરનો ખરચ ને બાહેરનો ખરચ કાંઈ ખરોખર થઈ શકે ?
તમે તો મને એકલો જ જાણ્યો અને આકરો, ઘોડો, ધર, કપડું લટું ક્યાં
ગયું ? ” બીબી બોલ્યાં, “ધર અને ઘોડો તો સરકારથી મળે છે.” મોળવી
સાહેબે કહ્યું “ઘોડો મળ્યો પણ દાણા, ઘાસતો મને ગીરોથી ખવડાવવા
પડે છે. આર રૂપિઆનો ઘોડાવાળો અને ધરની મરામત, તે ઉપરાંત સરકાર
દરબારની શક્તિ મુજબ લેવું દેવું હજાર પંચાતીએ છે, નથી જાણતો કે હું
કેવી રીતે ગુજારું કરું છું.” અસગરીએ સાસુની તરફ મોઢું કરીને કહ્યું,
“સાસુમા, વીસ રૂપિઆમાં તકરાર કરવાથી શું ફાયદો, ને મળે છે તે પર હજાર
શોકર છે. ઓદા સસરા બાવાની કમાઈમાં ખરકત આપે એ પણ હજાર છે.”
સાસુએ કહ્યું, “ઘીકરી, મારાથી તો વીસમાં ધર નહિ ચલાવાતું.” અસગ-
રીએ ઇશારતથી સાસુને ઘોખાડ્યાં, અને મોલવી સાહેબને કહ્યું, “તમારી
મરજી હોયતો એમાંથી પણ બે રૂપિઆ ઓછા આપો, પણ ને કાંઈ આપો
તે દર મહિને મહિને મળવા કરે. જ્યારે વખતે પૈસા નથી હોતા, ત્યારે જરૂર
લેવા પડે છે, અને કરજથી ધરની રહીસહિ ખરકત પણ ઉડી જાય છે.” મો-
લવી સાહેબે કહ્યું, “દેશી સરકારમાં પગારનો દસતૂર ઘણો ખરાબ હોય છે.
કોઈવાર છ મહિને વેં હચણી થાય છે, ને કદી વરસ દહાડે મળે છે, એ સખ-
બથી ખરચ ચોક્કસ વખતે બની નથી આવતો, પણ હું હજારીમલને કહેતો
જાણ્ય, કે મહિને ને મહિને તમિને વીસ રૂપિઆ આપ્યો જાય.” અસગ-
રીએ પૂછ્યું કે “સરાફને સોંપી જશો તો, તે તમારી પાસે વ્યાજ માગશે ? ”
મોલવી સાહેબે કહ્યું, “નહિ વ્યાજ શું લે. અમારી સરકારમાં પણ એવું
છેલ્લેલું ચાલે છે, ત્યાંથી હોકમ મોકલાવીશ.” અસગરીએ કહ્યું, “ત્યારે તો
ધણું સારું.”

અસગરી ધરનો કારોબાર ચલાવવા લાગી.

દૂકામાં, વીસ રૂપિઆ દરમાહેઓ નફા થયો, પણ મોહોમદ કામેબની
માને તે નાપસંદ લાગ્યો, તેથી હલુસે જમને અસગરી આગળ બખાડ્યાં.
અસગરીએ કહ્યું, “ઓદા કરે છે તો ઘેર વીસ રૂપિઆમાં હું ચલાવી આ-
વીશ, તેની તમે કાંઈ ફિકર ના કરો, અને ખરે છે કે મોલવી સાહેબ ત્રીસ

રૂપિઆ થાણે ઝાઝામાં પોતાનો કાબુ દરોમત રાખી નથી શકતા, મુખતા-
રીની નોકરીમાં પેહેલાં તો ઉપરની પેદાશની કોઈ વાત નહિ, અને જો કાંઈ
હોયે પણ તો મોલવી સાહેબ કેમ લે ? મોટે ખોટું નહિતો શરવો. મોલવી
સાહેબ પોતે ઇલામાં રહે ને બે ચાર રૂપિઆ ધરમાં જ્યાંદે પણ આવે તો
મુનાસેબ નથી.” એ સાંભળી સાસુ ચૂપ રહ્યાં. અમરગરીએ દેખાનતનેસાને
મોલાવી મંગાવીને કહી કાવીને બે રૂપિયા તથા ખાધાપર રાજી કીધી, અને
જણાવી દીધું કે, “દેખાનતનેસા ! ખચરદાર કોઈ વાત એવી નહિ થાયે, કે
જેથી તમારા એતબારમાં ફરક પડે, જેવી રીતે તમારી વડી બેન અમારા
ધરમાં રહેછે તેજ માફક તમારે રહેવું.” દેખાનતનેસાએ કહ્યું, “બીબી,
ખોદા તે વખતે મોત આવે, કે પરાયા માલપર નજર કરે, કાંઈ જરૂર પડીતો
તમારીથી માગીને ખાઈશ, પણ જ્યાંજ્યાં હુકમ નહિ મળે, ત્યાંજ્યાં ચાખવું
હરામ સમજાવ્યું.”

ઈંદને આગલે દિને મોલવી સાહેબ તો લાહોર સીધાંથી, અને અગત
જોગી શરવે ચીજો અમરગરીએ સામગ્રી મંગાવી લીધી. તેમજ હમેશાં મો-
સેમ પર સસતી જોઈને સામગ્રી ચીજો લઈ ભરી રાખતી હતી. મરચાં, કાંદાં,
ધાણુ, અનાજ, દાળ, ચોખા, ખાંડ, લાકડાં, છાણું, પોટા, કણુ, મેથી, શ-
લગમ, સુતાની ભાજી, ઇત્યાદિ ઘટતે વખતે ખરીદ કરી મુકતી હતી. ધરમાં
દાસી સુધ્ધાં પાંચ આદમી હતાં. બંને વખતે ાા શેર મોશયત આવતું
હતું, સૌમાંથી દવાનતનેસા બે વાણી કરતી, અરધામાં તરકારી અને અરધું
સાકું. કોઈવાર અરધામાંથી કવાચ બનાવતી. દિવસમાં એકવાર દાળ, અને
દર સાતમે દહાડે પલાવ અથવા મીઠા ચાવણોનો ધારૂ કીધો હતો. ધરમાં
બે ત્રણ જાતની ચટણી, તેમાં કોઈ ચાશનીદાર, કોઈ કુદનાની, કોઈ સરકાની
હતી. બે ચાર તરેહનો મુંરખો બનાવી રાખતી. તે ઉપરાંત અનારનું,
લીંબુનું, શેકજળીનું શરબત. શરબતે બનકયા, શરબતે બીલાફર, શરબતે
ફાલસાની એકેક ખાટલી બનાવી મૂકતી. દરએક જાતનો જરૂરી સામાન ધર-
મા હાજર રહેતો હતો. એવા સામાન છતાં દર માસે પંદર રૂપિઆથી વધારે
ખરચ નહિ થતો હતો. પાંચ રૂપિઆ જે બચતા હતા, તેમાંથી મોટાં મોટાં
પાંચસેરીઆં તથા દસસેરીઆં બે તપેલાં, એક કડકો, નાહના ચમચા, બે કળ-
સીઆ, થોડાંએક સાહેના પ્યાલાં, એવી ચીજો ખરીદ કીધી. બે પેટી કરાવી,
તથા બે કબૂત, તેમાંની એક બાવરચીખાનામાં અને એક સામાનની કોટડીમાં
મૂકાવી. બેસવાનો બાજટ જૂનો ઘઈ ગયો હતો તે સમરાવ્યો. બે પલંગ
નવા કરાવ્યા. વધુ ખોજાસો એકે, અમરગરીએ એ વીસ રૂપિઆમાં ધરને
એવા જલકાટ દીધી, કે જોતાં ઘણો ભપકો માલમ પડતો હતો. દરેક ચી-
જમાં કીફાએત અને દરએક ચીજનો બદાબસત કરી મૂક્યો. અમરગરી

વખતમાં હમેશાં મેહમુદાને વાસતે દરરોજ તરણુ આર પૈશાનો સેદા બજાર-
માંથી આવતો હતો, કેમકે સુફરા ઉપરથી એક કટકો પણ બચતો નહિ હતો.
હમણાં બાંને વખત બંને ચચાર રોડીઓ સુફરા ઉપર વધવા લાગી. કોઇ
વાર બુજવાતામાંથી બે બોડી મેહમુદાને સારું કાઢાડી મૂકતાં, કદી એક અમરી
ખાંડ મૂકી આપતાં, કદી મુરબાની એક ચીડ કાઢાડી આપતાં. એવી રી-
તથી રોજનું લાવવું બંધ થયું. કોઇ દહાડે કદીમદી જે મેહમુદાને ભાવી
આવ્યું, તો કાંઇ મંગાવી આપતાં. એ ઘેરથી ઉમરમાં કોઇ ફરીને એક
અમરી આપે કે કાંઇ રોડીનો ટુકડો પણ નહિ મળ્યો હતો, પણ હમણાંતો બેકે
વખત બંને રોડી ફરીરોને પણ આપ્યામાં આવતી હતી. ઘરમાં જે કાંઇ
સરસામાન હતો, તે બાજુ મૂળાની પકે બેઠપથી અને બેજતનથી પડયો રહેતો
હતો. હવે તે દરએક ચીજ કેકાણાસર ગોઠવાઇ. કપડાની ગાંસડી-
ઓમાં કપડાં સારી ઘડી વાળીને અછી સંભાળથી બંધાયાં. અનાજ પાણી-
ની કોઠડીમાં હરેક જણસ જરૂર પરમાણે ગોઠવાઇ. વાસણો સાફ સુતરાં પોત
પોતાની જગાએ મૂકાયાં, કોરીના જીદાં, તાંબાના જીદાં. ગોયા ઘર એક
ઘંડીઆળ હતું. જેનાં ખુંટા, ચકર સરવે ઠીક હતાં, અને તે ઘડીઆળની
કૂંચી અમરગરીના હાથમાં હતી. જ્યારે કૂંચી લીધી કે ઘડીઆળ પોતાના
રાખેતા મુજબ ચાલવા લાગ્યું. ધીમે ધીમે બંને ચચાર રૂપિઆનો બચાવ
થવા લાગ્યો, અમરગરી તેને અમાનત જીદા જમે કરતી ગઈ.

જ્યારથી અમરગરીએ ઘરનો કારોબાર પોતાને હાથ લીધો, ત્યારથી જરૂર
લેવું હરામ થયું. ભૂજથી પણ દમરી દુકાનીની ચીજ બજારમાંથી ઉધાર
નહિ આવતી. અમરગરી ઘરનો સરવે હિસાબ એક કેતાબમાં લખ્યા કરતો
હતો. જ્યારે કોઇ ચીજ ખરી જવાપર આવતી, અને દેઆનતનેસા બ-
બર આવતી, કે “બીબી, ધી બીબા બે દિનજ ચાલશે,” તો અમરગરી પોતાની
ચોપડી કાઢાડી તપાસતી, કે કઈ તારીબે કેટલું ધી આવ્યું હતું, ને રોજના બપ
મુજબ કેટલા દિવસ ચાલ્યું. અગર હિસાબમાં ફેર દિસતો તો દેઆનતથી
તેની પૂછપરછ કરતી. તાકાદ નહિ હતી, કે કોઇ ચીજમાં ધારા કરતાં વધારે
ખરચાએ ને હિસાબમાં ફરક પડે. દળતારીની દળાઇ, અને ધોબીની ધોળાઇ
મુદ્દાં અમરગરીની ચોપડીમાં લખાતું હતું. જ્યારે દરએક ચીજનો કાયદો
બંધાય ગયો, અને ગોઠવણ સંપૂર્ણ થઇ, ત્યારે અમરગરી બીબાં કામોમાં
ધ્યાન આપવા લાગી. મોહોમદ કામેલ લખતો વાંચતોતો હતો પણ તે બે-
તદબાર અને વગર શોકથી. જેમ છૂટાપણું પામેલા અને આમ મુખતી-
આર થએલા છોકરા શીખે છે તેમ હતું. બાપતો બાહર રહેતા હતા, ને મો-
હોમદ આડેજ જોડે મોટો ભાઇ હતો, તોપણ બંને ભાઇઓમા નાહના મોટાનો
ફરક માતર ૨૫ વંરસનો હતો, તેથી મોહોમદ કામેલ પર તેનો કાબુ થોડોજ

હતો. તે મહવાર સંજ પાઠ કરવો હતો, ને પોતાની બરોબરી આ ઊકસાવે. સાથ જ જીંદગી, શેતરંજ ને ચોપટ પણ રમ્યા કરતો હતો. કોઈ કોઈનાર રમતમાં ચુતતો તો પોહાર પોહાર રાત યુજ્યા પછી ધરમાં આવતો. અસગરી એ જાણતો હતો પણ કંઈ ભાગ સોંપતો હતો, કે એવા દપથી કહેવું જોઈએ કે જોયો તેને ફરિયાદ નહિ લાગે.

મોહોમદ કામિલને સમજાવેલો.

એક દહાડે ધણી રાત ગયા પછી મોહોમદ કામિલ આવ્યો, અને ધાર્માં ખાજી જીતી આવેલો હતો, તેથી ખુશીમાં હતો. આવતાંજ આણું માગ્યું. દેખાત આવ્યું ગરમ કરવા દોડી. મોહોમદ કામિલ સમજ્યો કે, હજી રાંધ્યા કરે છે. તેથી પૂછ્યું, “દાસી, હજી તમારાં હાંધાં ચૂલેથી ઉતર્યાં નથી કે ?” અસગરીએ કહ્યું, “કેટલીએક વાર ઉતરીને પાછાં ચઢી ચુક્યાં છે. એવે કવખતે તમે આવ્યો, કે આવ્યું થઈ યહને ખૂબ થઈ જાય છે. તમે જોઈએ તો એવો બંદોબસ્ત કરો, કે સકાળેથી ખાધને જાઓ, યા આવ્યું બાહર મંગાવ્યા કરો. અહીં આં તમારી ઇનતેજરીમાં ત્રાસુમાને દરરોજ રાકાઈ રહેવું પડે છે.” મોહોમદ કામિલે પૂછ્યું, “અરે! તમે લોકો શું મારે વાસતે ખાઈ થઈ રહો છો કે ? હું તો જાણતો હતો કે તમે ખાઈ લેતાં હશો.” અસગરીએ કહ્યું, “મરદાની અગાઉ ખોરતો આવ્યું ઠાંસવું શું જરૂર છે.” મોહોમદ કામિલે કહ્યું, “બે ચાર દિવસની વાત હોયતો ચાલી જાય. એમાં જીદ કરવાની શું જરૂર છે. તમે લોકો આવ્યું ખાઈ લેવા કરો.” અસગરી આ વખતે તો ચૂપ રહી ગઈ. માળા ઉપર ફરી મોહોમદ કામિલે એ વાત છેડી. અસગરીએ કહ્યું, “તાજીબની વાત છે કે તમે પોતાનો કાપદો ફેરવી નથી શકતા, ને અમા લોકોથી ચાહો છો, કે અમે પોતાનો રવડા ફેરવીએ, તમે સકારથી આવ્યા કરો.” મોહોમદ કામિલે કહ્યું, “ખાધા પછે બાહર નીકળવાને જીવ નથી ચાહતો, ને મને ઉંઘ મોડી આવે છે. ધરમાં નકામો પડ્યો પડ્યો જીવ ધભરાય છે, એટલા માટે હું હાથે કરી મોડી આવું છું, કે ખાધને સુઈ રહું.” અસગરીએ કહ્યું, “કામમાં ચુતવું તો આવણા હાથમાં છે. અગર આદમી પોતાના વખતનો ઉપયોગ કરવા માગે તો હજાર કામ છે, ફક્ત એક વાંચવામાંજ વખત કાઢાડવો શું કમ છે ? હું મારા વડા ભાઈને જોતો હતો, કે અરથી રાત સૂઈ ચોપટી વાંચતા, ને જે દહાડે ન ધારેલાં ઉંઘી જતા, તો ધણો અફસોસ કર્યા કરતા હતા. તમે વાંચવામાં ઓછી મહેનત કરો છો, એથી કરી વગર કામ તમારો જીવ ધભરાય છે.” મોહોમદ કામિલે કહ્યું, “એથી વધારે શું મહેનત કરું ? ખંને વેળા પાઠ વાંચું છું. યાદ કરું છું.” અસગરીએ કહ્યું, “હું નથી જાણતો કે તમે શું શીખો પઢો છો.”

જે દહાડે અજમતનો હિસાબ કેતાબ થતો હતો, ત્યારે સસરાખાવા નમીને હિસાબ પૂછતા હતા, ને તમે તે કરી નહિ શકતા હતા, એ વેળા મને સરખાવું પડતું હતું.” મોહામદ કામિલે કહ્યું, “હિસાબ એ જુદી વાત છે. હું અરબી શીખું. તેને ને હિસાબને શું નીચખત ?” અસગરીએ કહ્યું, “વાંચવું લખવું એટલા માટે હોય છે કે દુનિઆનું કોઈ કામ અટકી નહિ રહે. મારા વડા બાપ અરબી ફારશી ધણું પઠયા છે, પણ કેયે નોકરી મળતી નથી. ખાવા કઢા કરે છે કે ‘હિસાબ કેતાબ અને કચેરીનું’ કામ જ્યાંતક નહિ શીખા, ત્યાંતક આકરીની ઉમર ના કરે.’ હમણું મારા બાપ માલઅંદેશ મદરેશમાં શીખે છે, અને હિસાબ કેતાબમાં વડા બાપ કરતાં વધારે હાશિઆર છે, અને ખાવા તેથી ધણા ખુશ છે, અને કઢા કરે છે કે ‘બે વરસ વધારે મદરેશમાં શીખા પછી તમીને આકરીએ રખાવીશ.’ મોહામદ કામિલે કહ્યું, “મદરેશમાં તો નાહની ઉમરના આદમીને દાખલ કરે છે, મારી ઉમર વધારે છે.” અસગરીએ કહ્યું, “મદરેશમાં દાખલ થવા ઉપરજ શું મદાર છે ? શું શહેરમાં ખીજ શીખવનારા નથી ? જેટલા વખત તમે એલમાં યુમાવો છો, તેટલા તેમાં રોકો.” મોહામદ કામિલે બોલ્યો, “રમત શું હું રાત દહાડા રમ્યા કરું છું ? કદી ઘડી બે ઘડી બેઠો તો બેઠો.” અસગરીએ કહ્યું, “રમત એ અપીણીના જેવી આદત છે. થોડામાંથી થર થઇને વધી જાય છે, તે હાંસલથી કે આગળ ચાલતાં જત પડી જાય છે, ને ફરી છૂટવી મુશ્કેલ હોય છે. પેહલું તો રમતજ ચુનોહ છે, ખીજું તો આદમીને ફાયદો હાંસલ કરતાં રોકે છે. કામગીરના આદમી કદી રમત નથી એલતાં. નકામા લોકો અલખનાં એવી રીતે દહાડા ચુભરે છે. એ એલોમાં જેમ બાજુ જીતવાથી જીવ ખુશી થાય છે, તેમ હારવાથી દલગીર પણ ધણી પેદા થાય છે, અને જેમ તે વગર હાંસલની ખુશી હોય છે, તેમ એ દલગીર પણ નાહકની હોય છે. વળી ધણુંકરી રમતાં રમતાં પોતપોતામાં નકામી તકરાર થઇ જાય છે. મારી સલાહ માનેતો એ એલોને ખીમક્રમ છોડી દો. લોકો તમારા મોઢાંપર તો કાંઈ કહેતા નથી, પણ પાછળ હસે છે. પરમની વાત છે કે તમીને કોઈ મરદ બોલાવવા આવ્યો હતો. દાસીએ અંદરથી જવાબ દીધો કે ‘બાહરે સીધારેલા છે.’ તે મરદ પોતાની સાંથવાળાને કહ્યું, ‘મીવાં, માસતર હોસેનીના મુકામપર ચાલો, ત્યાં ચેતરજના જીમખામાં મળશો.’ સસરાખાવાનું શહેરમાં મોટું નામ છે, લોકો તેઓને ધણુ આહે છે, માટે એવી જગાએ જવાથી નામ હલકું થાય છે. વળી મેં સસરાખાવાને અફસોસ કરતાં સાંભળ્યા હતા કે, ‘શું અમારાં નસીબ ! બે છોકરાઓમાં કોઈ પણ એવો નહિ થયો, કે તેને જોઇને જીવ ખુશ થાય. આફેલને કાંઈએક લખસ વાંચવા શીખ્યો હતો. હવે તે પણ પોતાની આકરીની પાછળ એવો પડયો છે, કે લખવા પઠવાનું પણ વીસરી ગયો છે, અને

આ નાહના સહેબને તો એલવા ફરવાથી ફરસુક નથી.' બંનેકે મારા બાવાને પણ કોઈએ ખબર કીધી હશે, તેથી મને પૂછતા હતા. મેં કહ્યું, 'સરવે ખાંડુંછે, અગર એવી વાત હોતેતો મને ખચીત જણાતે'."

અસગરીની આવી નસીહતે મોહમદ કામલપર ઘણી ચારી અસર કીધી, અને તેને રમવું ખસીકુશ છોડી દીધું, તથા પેહેલાંની માફક અરબની ઉપર જવાદા મેહેનત કરવા લાગ્યો, અને એક માસતર પાસે મદરેસાની બાહરે હિસાબ કિતાબ ધત્યાદિ શીખવું પણ શરૂ કીધું. જોદાએ વખતમાં મોટી બરકત મૂકેલીછે, તેને સંબાળથી વાપરવાથી થોડા દિવસમાં મોહમદ કામલને અરબની આસાન થઇ ગઇ, અને અંકગણિતની પણ કેટલીએક ચોપડીઓ શીખી ગયો.

એક અમીરની દીકરી હોસનઆરા.

મોહમદ કામલતો એવી રીતે રોકાયો. તે અરસામાં અસગરીએ એક ખીજીું કારખાનું બની કીધું. એના મોહોલામાં હકીમ રહઅલ્લાખાન નામે મોટા નામીયા આદમી રહેતા હતા. એ હકીમ ખેતે તો પંતીઆલામાં માહામજનના દીવાન હતા. પણ ધરબાર, બચ્ચાં છોકરાં સરવે એ મોહોલામાં હતાં. ધર, હવેલી, નોકર, ચાકર, ધત્યાદિ મોટું કચબાર હતું, અને એ ધર શહેરના નામીયાં ધરોમાં ગણાવું હતું. મોટી મોટી જગ્યાએ સયું નાવું, ને પેહેલે વાઘેના ભોકોની માફકની રીતમાત હતી. એ હકીમ સહેબના નાહના બાઈફતેહઅલ્લાખાન ઘણી સુદત સ્ત્રી ધંદોરની સરકારમાં કુશ માખતાર હતા. પણ જ્યારે તે સરકારમાં સુનશી અમુજનનો કાજુ વધી પડ્યો, ત્યારે સન્નામત વખત જોઇને તેઓ ત્યાંથી ખીસી ગયા. ધરમાં લાખો રૂપિયાની દોખત હતી, ચાકરીની કાંઇ પરવા નહિ હતી. હજારો રૂપિયાની મિલકત શહેરમાં ખરીદેલી હતી. સેંકડો રૂપિયા દર મહિને બાડાંના ચાલ્યા આવતા હતા, અને મોટા દબદબાથી રહેતા હતા. દરવાજા ઉપર સીપાઇઓની ચોકી હતી. અંદર બાહરે મળી ત્રીસ ચાળીસ આદમી ચાકર નોકર. થોડા, હાથી, પાલખી, બગી, સવારીને વાસતે તૈયાર હતા. એ ફતેહઅલ્લાખાનની બે દીકરીઓ જમાલઆરા તથા હોસનઆરા કરી હતી. જમાલઆરા તો નવાબ અસફંદીયારખાનના દીકરા સાથે પરણેલી હતી, પણ તેઓ વચ્ચે એવો અલુબનાવ થએલો, કે છેવટે તેઓ વચ્ચેનો વેહેવાર બંધ પડી ગયો; જોદા ન ખાસતે માત્ર તલાક નહિ થએલા હતા, પણ તેમ થવામાં બાકી પણ કાંઇ રહેલું નહિ હતું. પક્ષાનો સામન સુકાં પાછો ફરી ચૂકેલો હતો. ખીજી દીકરી હોસનઆરાની માગણી જહજરના નવાબના પાનદાનમાં થઇ હતી. એ છોકરીઓની માસી નામે શાહજમાની બેગમ, અસગ-

ચીના મહીરાંવાળા મોહોદ્ધામાં રહેલી હતી. તે મોહોદ્ધામાં તે અક્ષયગીની લીલાકાંતનો શિર મચી રહેલો હતો, તેથી શાહજમાની બેગમ અક્ષયગીના હાલથી મારીપકે વાકેફ હતી. એટલું જ નહિ પણ કેટલીએક વખતે ચાંદી વીંચા-હમાં તેને જોએલી હતી.

એક દિને શાહજમાની બેગમ પોતાની નાહની બેન સુલતાના બેગમ તે હોસનઆરાની માને મળવાને વાસતે આવી. દુનિઆના દેસગુર સુન્નત કાઢી આદમજનક દુઃખથી ખાલી નથી, અને એ હુકમ આદા તરફીજ છે, અમર બધાને જ ખુશી હોતેતો ઇનસાન આદાને બૂલથી પણ યાદ નહિ કરતે, અને પોતાને ખંદો કરી પણ નહિ ગણતે. એ જ સુન્નત શાહજમાનીની નાહની બેન સુલતાના બેગમને દુનિઆની સરવે મજલ હાંસન હતી, પણ દીકરીઓની તરફથી તે દુખી દિલથી રહેલી હતી. એક તરફથી જમાલઆરા લગન લીવાહ કરાવીને ઘેર બેઠી હતી, ને બીજી તરફથી હોસનઆરાનો સ્વભાવ એવો તો ખરાબ થઇ ગયો હતો, કે પોતાના ઘરમાં સરવે સાથે ખીગાડ થએલો હતો. નહિ માને મલાહજો, કે નહિ વડી બેનનો અદબ, કે નહિ બાપની ધાક. જ્યાં જુઓ ત્યાં ચાકરો રડતા, ને લોનડીઓ ખૂણે ખૂણે નાચતી બેસતી. મતલબ હોસનઆરા આપ્પા ઘરને માથે ઉઠાવી બેઠી હતી. શાહજમાની બેગમના આવવાથી આપણે જાણીએ, કે વડી માસી જાણીને હોસનઆરા ધડી બે ધડી ચૂપ થાઇ બેસશે. પણ શું કહીએ ! શાહજમાની બેગમને હજુતો પાંચખીમાંથી ઉતરતાં વાર નથી લાગ્યો, કે લાગતી બે ત્રણ ફરિઆદો આવી ! નરગેસ દાસી રડતી રહેતી આવી, કે “બેગમ સાહેબ જુઓ ! નાહની સાહેબજીએ મારો દોષદો ચીરીએચીરી કરી નાંખ્યો !” સુસન ફરિઆદ કરતી આવી, કે “બેગમ સાહેબ, નાહની બાઇએ મારા ગાલપર ચમટા બર્પા !” ગોલાબ જામણતી ઉડી, કે “મારો કાત લોહીલુવાણ કરી નાંખ્યો !” દાયા ચાલી આવી, કે “જુઓજી, મારી કમખખત છોકરીને એવા જોરથી લાકડી મારી, કે બાજુમાં લોહી ધાઇ આવ્યુંજ !” બપરચીખાનામાંથી દાસીએ પોકાર માર્યો, કે “જુવો વાણીની તપીત્રીઓમાં મૂકીએ જરીબરીને રાખ નાંખેજી !” શાહજમાની બેગમ સાદ કીધી, કે “હોસના અહીંઆં આવ.” માસીનો સ્વભાવ પીછાનીને હોસનઆરા આવીતો ખરી, પણ નહિ સલામ કે નહિ દોઆ. હાથમાં રાખ, પગપર કચરો, એવી હાલતમાં દોડતીઆસીને વળગી ગઈ. માસીએ કહ્યું, “હોસના, તમે બહુ શીખી કરવા લાગ્યાં છો ?” હોસનઆરાએ કહ્યું “આએ ચુરેલ નરગેસે રાવ કીધી હશે ?” એટલું બોલીને માસીના પાસામાંથી નીકળી ઝડપથી નરગેસને ચોટલો ધરી રાજવા લાગી. બહુએક માસીએ હેં હેં કીધું, પણ કાંઈખી સંબળું નહિ. શાહજમાની બેગમ પોતાની બેનની તરફ મોઢું કરી બેઠી, “બેન સુલતાના,

એ દોકરીને મળેતે વાસતે બેઠાને કોઈ ઉચ્ચતાદની રાખો.” સુભલાના બેઠમી કહ્યું, “મા, હું શું કરું, ધણી મહિના થયા ઉચ્ચતાદનીની સોધ કરું છું, પણ કંઈ મળતી નથી.” શાહજમાની બેગમ બોલી, “અરે! બેન, તમારી મજૂ પેલી કહેવત થઈ ‘ધંધેરા થેહરમે’, લડકા બગલમે” ખુદ તમારા ચોટલાલામાં મોહોમદ ફાજલની નાહની વહુ લાખ ઉચ્ચતાદનીઓની એક ઉચ્ચતાદની છે!” સુભલાનાએ કહ્યું, “મને આજ તુલીક એની ખબર હતી નહિ, જુઓ, હું હમણું આદમી મોકલું છું.” એમ કેહીને પોતાના ધરની માનીજી નામની કારબારણને બોલાવી ફરમાવ્યું, “માનીજી, કોઈ મોઝવી સાહેબ આએ મોહો-લામાં રહે છે. બેનજી કહે છે, કે તેની નાહની વહુ ધણી શીખી પઢેલી છે. જુઓ, અગર ઉચ્ચતાદીગરીની આકરી રહેતો તેમને બોલાવી લાવો. આધાનું, કૌડાં, અને દમ રૂપિયા મહિનો, ને પાન સોપાચીના ખરચ હું આપવાને રાજી છું, અને જ્યારે દોકરી પહેલો સેપારે પૂરો કરશે, અને અદબ કામેદો શીખી જશે, ત્યારે દરમાહેઆ ઉપરાંત શીખચકળને હું ખુશી કરીશ.”

માનીજી મોઝવી સાહેબને ઘેર આવી. મોહમદ કામેજની મા સાથે સાહેબ સંલામ થઈ. પછે પૂછ્યું, “ભલાં બાઈ, મોઝવી સાહેબના ધણીઆંની તમે જાણો?” દેઆનત દાસીએ કહ્યું, “હા એઓજ છે. આવો બેસો, કબાંથી આવ્યાં?” માનીજીએ કહ્યું, “તમારી નાહની વહુ ક્યાં છે?” મોહમદ કામેજની માએ કહ્યું, “માલાપર છે.” માનીજીએ પૂછ્યું, “હું તેમની પાસ ઉપર જાઉં?” દેઆનતે કહ્યું, “તમે પોતાની નિશાન બતાવો, વહુ સાહેબ પોતે અહીંઆંજ આવશે.” માનીજી બોલી, “હું હકીમ સાહેબના ઘેરથી આવી છું.” આથી મોહમદ કામેજની માએ સરવે નાહના મોટાંની નામવાર ઝેર આજીવત પૂછી, અને માનીજીને પૂછ્યું, “ખબરદાર વહુ સાથે શું કામ છે?” માનીજીએ કહ્યું, “તેઓ આવેતો કહ્યું.” ખબરદારને નીચે ઉતરવાનો વખત પણ થયેલો હતો. કેમકે વખતની નીમાજ પઢીને અસગરી નીચે ઉતરી આમલી હતી, અને સાંજની તથા રાતની બંધો નીમાજો તે નીચે પઢતી હતી. અસગરીને માનીજીએ જોઈતો શીખચકળણની નોકરીને વાસતે કહેલાં અચકી, ને વાતચિત્તમાં એવું કહ્યું, કે “બેગમ સાહેબને પોતાની દોકરીને ફેળવણી અપાવાની મરજી છે. મોટાં બેગમ સાહેબે તમારી બલા-મણુકીથી, તેથી બેગમ સાહેબે મને મોકલી છે.” અસગરીએ કહ્યું, કે “ખ-ને બેગમ સાહેબને મારી તરફથી ધણી ધણી સન્નામ કહેવી, અને કેહવું કે જે કોઈ બાગડું તૂટ્યું મને આવડે, તે શીખવવાને મને કશી ઝોજ નથી. ઇનશાન એટલાજ વાસતે શીખે પઢે છે, કે ખીજને ફાપદો પહેંઆડે. વળી મોટાં બેગમ સાહેબને ખબર હશે, કે હું મારે મહિરે ફેટલી દોકરીઓને શીખવતી હતી. મારો જીવ ધણો આહે છે, કે બેગમ સાહેબની દોકરીને શી-

ખુશ, પણ શું કરું, નથી બેગમ સાહેબ દીકરીને અહીંઆ મોકલવાના કે નથી મારું તેઓને ત્યાં જવાનું થઈ શકતું.” માનીજીએ પગારનું નામતો બોલ્યું નહિ દીકરી, પણ અસેમસે બોલી, કે “બેગમ સાહેબ સરવે રીતે ખરચ ખુશ્તુ આપવાને તૈયારછે.” અસગરીએ કહ્યું, “એ સરવે તેમની મહેરબાનીએ, ને એ વાત એઓના મરતખાને થાભતીએ. અમે ગરીબ પણ એઓના છાયા તમે પડલાં છીએ, તેથી બોદા નાગાં ભૂખ્યાં નથી રાખતો. વગર પૈસે દાસી બનીનેતા ચાકરી કરવાને હું હાજરછું, અને જો પગારદાર શીશ્વક જોઈતી હોયતો મહેરમાં ધણી મળશે.” એ પછી માનીજીએ અસગરીનો અહેવાલ પૂછ્યો, અને જમારે એવું સાંભળ્યું, કે એ તેહસીલદારની દીકરીએ, અને માલવી મોહામદ ફાજલ સાહેબખી પચાસ રૂપિઆના દરમાહેઆ ઉપરછે, ત્યારે માનીને પસતાયો થયો, કે નોકરીનો એથાર નાહિક કીધો. પણ અસગરીની વાતચિત સાંભળીને માની શીદા થઈ ગઈ. જોકે દરરોજ તે નવાખી કારખાનું જોતી હતી, તોપણ અસગરીની લીધાકત ભરેલી વાતચિત સાંભળીને દીંગ થઈ ગઈ, અને મારી ચાહી, કે “બાઈ મને મારું કરજો.” અસગરીએ કહ્યું, “શાવાસતે તમે મને કાંટા ચોખોછો. પેહેલાંતો ચાકરી કરવી એમાં કાંઈપણ એવ નથી, તેમ ધુનાહ પણ નથી, અને એમ ફરતાં પણ તમે અભાણુપણુથી પૂછ્યું તો તેનો શું મુજકોએ.”

એ પછી માનીજી રજા લઈને ગઈ, અને ત્યાં જઈને કહ્યું, કે “બેગમ સાહેબ, ખરું જોતાં ઉસતાદનીતો લાખ ઉસતાદનીઓમાં એકછે. જેનો ચૈદરોજ જોતાં ખુબખ પણ આદમી બની જાય; જેની પાસે બેઠાથી ઇનસાનીઅત હાંસલ થાય; જેનો છાયો પડયાથી સ્ખીકો સીખાય, ને હવા લાગવાથી અદખ પકડાય; પણ તેતો નોકરી કરનારી નથી. તેહસીલદારની દીકરીએ, ને લાહોરની હકૂમતના મુખતારની વહુ થાયએ. ઘરમાં દાસી નોકરએ, ચોર-ડામા સેતરંજી ખીણવેલીએ. સુજની, અંગીગવાના તકીયા મૂકેલાએ, સારી ખુશ રીતે જીંદગી ચુભરેએ. વારું તેને નોકરીની શું પરવા હોય ?” શાહજમાની બોલ્યાં, “ખરુંએ, બેન મુલતાના, તમે માનીજીને મોકલીતો ખરી, પણ મને ભરસો નહિ હતો કે તે નોકરી રહેશે.” માનીજીએ કહ્યું, “પણ તેતો એવું મારું આદમીએ, કે મુક્ત શીખવવાને ખુશીથી રાજીએ.” મુલતાનાએ પૂછ્યું, “શું અહીંઆં આવીને ?” માનીજીએ જવાબ દીધો, “વારું બેગમ સાહેબ, જે નોકરીની પરવા નથી રાખતી, તે અહિં કેમ કરી આવશે !” મુલતાનાએ પૂછ્યું, “ત્યારે શું છોકરી ત્યાં જવા કરશે ?” શાહજમાનીએ કહ્યું “તેમા શું અડચણુએ. બે ડગલાં ઉપરતો ધરએ, અને માલવી સાહેબને તમે શું કાંઈ હનકા પોચા જણોછો ? તે બાઈઅલી નકીખાનની ચગી કુઈની છોકરીના છોકરા થાયએ.” મુલતાનાએ કહ્યું, “વાહ ! ત્યારે

તો એક સેએ આપણી સગાઇમાં છે.” શાહજમાનીએ કહ્યું, “તો જોઈ ન કરે કાંઈ નેવાતેવા છે કે. પેહેમાં તેમનું કામ ખૂબ અઘરું ચાલતું હતું, બ્યારથી હકેમ બગડ્યો, ત્યારથી બિચારા ગરીબ થઈ પડ્યા છે; તોપણ હમેશાં દાસીતો રહેલી છે, તેમજ દરવાજા પર પણ એક બે માણસો રહે છે.” સુલતાનાએ કહ્યું, “ઠીક ત્યારે હોશનઆરા ત્યાં જ ન્યા કરશે.”

ખીન્ને દિને શાહજમાની બેગમ તથા સુલતાના બેગમ હોશનઆરાને લઈને અસગરીને ઘેર આવ્યાં. જોકે અસગરીને ત્યાં ગરીબી સામાન હતો, પણ તેની અછી ગોઠવણ અને સારા બંદોબસતને લીધે બેગમોની એવી મદારત થઈ, કે હરેક જોઈતી ચીજે બેઠાબેઠામાં માથુદ થઈ ગઈ. બે ચાર જોતનાં અત્તર, એલચી લવંગનો ચોધરો, ચીકણી સોપારી, ચાએ ઇત્યાદિ; વાતમાને વાતમા સરવે હાજર થઈ ગઈ. સારાં મજના ખીડાં તૈયાર થઈ ગયાં. બંને બેનોએ અસગરીને કહ્યું, કે “મહેરબાની કરીને આ છોકરીને ખરે દિલથી સીખવી આપો.” અસગરીએ કહ્યું, “પેહેલાંતે ખુદ મને જ શું આવડે, મગર ને બે ચાર બોલો સુરખીઓની મહેરબાનીથી જાણું છું, તે અહવું જોઈતું છે, તો મારી સંકિત છે ત્યાંજથી એમને દેખાડવાને પાછી નહિ રહીશ.” આગળ વાતચિત થતાં સુલતાના બેગમ એક મોહોર અસગરીને આપવા લાગ્યાં. અસગરીએ કહ્યું, “એની કાંઈ જરૂર નથી. કેમ બને કે હું શીખવાઈનું તમારી પાસેથી લઉં !” સુલતાનાએ કહ્યું, “તોખાહ, શીખવાઈ આપવાને હમારું શું મોટું ધાયું છે. એતો શરઆતની મીઠાઈનું છે.” અસગરીએ કહ્યું, “શરઆતમાં વધાઈને વાસતે મીઠાઈ વેહેંચી આપવાને ચાહ છે, તેટલાને વાસતે શું એક મોહોર ! બરબાંઓનું મોટું મોટું કરવાને શર અધશેર મીઠાઈ બસ છે.” એ કહીને દીવાનતને અસારત કીધી, તેથી તે કોઠડીમાંથી એક તપક બરીને યુંદી કાઢાડી લાવી. અસગરીએ પોતે ફાલીએ પઠીને તેમાંથી પેહેનાં હોશનઆરાને થોડી આપી, અને પછી બરી તપક દીઆનતને આપી, કે સરવે છોકરાંઓને વેહેંચી આપો. સુલતાના બોલી, “ઠીક ! તમે મને શરમીનદી કીધી.” અસગરીએ કહ્યું, “અમે બિચારાં ગરીબ કથાને લાએક નથી, અહીંઆં ને કાંઈ છે તે પણ તમારું જ છે. અહમતે મારું આપવું તો ત્યારે જ છે, કે હોશનઆરા બેગમને શીખવી આપું, ને તે દહાડો જોઈ દેખાડે, કે હું તમારી આગળ સોરખર થાઉં.” મતલબ, ફુનિઆંદરીની વાતચિતો થયાખાદ શાહજમાની બેગમ તથા સુલતાના બેગમ પાછાં ગયાં, અને હોશનઆરાને અસગરીના હવાલામાં સોંપી ગયાં.

અસગરીએ ને ૬૫થી હોશનઆરાને તાલીમ આપી તેની વિગતની એક

જુદી ચોપડી બનાવ્યામાં આવશે. * અગર તે સરવે અહેવાલ અહીંઆં બનાવ્યામાં આવતે, તો આ ચોપડી ઘણી વધી પડતે. આ જગોએ એટલીજ મતલબ છે, કે હાસનઆરાને મદદશામાં ખેસતાંજ મોહોલો ને મોહોલો તૂટી પડ્યો. જેને જુઓ તે પોતાની છોકરીને લઈ આવેલુંજ છે. પણ અસગરીએ તેમાંથી ધરસથેની છોકરીએને ચૂંટીને લીધી, અને બાકીનાઓને એવી તદ્દખીરથી ખસાડી મૂકી, કે હું આંતરે આંતરે પોતાની માને ઘેર જ્યા કદે છું, ને પઠવું પઠાવવું જ્યાંજ સ્ત્રી પંતીનું નહિ હોયતો તે નકામું છે. એમ છતાં પણ ૨૦ છોકરીઓ સીપવા બેઠી હતી. પણ અસગરીને કોઈ છોકરી પાસેથી લેવા લેવાડવાના કસમ હતા. બલકે એક બે રૂપિયા તેના પોતાની ગીરના છોકરીઓ ઉપર ખરચાતા હતા.

અસગરીની નીશાળ.

સહવારથી બપોર તલક વાંચવું પઠવું ચાલતું હતું, અને તે પછે ખાધાને વાસતે ચાર ઘડીની છૂટી મળતી હતી. તે પછી લખવું, અને પોહોર દહાડા રહી કે સીવવું. સીવવાનું કામ સોની યુંજમ માંડેક હતું. કેમકે ફક્ત સીવવાનુંજ શીખવ્યામાં આવતું નહિ હતું, બલકે હરેક તરેહનું યુંથવાનું, હરેક તરેહની સીવાઈ, હરેક તરેહનું વેતરવું, જોડવું અને ઠાંકવું હતું. પેહેલાંતો તેના સામાન એકઠો કરવામાં અસગરીના દસ રૂપિયા ખરચાયા. પણ પાછળથીતો તેજ કામમાંથી આવક થવા લાગી. જે કામ છોકરીઓ ખનાવતી, તેને દેવાનત છુપી જઈ બજારમાં વેચી આવતી. એ રીતથી નિશાળને હિસાબે એક માઠી રકમ એકઠી થઈ ગઈ. જે જે છોકરીઓ ગરીબ હતી, તેઓના એ રકમમાંથી કપડાં કીધામાં આવતાં, તથા ચોપડીઓ વેચાતી લેઈ આપવામાં આવતી હતી. છોકરીઓને પાણી પાવા તથા પંખો એવવાને વાસતે ખાસ એક ચોરતને નોકરી રાખી હતી; અને નિશાળના ફંડમાંથી તેને પગાર મળતો હતો.

છોકરીઓની રીત હોય છે કે શીખવનારીઓ આગળ જતાં તેઓનો દમ નીકળી જાય છે, પણ અસગરીની નિશાળીઓ તો પોતાની ઉમતાદની ઉપર મોહીત હતી. હજુતો મુઠને ઉઠે નહિ, કે છોકરીઓ પોતાની મેજેજ નિશાળમાં આવતી શરૂ થાતી, અને પોહોર રાત ગયા સુધી ત્યાંજ બેગી રહેતી હતી, તથા મુસકેલેથી ઘેર જતી હતીઓ, કેમકે અસગરી સોની ઉપર ખરાં દિલથી પ્યાર કરતી. તેણે શીખવવાની રીત એવી તો સારી રાખી હતી, કે

* આ કબુલત મુજબ મોલવી મોહોમદ નજર એહમદે સન ૧૮૭૨ માં “બનાવુત નાશ” નામની એક ચોપડી બનાવી બાહરે પાડેલી છે, જેમાં હાસનઆરાને કેવી રીતે કેળવણી મળી તેનું અરહી રીતે બયાન કરેલું છે.

જાતિયિતમાંજ તાલીમ મળતી હતી. તે એવી રીતની તાલીમ નહિ હતી, કે સવારથી ૮' ૮' નો ચરખો જો ચાલ્યો, તો દિવસ આઠમે ત્યાંજથી બંધ નહિ પડે! જેવી રીતે અસગરીને તેના ખાપે શીખવ્યું હતું, તેવીજ રીતે અસગરી પોતાના શાગેરદાને શીખવતી હતી. તેથી એ છોકરીઓ જાણે શાગેરદની શાગેરદ અને સહીઓની સહીયો હતી. જે કોઇ છોકરીના લગણુ થતાં, તેા નિશાજના ફંડમાંથી તેને થોડીધણી જલુથ કીધામાં આવતી હતી.

અગર અસગરી પોતાની નિશાજને વધારવા માંગતે, તો શેઠરમાંની સં-
ધળી નિશાજો ઉજાડ થઇ જતે, કેમકે સેંકડા ઓરતો પોતાની છોકરીઓને
વાસતે ખુસામદ કરતી હતી. અને છોકરીઓ પોતેજ દોડી દોડીને ઇલાં આ-
વતી હતી, તેના સંબંધ એકે ખીજી નિશાજોમાં ચારે દહાડે ઘેંધાઇ રહેવું
હડતું હતું. તેઓ ઉપર શીખવનારીઓને બારી જાપતો, શીખવું થોડું,
માર ખાવો, ને કામ ધણું કરવું પડતું હતું. આપ્પા દહાડામાં શીખ્યાં તો
માત્ર બે બોલ, સવાર સાંજતો કરવેલો માર હોયજ હોય. અને જ્યાં જોઇએ
ત્યાં સો ચુપાચુપ. ઉસતાદનીજીની નજર પડી ગઇ, તો જાણે આકૃત આ-
બી! ત્યાંના ધસડખોરા વિશે પૂછેા તો સવારના આવતાંજ ધરનેા કચરો કાઢા-
ડવો, ઉસતાદનીજી તથા ઉસતાદજી અને દસ ખાર માનીટરજી બધેકે પડોશિઓ
તલકના ખીજાનાં ઘડી વાજતાં! ચચાર પાંચ પાંચ જણીઓએ મળીને કમબ-
ખત બારી પરખર જેવા પલંગો ઉંચકવા! એમાંની બે ચારની કમબખતી જો
જમદી આવી હોયતો સેપારા લઇને બેસે, ફક્ત મોઢથી રાગડા નીકળે, અને
ઉસતાદનીજીની તરફથી દડી ફેંકવી શરૂ થાયે. વળી બે ચાર જણી જેઓ
સહવારના કોઇનું સારું મોઢું જોઇને ઉઠેતી! તેઓ કામે કાળે વળગી જતી.
કોઇ ઉસતાદનીજીનાં છોકરાંઓને કેડે લેતી, જેના બોલથી કમર બાગી જાયે,
તોપણ ધાકને મારે ગરદનપર બજાને સવાર રાખી મૂકી વખત કાપતી ફરે.
રડતી ટરલતી છોકરીઓનો અવાજ કાનમાં ચાલ્યો આવતોજ હોયે. કોઇનું
તો દિલમાંને દિલમાંજ રડવું સમાઇ જાય. એવાં દુઃખ કરતાં કેટલીઓને આ
સુસીખત ગનીમત લાગે, કે કોઇ રાતનાં વસીલાં વાસણો માંજવાં માડવું, જેમાં
અંગ પટકાઇ જતું, અને ખાંધો રહી રહી જતી. એમ છતાં પેલીચરથી
નાહની બેનજીવપણાડી અને દિલ તોડી રહી હોય, કે “બજાં ઉસતાદનીજી, હું
મરી ગઇ, બજાં હું તમારી ઉપરથી ઓવરાઈ ગઈ, બજાં મોદાને વાસતે,
બજાં રસુકને વાસતે, બજાં હું માનીટરજીની લોન્ડી ધઈ ગઇ. હાએર! હા-
એર! હાએર! હાએર! ઉઈ માજી! ઉઈ ખાવાજી! ઉઈ બેનેાજી !!” જે વડી
બેનો હોયતો તેઓ આવું સંબળી જટ જટ વાસણો માંજવા માડે. એ કા-
મથી ફારેગ થવાં, તો મચલો પીસવા, આટો ગુંદવા, અ તથ સગમાવવા, જે
ગોથત વધારવાનો વખત આવ્યો. વળી અપોરના ઉસતાદનીજી સ્તાંજ એ,

ને નિરદોષ બચ્ચાં પંજો નાખી રહેલાં હોયછે, ને કંઠાખાથી દિલમાં કુઆ માગેછે, કે “જાદા કરેને એવાં ઉંઘાએ કે ફરી કદિ ઉઠજ નહિ !!!”

આવી આવી મુસીમતો ખીજી નિયાળોમાં હોએછે. અસગરીને ત્યાં નહિ માર કે નહિ ફાર. મોટામાં મોટો ધાક એજ હતો કે “સાંમળો બાઈ, તમે પાઠ પાઠ નથી કરતાં? તમારે લીધે મારી નિયાળનું નામ વાએડું થા-એછે, હું તમારાં માજીને બોલાવીને કહી દેશ્ય, કે બાઈ તમારી છોકરી અહીં-આં તો નથી શીખતી, એને તમે કોઈ ખીજાં ઉસતાદનીજી પાસે બેસાડો.” એટલું કહેતી, કે છોકરીનો દંમ નીકળી જતો. પછી જોઇત્યો કે પાઠ નોકે. જીખાન થએણીજી. અથવા જેણે પાઠ નહિ કીધો, તેને કહેતી, કે “બેન, આજે તમે પાઠ પાઠ નથી કીધો, અને છોકરીઓ બપોર પછે સીવવા બેસશે, ત્યારે તમારે વાંચવા બેસવું.” એટલું કહેવું કે પેલી જલદી જલદી પાઠ પાઠ કરી નાખતી. નિયાળમાં મેહમુદા અને હોસનાઆરા એ બે વડી નિયા-ળીઓ હતી. અહીંઆં નહિ ઝાડું દેવી પડતી, કે નહિ ખીજાના ઉચકવાં પડતાં. નહિ પદગો ઉડરા કરવા પડતા, કે નહિ વાસણો માંજવાં પડતાં, કે નહિ માન્સીટરાની ઉડવેડ કરવી પડતી હતી. બનકે ખુદ છોકરીઓપર એક એરત આકર હતી. માયા અને સુખ સાથે વાંચવા, લખવા અને સીવવા, એ ત્રણ કામની અમ્છા શોકથી છોકરીઓ કેળવણી પામતી હતી.

આ જગોએ એ નિયાળની એક વાત લખ્યામાં આવેછે. જેથી અસ-ગરીની શીખવવાની રીત ઢૂંકામાં જણાયે. સરીહન નામની એક એરત હતી, તેની કુજબત નામની છોકરી દસ વરસની હતી. એ કુજબતને જાતી ઉઠદથી વાંચવા, લખવા અને સીવવા ભરવાનો શોક હતો. તેની મા સરીહન એમ આહાતી; કે કુજબત ધરમાં રહી ઝાડું કરે, લીધે, વાસણ માંજે. પણ એવાં કામોપર કુજબતનું દિલ નહિ લાગતું હતું. માતા કહેવાથી કરતી તો હતી, પણ તે બેદિલીથી. એક દહાડે સરીહન કુજબતપરે ધણી ચીરડાઈ ગઈ, તેથી તેને પોતાની સાથે લઇને અસગરીની નિયાળમાં લાવી બેસાડી, અને કહ્યું, કે “ઉસતાદનીજી, આ છોકરી નકામીછે, જે કામ કહું છું, તેના તરતજ જવાબ આપેછે, વાસતે એને એવો અદબ શીખવો, કે ધરના કામોમાં એને જીવ લાગે.” અસગરીએ જ્યારે તપાસી તો કુજબતને પોતાની મરજી મળતી જોઈ, અને આ તરફ કુજબતને પોતાની મરજી માફકની ઉસતાદની બળી. સહવારનાં સરજ ઉગતાંજ તે આવતી, ને બપોરના આજુ પાવા જતી. આજુ પાકું, કે પાછી ઉભે પગે આવી નિયાળમાં પાણી પીતી, અને ત્રીજા પૃથોરની આવેલી તે ચાર ઘડી રાત થયે જતી હતી. કોઇ કોઈવાર સરી-હન તેની ખબર લેવાને મકતબમાં આવતી, તો કેટલીએકવાર તેને છોકરી-ઓની સાથે ઢોંગલાં રમતાં, અને બિચાર વાર કુલાંઓમાં પકાવતાં જોઇ હતી.

એક દહાડા ચાર ધડી રાત ગુજરી ગઈ, અને ફજલતને જતાં વખત લાગ્યો, તેથી સરીહન તેને ખેલાવા આવી તો જોએયું, કે મેહમુદા એક વારતા અમા-
વે છે, ને આસપાસ નિશાળની સરવે છોકરીઓ બેઠી છે, તેમજ ખુદ ઉચ્ચતાદ-
નીજ પણ છોકરીઓની અંદર ભેખાઈ બેસી વારસા સાંભળે છે. આ જોયા-
થીતો સરીહનનો જીવ બળી જલીને પાક થઈ ગયો, અને બોલી, કે “વાહ!
ઉચ્ચતાદનીજ! તમે છોકરીઓનો સારો નાશ કરી રાખ્યો છે! જ્યારે પણ હું
ફજલતને જોતા આવીશું, ત્યારે કોઈવાર પણ મેં તેને પઠતાંતો જોઈ જ
નથી. આ કાંઈ નિશાળ નથી, પણ ફક્ત રમતખાનું છે. એમ છે તોજ છોક-
રીઓ દોડી દોડીને આવે છે.” અસગરીએ કહ્યું, કે “બેન, અગર તમારી
મરજી મુજબની કેળવણી તમારી છોકરીને નથી મળતી, તો તમારી દીકરીને
ઉઠાડી લઈ જાઓ, પણ તાહક નિશાળને બદલામ ના કરો. વાઈ હું તમોને
પૂછું, તમારી ફજલત માર્જીજ ઉચ્ચતાદનીની નિશાળે કેટલા દિવસ શીખી
હતી, અને શું શીખી હતી?” સરીહને કહ્યું, “ત્રણ મહિનામાં પાંચમો સીપારો
આવો, અને છઠા અરધો.” અસગરીએ કહ્યું, “ત્રણ મહિનામાં ૧૧ સીપારો
નો મહિને અરધો સીપારો થયો. અને અમારે ત્યાં તમારી ફજલત રજબ
મહિનાથી બેઠી છે, અને હમણાં જકાદ આવે છે, એટલે ચાર મહિના થયા,
તેમાં તેરમો સીપારો આવો પૂરો થયો, હમાને જા સીપારા શીખી. તે
હિસાબે મહિને દહાડે નજદીક એક સીપારાની આવરજ આવે છે. જુઓ,
માર્જીજી નિશાળ કરતાં બમણાં! અને જ્યારે ફજલત અહીં આવી,
તો એક કાળી બીડી પણ દોરતાં તેને આવડતી નહિ હતી, અને હમણાં તો
નામ બખે છે, વળી શક્તિ મુજબ એના દસકત પણ કાંઈ ખરાબ નથી.
આવી ત્યારે વીસ તક પણ પાધરી ગણી નહિ જાણતી હતી, હમણાં પંદર-
એકાનો પાડો બદલ કરે છે. સીવવામાં દોસઠવું પણ પાધરું નહિ હતું, હમણા
એના હાથનો બખીયો જુઓ. અક્રીલા, પેલો કંડિઓ લાવીને ફજલતે
કુરતીમાં જે બખીયો બદલે છે, તે જરા એએને દેખાડો, અને ફજલતને
હાથનાં બદલાં ફૂલો, મમરા, બુઢીઓ, લેહેરો, પોપટા, ખાનેતોડ, ખાડા-
આન, કેરો, સોકટાં, ખાડો, તારશુમાર, અમળેલીની જાલર, તરેપનવેલ,
ટીનિકામ, ઇત્યાદિ જે પણ કંઈ હોય તે પણ ઉઠાવી લેતી આવ.” ફજલત
બોલી, “ઉચ્ચતાદનીજ હુંજ જાણને લાવું?” ફજલત દોડતી દોડતી જઈ પોતાનો
નમુનો ઉઠાવી લાવી. સરીહન એક વાતના દસ દસ જવાબ સાંભળીને થયરીજ
રહી. અસગરીએ કહ્યું, “બેન લ્યો, કાંઈ ઇનચાક પસંદ! ચાર મહિનામાં
તમારી દીકરી એથી વધારે શું શીખતે?” સરીહન તો એવી ચરમીનદી બધ
ગઈ, કે ધરા બરી પાણીથી બીજાઈ ગઈ. હવે તો ચરમને લીધે ઉચ્ચતાદની-
જની સામે આખું પણ હિંમતી કરી નહિ શકતી હતી.

કમખખત સરીહનના આવવા જવાથી મેહમુદાની પેરી મળહની વારતા તો રહી ગઈ, તેથી સધળી છોકરીઓ એની તરફ ધોરી ધોરીને જોવા લાગી. સરીહને કહ્યું, “ઉશતાદનીજી, મને એની થું ખબર? કુજીત સારે દહાડા તો અહીંઆં રહેછે, રાતના એટલે કે મોડી આવીછે, કે ખાણું ખાઈ કે સુઈ ગઈ. મને એને પૂછવા પરછવાનો કાંઈ જોગ બનતો નથી. બે ચાર વાર હું અહીંઆં આવી, તો કોઈવાર હીગનાં રમતાં જોઈ, કોઈવાર કુશામાં રાંધતાં, કોઈવાર કહાણીઓ સંભળતાં જોઈ. એથી મને વહેમ આવ્યો, કે એ પોતાના વખત રમવા કુશમાં જુએછે. હવે તો મારા મોઢામાંથી વાત નીકળી ગઈ, મને માફ કરો.” અસગરીએ કહ્યું, “ખરે છે કે તમારે વહેમ વગર કારણનો નહિ હતો, પણ હું એવી રમતની વાતોમાં એઓને કામચી વાત થીખડુકું. કુશાથી છોકરીઓ હરેક તરીહના ખાણાની બનાવટ શીખેછે. એથી મસાલાનો અંદાજો, નીમકની અટકળ, સવાદની વીજાણ, વાસની સમજણ તેઓને આવડેછે. કેમ કુજીત? પરમદીને સુકરવાર હતો, ત્યારે તમે સરવે છોકરીઓએ મળીને કેટલો જરદો પકાવ્યો હતો? તેની બનાવટ, અને તે પાછળ થએલો સરવે હિસાબ કીતાબતો અમીને સંભળાવ.” કુજીલતે કહ્યું, “હિસાબતો મેહમુદા બેગમ પોતાની ચોપડીમાં લખી રાખ્યોછે, પણ તેના બનાવટો મેં તમારા ફરમાવ્યા મુજબ સારાં ધ્યાનથી જોઈ લીધી છે, અને તે મારી સમજમાં સારી રીતે આવી ગઈછે. એક સેર ચોખ્ખા હતા, તેને પેહેલાંતો એક બધાનામાં ભીજવી કાઢાડયા, અને એક અસ્પીની પીળી દાંખડી મંગાવી તે પેસાભાર ભેળી હતી. તેને દાંદણેર પાણીમાં જોથ આપ્યો, જ્યારે પાણી ઉકળયું, ને તેમાં રંગ પીગળી ગયો, એટલે તેને ગાળી કાઢાડી, તેમાં પેસા ચોખ્ખાને નીતારીને નાંખ્યા. જ્યારે આવલ અપકચરા થયા, ત્યારે આવલને એક કપડાં ઉપર વીખરી નાંખ્યા, કે તેમાં જેટલું પાણી હોય તે નીકળી જાય. પછી નવટાંક ધીને તપેલાંમાં નાખી લવંગનો વધાર આપીને કકડાવ્યું, અને તે ઉપર આવલ નાંખ્યા. ઉપરથી આવલના ખરેખર વજનની કાચી ખાંડ નાંખી, અને અટકળથી એટલું પાણી નાખ્યું, કે આવલની જે કણી બાકી રહી હતી તે પત્તળી જાય. પછી છ ટાંક કીસમીસને ધીમાં કકડાવીને જગરે તે કૂલી ગઈ, એટલે આવલમાં નાંખી, અને ઉપર તથા નીચે અંગારા મૂકીને દમપર મૂક્યું.” અસગરીએ કહ્યું, “બનાવટો ઠીક કહી, પણ જ્યારે મેં આવલને જોયા હતા, ત્યારે તે ખેસી ગયેલા હતા, એથી જણાયછે, કે તમે કપડાંપર ફેલાવીને થંડા પાણીથી તેને ધોયાતા નહિ.”

પછી અસગરી સરીહનની તરફ મોટું કરીને બોલી, “કેમ બેન, જરદોતો તમારી દીકરીએ ઠીક પકાવ્યો? એ સરવે હાંસાં કુશાંની દોલતથીછે. બેન મેહમુદા, તમે તમારા જરદાનો હિસાબ સંભળાવો.” મેહમુદા જઈને હિસા-

બની ચોપડી લઈ આવી, અને બોલી, “ઉસતાદનીજી, રૂપિઆના ૭ સેર ચોખ્ખા બને એક સેર પોણાતણુ આનાના થયા, અને એક પૈસાની હજાર તથા લવંગ. બસેર સેજેનું ધી હતું તે પોણો પા મંગાવ્યું, તેમાંથી અરવિક પા વધારતી વખતે નાખ્યું, અને ૭ ટાંક નેટલું ક્રીસમીસ કકડાથી દમ આપવી વખતે લાગ્યું, મળી ૧૧૧ આનાનું ધી થયું. અને ચાર સેર બજેની ખાંડ તેનાં એક સેરના ૪ આના, અને એક પૈસાની ક્રીસમીસ મળી કૂચ પોણા અગિઆર આનાના પૈસા ખરચ થયો. હમો દસ છોકરીઓનો ઉધરાઈ હતો, તેમાં પોણાબે આના મારા હતા, તથા એક કુજીલત, ખીજી અક્રીલા, ત્રીજી હોસનઆરા, ચોથી અમતદ્લા, પાંચમી આલીયા, છઠી સલમા, સાતમી અમલબની, અને અક્રીલા તથા જમીલા બે બેનો મળી ૯ એ સરવેનો એકેક આનો.” અસગરીએ કહ્યું, “મહમુદા, તમે હિસાબમાં બૂલ આધીછે.” મહમુદાએ તપાસી જોઈને કહ્યું, “હા ઉસતાદનીજી, ચોખ્ખામાં ઉપરની કોરી-ઓ બચી તે વાંછઆ કણીઆએ હજમ કીધી. આહા! દાંખડીઓ અને લવંગ તેટલામાં આવી જતેતો એક પૈસો બચતે. દેઆનત ભતો, કણીઆ પાછોથી તે કોડીયો લાવ.” અસગરીએ કહ્યું, “હે હું એ શું કરોછો? કોડીની મામલત ને પરમ દહાડાની વાત. હવે કાંઈ બોધાના. તમારી બૂલની સજા એછે, કે તમે એટલું સોહ્યો.” અસગરી હોસનઆરા તરફ જોઈને બોલી, “જરદાની ખતાવટ અને લાગરતો જણાઈ, પણ વાઈ તપેલું બરી કીચેલા સેઈબર જરદાનું તમે સધળીઓએ મળી શું કીધું?” હોસનઆરાએ જવાબ દીધો, “કાનવાળી બે રકાળીઓ બરીને તો બોદાને નામ મસજીદમાં મોકલી હતી. બાકીનામાંથી ૧૩ ખુમચીઓ બરી હતી. નિશાબમાં અમે બધી મળી ૨૫ છોકરીઓ છીએ, તે બધે વચ્ચે એકેકી ખુમચી આવી. તેરમી ખુમચીમાં હું એકલીજ હતી.” અસગરીએ પૂછ્યું, “ત્યારે શું તમે બમણો હિસ્સો લીધો?” હોસનઆરા બોલી, “નહિ. મારી ખુમચી અરધી હતી, સૈાને પૂછી જીઓ.” અસગરીએ પૂછ્યું, “ત્યારે તમે બાઇબ-દીમાંથી જીદાં કેમ પડ્યાં?” હોસનઆરા તો ચૂપ થઈ ગઈ, પણ અમતદ્લાએ કહ્યું, “ઉસતાદનીજી, એઓને સૈાની સાથ ખાતાં ઘેન આવેછે.” હોસનઆરા બોલી, “નહિ ઉસતાદનીજી, ઘેનની વાત નથી. હું સોફરા ઉપર સરવેથી છેલી આવી, તેથી એકધી પડી ગઈ. આપ મહમુદાને પૂછી વાકેફ થાઓ.” અમતદ્લાએ કહ્યું, “કેમ તમે હમણું થોડાજ વખત થયો મારું કુચેલું પાણી પીવા માટે વઢયાંતાં નહિ?” હોસનઆરાએ જવાબ દીધો, “હું વહીવી કે? ફક્ત એટલી વાત કહી હતી, કે નેટલી તરસ હોએ તે મુજબ પાણી લ્યા કરો? ગજાસમાં કુચેલું પાણી રાખવું એવ બરેલુંછે.”

પછી અસગરીએ મહમુદાને પૂછ્યું, કે “પેલું ચોપાનીઈ” અલબાને નેપા-

મત 'નું મેં જે તમને આપ્યું હતું, તેમાંનાં સરવે જાતનાં ખાણાં તમે રાંધીને તપાસી ચૂક્યાં ઈ હજી નહિ ?" મેહમુદાએ થોડા વિચાર કરીને કહ્યું, "હું પોતાના મનમાં સરવે પકાવી ચૂકી છું, ખબરે કોઇવાર બનાવી પણ ચૂકી છું." જેટલી માડી છોકરીઓએ, તેઓ જોને સાધારણ રાંજના ખાણાની રીતિ ખબર છે, અને તે ઉપરાંત પણ હરેક જાતના સીખના, મસાલાના, ચણાના આઠા સાથના કવાબ, કુફતા, પલાવ, જરદો, મતનજન, દહોળી ખીરીયાની, નુરમહલી, કુરમા પલાવ, સમુસા, મીઠા સલુનો, ચોંગર, દહીયરાં, સોહાબ, ધીની સેવ, તજેલી દાળ, પૂરી, પાપડ, બુરીયાની, ફરીની, સૂકો હલવો, નરમ હલવો, અંદરાની ગોળી, એ સરવે ચીજો વારંવાર પકાવી ચૂક્યાં છે, અને સરવે છોકરીઓએ રાંધતાં જોયું છે, ખબરે પોતાને હાથે પણ પકાવ્યું છે, અને તમે જાણો છો, કે આપણી મક્તબમાં હાલનાં કુદનાં તો ફક્ત નામ છે, જે ચીજ રાંધે છે, તે આજા એક કુટુંબને લાએક પડે છે, અને હોસનઆરને તો ચટણીઓ તથા મુરખાઓનો ઘણો શોક છે. એ ચીજો એઓના મિલાએ ખીજ છોકરીઓ કમ જાણે છે." એ પછી અસગરીએ સરીહનને કહ્યું, કે "બેન, હવે તમને અહીંઆના કુદનાંઓના ફાયદા તો જણાઇ ગયા હશે ? આજે માડી રાત થઇ છે. કેટલીએક છોકરીઓનાં ઘર દૂર છે, માટે જો કાલે અભિ-શા તો ઢોંગલાં બુરીયાંની રમત તમને ખતાવીશું, અને સાંજ તલક રહેશે તો કહાણીઓ પણ સંભળાવીશું." સરવે લોકો રૂપસદ થયાં. સરીહન જતાં જતાં અસગરી આગળ હાથ જોડીને કહેવા લાગી, કે "ઉમતાદનીજી, આ મારો કસ્ટર માફ કરશે ?"

ખીજે દિને જ્યારે સરીહન પાછી આવી, ત્યારે છોકરીઓના નમુના અને છોકરીઓના વણેલા ગોઠા, છોકરીઓના ગૂંથેલાં ગોખરં, છોકરીઓની બનાવેલી વુઝા અને ચાંપાં, છોકરીઓના વેતરેલાં તથા સીવેલાં મરદાની તથા જનાની કપડાં, એ સરવે અસગરીએ તેને દેખાડયાં, જેના જોવાથી સરીહનને અતિશય આનંદો ઉપજ્યો. તે પછી છોકરીઓના ઢોંગલાંઓનું ઘર દેખાડ્યું. એ જગ્યાએ ઘર ચલાવવાને સરવે અસખાબ, ખીજાનાં, તકીયા, તસ, ચક્કમ, કક્કસીયા, રકાખી, પરદા, ચક, ચંદરવા, પંખા, કુરતીન પતંગ, દરેક જાતનાં વાસણ, હરેક જાતનો સામાન, ને સણગાર પોતપોતાને ઘરતે ઠોકાણે મૂકેલા હતા. તથા ઢોંગલીઓને એવીતો સણગારેલી હતી, કે જાણે જંગલના ધરમાં મિહમાનો ભેગાં મળ્યાં હતાં, જ્યારે ઢોંગલાંનાં ઘર જોઈ ચૂકી, ત્યારે અસગરીએ સરીહનને કહ્યું, કે "છોકરીઓની સરવે રમતમાં મને ઢોંગલાંનો ખેલ ઘણો પસંદ છે. એની મારફતે છોકરીઓ, સીવણ, યુંથણ, કપડાં વેતરવાં, અને ધરની ગોઠવણ, તથા હરેક તરેહની રસમો જેવી કે છટ્ટી, ખીર ચઠાઈ, દૂધ છોરાઈ, નિશાળે ખેસાડવાનું મૂરત, રાંજ, માગણી, દીવાળી, બજેવ, માહો-

રમની મીઠાઈ અને મોટાં તીરથ, તહેવાર, પેરામણી, વરણી, વધાવો, વીવીહ, ચાલીથું, ચોથી, એ સરવેની રીતબાંતથી માહિતી મેળવેછે. “બેન સચીદેન, તમારી છોકરીતો હમણું થોડાજ દિવસ થયાં આવેલીછે, પણ ને છોકરીઓ મારી નિયાળમાં ધણા દિવસથીછે, નેવીકે આએ બેઠેલીઓછે. અમલબનીન, હમ્મા મારી નહુંદ મેહમુદા, હમ્મા હાસનઆરા, એઓ વિશે વગર હુંકારથી કહુંછું, કે અગર તેઓને કોઇ મોટાં ભર્યા પૂર્વા ઘરનો કારાખાર આને સોંપ્યા હોયતો, ઇનસાફા તે એવો ચલાવશે કે, નેવો કોઇ ધણી કસાએથી, અને અનુભવી કરતી હોએ. હુંતો ફક્ત શીખવવા ઉપરજ તાકીદ નથી કરવી. એઓને દુનિઆને કામની ખનાવુંછું. ને કામ હવે પછે એઓને માથે પડનારછે.”

એટલું કહીને અસગરીએ હાસનઆરાને બોલાવી, અને કહ્યું કે, “બાઈ, તમારી ઢીંગલીનું ધરતો અરહું સચુગારેલુંછે, ફક્ત એક ખામીછે, કે તમારાં ઢીંગલાંની પાસ રંગીન વાગા જણાતા નથી. કદાચ તમોને રંગતાં નહિ આવડતું હશે?” હાસનઆરાએ કહ્યું, “રંગતો મને મેહમુદા બેગમ સારી-પૌ શીખવ્યોછે, પણ મેં અમસ્તાં નથી રંગ્યાં.” અસગરીએ કહ્યું, “વાઈ, જણાંછેતો ખતાવોની?” હાસનઆરા બોલી, “ઉંચતાદનીજી, વરસાદના દહાડામાં પેહેરવાનો રંગ રાતો, નારંગીઓ, ગોલિઅનાર, ગોલિચકતાલું, ખરબુ-જીઓ, ધાની, અને કાળોધેરા, તથા થંડીની મોસમનો રંગ સદખરગી, ગેરૂઓ, ઉનાળી, ધણીયો, તેલિયો, જંબુઓ, કાળો, બુધુ, ગોલાખી, જાફરાની, કો-કમી, અને કરનજીઓ, તથા ગરમીનો પીયાજી, આખી, આંપાઈ, કપાસી ખદામી, કપૂરીયો, દૂધીયો, ખથખથી, ફાલસાઈ, સંદલી, અને સીંદુરીયોછે, એ સિવાએ ખીબ રંગોતો ધણા હોયછે, પણ મેંતો તેજ કહ્યાંછે, કે ને ધણુંકરી પેહેર-વામાં આવેછે,” અસગરીએ પૂછ્યું, “રંગોના નામતો તમે ધણું ગણાવ્યાં, પણ ખતાવો કે એ સઘળા રંગો તમોને રંગતાં આવડેછે?” હાસનઆરા બોલી, “મેં તેજ રંગોનાં નામ ઓધાંછે, ને મને યોતાને રંગતાં આવડેછે.” અસગરીએ કહ્યું, “વાઈ, ત્યારે ખતાવો, કે ખરબુજીઓ કેવી રીતે રંગેછે?” હાસનઆરાએ કહ્યું, “સારા ઘેરા રંગની અરધી ગજ મજમલ મંગાવવી. પાણીને ખૂબ જોશ દધને તેમાં ફટકી નાંખવી, ને ઉપરથી ગોળનો કટકો નાંખીને હલાવવો, ફટકીની અસરથી ગોળનો રંગ જમી જશે, પછે તેમાં કપડું રંગી લેવું.” અસગરીએ કહ્યું, “વાઈ, જો ગોળ નહિ હોયતો?” હાસનઆરાએ કહ્યું, “ત્યારે તીસુના કૂલોને જોશ દધને ફટકી વાટીને મેળવવી, એટલે ખર-બુજી થઇ જશે. લેટીન તે હલકો કપાસી થશે. સારા ખરબુજી વગર ગોળે રંગાઇ નથી થકતો. પણ ખોદાની મેહેરખાનીથી આ દહાડાઓમાં, મનેનહાં એવો ચાલ્યોછે, કે સરવે રંગોને તેને માત કરી નાખ્યોછે. કપડાંતો કપડાં

પણ મીઠાઈના ચાકાંએને પણ મળેનહાથી ધણો અચ્છો રંગ આપવામાં આવે છે. મારી વડી બેને મળેનહાના રંગનો જરદો રાંધીને મોકલ્યો હતો, તેનો કેસરથી પણ સરસ રંગ થયો હતો.” અસગરીએ ધભરાખને પૂછ્યું, “હોસન-આરા! તમે તો તે મળેનહાથી રંગેલા ચાવલ નથી ખાધા?” હોસન-આરાએ કહ્યું, “મેં ખાધાતો નથી. પણ ઉંચતાદનીજી વાઈ કેમ તે ખાધામાં કાંઈ નરચહે?” અસગરી બોલી, “ઓહો! મળેનહામાં તો સોમલ આવે છે. ખખરદાર! મળેનહાની કોઈ ચીજ જ્યાંપર મૂકવી નહિ.” હોસન-આરાએ કહ્યું, “મેં તો મળેનહાનાં રંગેલાં ચાકાં મોહરમમાં ધણુ ખાધાં છે. અસગરી બોલી, “તેનું કાંઈ નહિ. નખ જેટલાં મળેનહામાંથીતો પુષ્કળ ચાકાં રંગાય છે, તેથી તમોને કાંઈ નુકશાન નથી થયું, પણ પાદ રાખજો કે એમાં ઝેર છે.” હોસન-આરા બોલી, “મળેનહાથી રંગાએલી મીઠાઈ લોકો હમેશાં ખાએછે. અસગરીએ કહ્યું, “તેઓ ધણું નરચ કરે છે. ઝેર જ્યારે પોતાના વજન કરતાં વધી જાય, ત્યારે ખચીત કરી તેની માઠી અસર થયે.”

સાંજ પડી તેથી છોકરીઓ પોતાના દોસ્તીસ્તાન અને ચોપડીઓ ફેંકાણે મૂકી કાએદા મુજબ રમવા તથા વારતાઓ અને ઉપાણુ કહેવા તથા સાંભળવા આવી બેઠાં. અસગરીએ સજીહનને કહ્યું, કે “અહીંયાં કાંઈ ચૂંલી ચદ્દાની કહાણીઓ નથી થતી. વારતાઓની એક ઘણી સારી ચોપડી છે, જેમાં ઘણી સારી સારી વાતો છે, અને તેમાંની દરએક વાતોથી એકી નસીહત કાઢાડી છે. જળી એ ચોપડીમાંની બાષા પણ ઘણી સારી છે. હમણું આ છોકરીઓ તે ચોપડીમાંની વાતોથી જીવ બહેલાવશે, કહાણીઓ બોલવાથી તેઓને બોલવાની ઠપ સાફ આવે છે, તથા મકશુદની મતલબે પહેંચવામાં વધારે યાવ છે. જ્યારે કોઈવાર મને દુરસત હોએ છે, ત્યારે હું પણ કહાણીઓની વચમાં એઓને સવાલ કરતી જઈછું, અને જેવી એઓને સમજ હોએ, તેવા મને જવાબ આપતાં જાએ છે. અગર તે જવાબ ઓટો હોએ છે, તો હું તેઓને સમજાવું છું. ઉપાણુ પારખવાથી એઓના ઘાનને મજબૂતી, અને એઓના જેહનને તેજી મળે છે, પણ તમે એઓમાં બેસીને તમારો જીવો, મને આજે આલીયાની માએ તેડાવેલાં છે માટે હું ત્યાં જઈછું. તેના બચ્ચાંના જીવને સારું નથી. તેણે ઘણી ઘણી આજેજીથી કહેવાડ્યું છે, તેથી નહિ જઈ તો તેને માફું લાગશે. જળી મારે જીવ પણ માનતો નથી.”

સજીહન—હા, મેં પણ સાંભળ્યું છે કે તેનો છોકરો કેટલા દહાડાં થયા ખાવતો નથી. બિચારી ઘણી ધમરાઈ રહી છે. આહા! જોદા કરે બિચારે જીવતો રહે. જોદાની મહેરબાનીથી બચેતો છે. દસ વરસે ધમ દધને ઓદાએ એ સરત દેખાડી છે. આલીયા પછીનો ફકત એજ એક બચેલો છે. ઉંચતાદનીજી, તમોને એલાજ કરવા માટે બોલાવ્યાં હશે ?

અસગરી—એલાજ એલાજતો મને કાંઈ આવડતો નથી. આગળ એક વેળાએ છોકરાને સસણી થઈ ગઈ હતી, મેં ઝેરમાહરો, વસણાચન, ગોલાખનો જીરો, નાહની એન્ડચી, સર્દદ જીર, કપ્પાખચીની, ફૂલફો, એવી તરેહની બે ચાર દવાઓ ખતાવી હતી. ખાદાના કરવાથી છોકરો મારો થયો.

સરીહન—ઉસતાદનીજી, તમે સરવે યુલુમાં પૂરછો.

અસગરી—એમાં યુલુની શું વાતછે ! મારા મહીરામાં દવાદારનો ઘણો અખ્યાસછે. જ્યારે હું નાહની હતી, ને ને દવા આવતી તે હુંજ કૂટતી, ચાળતી, ખતાવતી, ને યાદ રાખતી હતી, એવી રીતે સુનીસુનાઈ બે ચાર દવાઓ યાદછે. જ્યારે અગતની જાણાએછે તેને આપુંકું, અને ખચ્યાઓનો એજાજતો ઝોરતોજ કરી કરાવી લેછે. જ્યારે કાંઈ મુશકેલ આવી પડેછે, ત્યારેજ વધદની પાસે લઈ જાએછે.

સરીહન—ઉસતાદનીજી, તમે મહેરબાની કરીને મને તમારી નિશાળની સરવે ગોડવણતો દેખાડી. હવે જરા ઠરોતો હું જોઈ, કે છોકરીઓ કેવી રીતે કહાણીઓ કહેછે, અને કહાણીઓમાં તમે કેવી રીતે તાલીમ આપોછો.

અસગરી—બાઈ મનેતો વાર લાગેછે, પણ ખેર તમારી ખાતર કરવી પડે. વારં છોકરીઓ આજે કેની વારણુછે ?

મહમુદા—વારણુતો અમતલાનીછે, પણ ફજીલત પાસે બોલાવો.

અસગરી—ડીકછે. ફજીલત, કોઈ ઘણી ટૂંકી વારતા કહે.

ફજીલત—(વારતા શરૂ કરી) એક પાદશાહ હતો.

અસગરી—પાદશાહ કોણને કહેછે ?

ફજીલત—જેમકે દિલ્લીમાં બાહાદરશાહ હતો.

અસગરી—એતો તમે એવી વાત કહી કે, ને કોઈ દિલ્લી તથા પાહાદશાહને જાણુું હોએ તેજ સમજે.

ફજીલત—પાદશાહ, હાકિમને કહેછે.

અસગરી—ત્યારે કોટવાળ, થાણુદાર એ પણ પાદશાહછે ?

ફજીલત—નહિ, કોટવાળ, થાણુદારતો પાદશાહ નથી. એતો પાદશાહના નોકરછે.

અસગરી—શું ત્યારે કોટવાળ હાકિમ નથી ?

ફજીલત—હાકિમતો ખરો, પણ પાદશાહ સૌથી વડો હાકિમ હોયછે, અને સૌપર હાકિમ ચલાવેછે.

અસગરી—આપણો પાદશાહ કોણુછે ?

ફજીલત—જ્યારથી બાહાદરશાહને અંગરેજ પકડીને કાળાં પાણીએ લઈ ગયો, ત્યારથીતો કોઈ પાદશાહ નથી.

એ સાંભળીને સુધળી છોકરીઓ હસી પડી.

અમુગરી—ફજલત ! તમે ઘણા બેવકૂફો, તમે પોતેજ કહ્યું કે જે સોથી મોટો હકિમ હોય, ને સરવે પર હુકમ ચલાવે, તે પાદશાહ હોય ! અને આ પણ જાણો છો, કે બાદશાહને અંગરૈજ પકડીને કાળાં પાણીએ લઈ ગયો, ત્યારે અંગરૈજ પાદશાહ થયો, યા નહિ ?

ફજલત—હા થયો ખરો.

અમુગરી—વારું ત્યારે બતાવો, હમણા આપણો કોણ પાદશાહ છે ?

ફજલત—અંગરૈજ.

અમુગરી—શું અંગરૈજ કોઈ ચોક્કસ ધણીનું નામ છે ?

ફજલત—નહિ, સેંકડો હજારો અંગરૈજ છે.

અમુગરી—શું બધાજ અંગરૈજ પાદશાહ છે ?

ફજલત—હાજતો.

એ સાંભળી વળી છોકરીઓ હસી પડી. અમુગરીએ હોસનઆરાની તરફ આસારત કીધી, કે તમે જવાબ દો.

હોસનઆરા—ઉસતાદનીજી, આપણો પાદશાહ રાણી ચિકટોરિઆ છે

અમુગરી—તે મરદ છે કે સ્ત્રી ?

હોસનઆરા—સ્ત્રી.

અમુગરી—તે ક્યાં રહે છે ?

હોસનઆરા—લંડનમાં.

અમુગરી—લંડન ક્યાં છે ?

હોસનઆરા—અંગરૈજોની વિજાપતમાં એક ઘણું મોટું શહેર છે.

અમુગરી—તે કેટલું દૂર હશે ?

હોસનઆરા—મેં એક ગ્રામમાં પાંચ હજાર કોસ લખેલું વાંચ્યું છે.

અમુગરી—કોસ કેટલો લાંબો હોય છે ?

હોસનઆરા—ઉસતાદનીજી, સુલતાન નેજમુદ્દિનને અહિંથી ૩ કોસ કહે છે.

એ સાંભળીને મેહમુદ હસી, અને બોલી કે ૧૭૬૦ ગજનો એક કોસ હોય છે. અમુગરીએ મેહમુદને પૂછ્યું, કે “તે દહાડે હું જ્યારે કુતબ સાહેબ ગઈ હતી, અને તમે પણ મારી સાથે હતાં. તમે પણ જોયું હતું, કે થોડે થોડે દૂર રસતા ઉપર પથ્થરો ઢાળેલા હતા, અને પથ્થરો ઉપર લખેલું હતું, તે પથ્થર શાના હતા ?”

મેહમુદ—હું અટકળથી એજ સમજી હતી, કે કોસની નિશાનીના પથ્થરો છે; પણ મારી એટલા જોરથી જતી હતી, કે પથ્થરો પર નજર કરતી હતી નહિ, તેથી હું સારીપે વાંચી શકી નહિ, કે તે ઉપર શું લખેલું હતું.

અમુગરી—તે કોસના પથ્થર નહિ હતા, પણ માઇલોના પથ્થર હતા. અરધા કોસનો માઇલ થાય છે, અને દર માઇલે પથ્થર ડાળેલા છે, તેમાં એવું

હાથે હાથે, કે ‘અહીંઆંથી દિલ્લી આટલા માઇલ છે; ને કુતબ સાહેબ આટલા માઇલ.’

એ પછી અસગરીએ વળી હોસન આરાની તરફ મોઢું કરીને પૂછ્યું. “હું બેન, લંડન કઈ તરફ છે ?”

હોસન આરા—ઉત્તર તરફ.

અસગરી—તે મૂલક ગરમ છે કે ઠંડા ?

હોસન આરા—એતો હું નથી જાણતી.

મેહમુદ—ઘણું ઠંડું છે. જેટલાં ઉત્તરે જઈએ તેટલી ગરમી કમ છે, અને જેટલાં દક્ષિણ તરફ ચાલીએ તેમ ગરમી વધારે થતી જાય છે.

મરીહન—જાણું ઉસતાદનીજી, શું ઓરત પાદશાહ છે !

અસગરી—એમાં અજબ થવા જેવું શું છે ?

મરીહન—અજબ થવા જોગ કેમ નહિ ? ઓરત જાત તે શું કરતી હશે ?

અસગરી—જેમ મરદ પાદશાહ કરે છે, તેમજ ઓરત પણ કરે છે. મૂલકનો બંદોબસ્ત ને રૈયતને પાળવું.

• મરીહન—ઓરત તો શું કરતી હશે ! કરતાતો મૈ અંગરૈજ હશે. તા-મજ્બેવાસતે ઓરતને પાદશાહ બનાવી રાખી હશે ?

અસગરી—એ સમજા અંગરૈજો રાણીના નોકર છે. તે દરેકનું કામ જુકું જુકું, ને દરેકનો એખતીઆર જુદો છે. સરવે પોતપોતાના કામ ઉપર જમજાત રહે છે. જ્યારે મરદ પાદશાહ યાએ છે, ત્યારે પણ વજીર અ-મીરૈજ સરવે કામ કર્યા કરે છે.

મરીહન—મારો જીવતો માનતો નથી, કે ઓરત જાત પાદશાહી કરી શકે ?

અસગરી—ભોપાળની બેગમનું નામ તમે સાંભળ્યું છે ?

મરીહન—કાંઈ સાંભળ્યું છે, કાંઈ નહિ, પણ ખુદ મારો સરસો ભોપાળમાં નોકર છે.

અસગરી—બસ એજ રીતે સમજી લ્યો. ભોપાળ નાહનો સરખો દેશ છે, અને રાણી વિક્ટોરિઆની પાસે મોટી પાદશાહત છે. જેવી રીતે ભોપાળની બેગમ પોતાના નાહના દેશની બંદોબસ્તી કરે છે, તેમજ રાણી વિક્ટોરિઆ પોતાની મોટી હકૂમતની ગોઠવણ કરે છે. ભોપાળ નાહનું રાજ છે, નોકર ચાકર થોડા છે, ને તેઓ થોડોજ દરમાયો પામે છે. રાણી વિક્ટોરિઆનું રાજ ઘણું મોટું ને દબદબાવાળું છે. બારી કારખાનું ને મોટું પગારે લાખો નોકરો ચાકરીએ છે.

મરીહન—એ બધાં રાણીનો કોઈ વર છે કે ?

અસગરી—હા, પણ મોતપર કોઈનું જોર નથી ચાલતું. ચાંદને પણ ખા-દાએ ડાગ લગાડી દીધેલો છે. કેટલાએક વરસ થયાં રાણી વિધવા થયાં છે.

સરીહન—રાણીને ફરજંદ છે ?

અમરગરી—હા, ખોદા રાખે, છોકરાં, પુતરાં, સરવે કાંઈ છે.

સરીહન—ત્યારે રાણીજી આ મૂલકમાં કેમ નથી આવતાં ?

અમરગરી—ત્યાં પણ મોટા મૂલક છે. ત્યાંના કામોથી દુરસત નહિ મળતી, પણ હમણાં રાણીજીનો દીકરો આવનાર છે, તેની બારે તૈયારીઓ થાય છે, એવું મેં અખખારમાં વાંચ્યું છે.

સરીહન—વારું રાણીજી હજારો કોસ દૂર ખેડલાં તેમને અહીંઆંની ખબર કેમ થતી હશે ?

અમરગરી—કેમ નહિ, જરાએ જરા ખબર થાય છે. ડાકથી અને તિજનીના તારથી રાત દહાડો ખબરો જાય છે ને આવે છે. હજારો નીઉસપે પડે વિલાપત જાય છે.

સરીહન—વારું રાણીને કેમ કરી જોવાએ ?

અમરગરી—તે કેવી રીતે ખતાવું ? પણ તેની તસવીરથી અજાણનાં જોઈ શકાય છે.

સરીહન—ખેર તસવીરનો જોઈ લેતે.

અમરગરી—ખેત, તમે પણ રમુજની વાતો કરો છો. શું તમે રૂપિઆ નથી જોયો ?

સરીહન—કેમ નથી જોયો ?

અમરગરી—તે ઉપર જે ઓરતનો ચહેરો પાડેલો છે, તે રાણીથી તસવીર છે. તેમજ વળી કાગળોપર ચોંટાડવાની ટીકોટો ઉપર પણ રાણીની તસવીર છે, અને એ ઉપરાંત મારી પાસ રાણીની એક મોટી અને નાનીથી તસવીર પણ છે, જે મારા બાવાને કોઈ અંગરેજે આપી હતી, તે તેમણે મારી ઉપર માકલાવેલી છે. મેહમુદા, મારી ઇંસકોતરી ઉંચકી લાવ.

ઇંસકોતરીમાંથી અમરગરીએ રાણીની તસવીર કાઢાડીને ખતાવી, અને સઘળી છોકરીઓએ બારે ઉભટથી તે તસવીરને જોઈ.

સરીહન—શું મજાહની તસવીર છે ! જાણે ખરેખર રાણી ઉભાંજ છે.

અમરગરી—ખરેખર, એ તસવીર આખિલુખ રાણીની છે. રૂપિઆ ઉપરના ચહેરા સાથે એને મળવીને જુઓ કેટલો ફરજ છે. એ તસવીર હાથની ચીતારેલી નથી, પણ એક આરસી આવે છે, તે ઉપર કાંઈ મસાલો લગાડીને મામે મૂકે છે, એટલે પોતાની મેળે જીવીનેતેથી છાયા પડે છે.

સરીહન—હોસનઆરાએ લંડનને પાંચ હજાર કોસ દૂર ખતાવ્યું, તો અહીંઆંથી ત્યાં આવવા જવાને વર્ષો લાગતાં હશે ?

અમરગરી—નહિ, દરિઆમાં ને દરિઆમાં એક મહિનામાં વગર હરકતે પહોંચાય છે.

સરીહન—એહો ! શું દરિઆમાં થઇને જવું પડે છે ? અંગરેજોનાં પણ કેવાં દિલ છે ! તેઓને દરિઆથી ખીક નથી લાગતી ? દરિયાનું નામ સાંભળતાંજ મારાં તો રૂએરૂઆં ઉભાં થાએ છે !

અસગરી—દરિઆથી ખીલીવાનું શું કારણ છે ? કરારથી વાહાણ ઉપર ખેસવું. ખાસુ મજનું જાણે ચાલતું ધર.

સરીહન—એહો ! ઉચ્ચતાદનીજી, કુમવાની કેવી ભારે ધારતી છે ! જીવો, પરાને વરસની વાત છે, કે નવાખ કુતબુદિનખાનની સાથે મારી માસીમાસુ હજ કરવાને ગયાં હતાં. કોઈ એવે ચોધડીએ ગયાં કે પાછાં ફરી શક્યાંજ નહિ !

અસગરી—હા, એ સંજોગની વાત છે. વાહાણ કોઈકદાય કુખી પણ જાએ છે. પણ જો તેમ દરરોજ કુખ્યા કરે, તો દરિઆની મુસાફરીનું કોઈ નામ પણ નહિ લે. હવે તો દરિઆનો રમતો ખુશમીની શરૂકો કરતાં વધારે આબાદ થઈ ગયો છે. હજારે વાહાણો રાત દહાડો આવતાં જતાં રહે છે. અંગરેજ અને તેઓની ખાનુ, ખરચાં, તેમજ કુલે અંગરેજી સરસાંમાન એ મુંઘુ વાહાણોની મારફતે અહીંઆં આવે છે.

સરીહન—અંગરેજોની ઓરોતોની શું વાત થાએ ? તેઓ તો કોઈ ઓરજી તરેહની સ્ત્રીઓ છે. આપણથી તેઓની ખરાબરી ક્યાંથી થાએ ! તેઓ તો બાહર ફરે છે. મેં સાંભળ્યું છે, કે નાહના નાહના ખરચાંઓને વિલાયત મોકલી દે છે, ને તેમ કરતાં તેઓનું દિલ કુહરતું નથી. નથી સમજતું, કે એ કેવી જાતની માએ છે ! કેવી રીતે તેઓનાં દિલને ધીરજ આવતી હશે ! એવી રીતે બાહરની ફરનારી ને લોઠાં સરીખાં દિલની તેઓને દરિઆથી શું થાએ. તેઓને તો હવા પર ઉડવું પણ ભારી નથી.

અસગરી—બાહર ફરનારી તમે જો કહ્યું, તો એઓના દેશમાં પરદાની આજ નથી. ખજવાના વખતમાં અમે એક ગામમાં નાસી ગયાં હતાં, ત્યાં પણ પરદાનો રેવાજ નહિ હતા. સૈની વહુ દીકરીઓ બાહર નીકળતી હતીઓ. હું તો ચાર મહિના ત્યાં રહી, તેમ બાહરની ફરનારીઓમાં એવો શરમ ને મલાહજો જોયો, કે જોદાં અમા સરવે પરદાવાળીઓને તેવું નસીબ આવે, અને ખરચાંઓને વિલાયત મોકલી દેવાથી તમે એમ કેમ સમજ્યાં, કે તેમને ફરજંદોની માયા નથી. અજબત એ લોકોની મોહાબત અફસની સાથે છે. અહીંઆની માઓની પકે બાહાવરી મોહાબત નથી, કે ફરજંદોને શીખવાથી રોકે, ને હુન્નર હાંસલ કરવાથી અટકાવી રાખે. છતાં નખતો મોહાબત, પણ બારીકીથી જોઈએ તો ખરચાંના હકમાં કાંટા રાપે છે, ખરચાંને ખેડપથી ઉછેરે છે, ને મોહાબતનું નામ ખદનામ કરે છે.

એટલી વાતચિત થયા પછે સરવે કોઈ ચૂપ થઈ ગયાં, અને ફજલતે ચોનાની વારતા પાછી શરૂ કરી.

ફજલત—અને તે પાદશાહને પેટે કોઈ છોકરી નહિ હતો, એકથી એકજ છોકરી હતી. મારી પછી એજ છોકરી ગાદીની વારસ થશે, એવું સમજીને પાદશાહે તે છોકરીને સારીપકે વાંચવા લખવા શીખાવી, અને રાજપાટનો કાનુન કાએદો સરવે તેને અછી રીતે પાઠ કરાવ્યો, તથા પોતાના જીવતાંજીવત તેને દેશનો કારોબાર સોંપી દીધો.

ફજલતે એટલી વાત ચત્રાવી કે અસગરી ખાનુએ કહ્યું, “બાઈ, તમેતો જપ જપ કાહાણી બોલી જાએછો, ને મારા દિલમાં હજારે સવાષો ભરેલાછે, પણ શું કરું દિવસતો ભરાવા આવ્યોછે, ને મને આલીયાને ઘર જવું જરૂરછે, સાંજની વખતે કોઈને ઘેર ભેટવા જવું પણ સાર નથી, મોટે હુંતો હવે રહી શકતી નથી, તમે છોકરીઓ પોતપોતામાં બોલો અને સાંભજો.” પછે સરીહનને કહ્યું, “લ્યો બેન, અલ્લા બેલી, હુંતો જઈં છું.” તમારી મરજી હોએતો તમે બેસીને સાંભજો, નહિતો કાલે વળી આવજો. અહીં-આંતો રોજ એમજ થયા કરેછે.” ટૂંકામાં, અસગરી ખાનુતો આલીયાને ઘેર ગયાં, અને સરીહનતો એવી પ્રસન થઈ, કે પોહાર રાત સઘી છોકરીઓમાં બેસી રહી. અસગરી ગયા પછે મેહમુદ અને હોસનઆરાએ કાહાણીઓમાં ધણી મજેહ મજેહની વાતો કાહાડી.

આ ખ્યાનથી અસગરીની નિશાળની ગોઠવણ અને તેની તાલીમ તથા સીખવવાની રીતિ સારીપકે સમજાએછે. અસગરી વગર શકે હોસનઆરાને ઘણી ચાહાતી હતી, અને તેથી વધારે પોતાની નણુંદ મેહમુદને ચાહાતી. હોસનઆરાને એવીતો ખુશીથી શીખવી કે, બે વરસમાં ફારસી વાંચવા લાગી, અને ઉરદુમાં કાગજ પત્ર લખી શકતી હતી. હવે પેલો નકારો મીનજ હોસનઆરામાં બાકી રહ્યોતો નહિ, તેમજ ચચીતરાપણું નીકળી જઈ ઘણી ગરીબ, શીખેલી, પઢેલી, હુન્નરમંદ, પ્યારી દીકરી બની ગઈ. તેમજ એની બેન જમાલઆરાનું વરસોનું ઉજ્જડ પડેલું ઘર અસગરીની દોલતથી ખોદાએપાકું આપાદ કીધું; જેનો તમામ કીરસો ખીજી એપડીમાં લખ્યામાં આવશે. મતલબ એકે આથી કરી હકીમજીનું તમામ ઘર, નાહતાં મોઠાં સરવે અસગરીના પગ બોઈ ધોઈને પીતાં હતાં. સુન્નતન બેગમે લાખો તદખીર કીધી, કે અસગરી કાંઈ લે, પણ આ ખોદાની બંદીએ કાંઈજ નહિ લીધું. બ્યારે હોસનઆરાના લગન થવા લાગ્યાં, ત્યારે મોઠા હકીમ સાહેબે મોલવી ગફ્તોમદ ફાજલનો વગ લગાડીને, અસગરીને હજાર રૂપિઆનાં જડાવદાર કડાં આપ્યાં, અને કહ્યું, “સાંભજો, તમે મારી પુત્રી અને દીકરીઓની બરાબરછો, હું તમોને ઉસતાદનીગીરી તરીકે નથી આપતો, બન્નેકે પોતાનું બચ્ચું સમજીને આપુંછું.” આએ તરફથી મોલવી સાહેબે સમજાવી, ત્યારે અસગરીએ કડાં લીધાં.

મોહોમદ કામેલના અહેવાલ.

આ તરફતો અસગરી પોતાની નિશાળમાં ગયેલી હતી, પણ ખીજી તરફ મોહોમદ કામેલ બેરોજગારીથી ધબરાતો હતો. એક દહાડે અસગરીને કહેવા લાગ્યો, કે “હવે મારે જીવ ધણો ધબરાય છે. અગર તમારી સલાહ હોયતો, હું તેહસીલદાર સાહેબ પાસે પાહાડપર જઈ, અને તેઓની મારફતથી આકરીની તલાશ કરું.” અસગરીએ વિચાર કરીને કહ્યું, “આકરી કરવી તો ઘણી જરૂર છે, કેમકે તમે જીઓછો, કે ઘરમાં કેવી તંગી ચાલે છે. સસરાબાવા હવે જમક થયા છે. વાજખીતો એ છે, કે તેઓ ઘરમાં બેસે, અને તમે કમાઈને તેઓની આકરી કરો. વળી મેહમુદા મોટી થતી જાય છે, હું તેમને અદરાવાની ફિકરમાં છું, અને એવા વિચાર છે, કે કોઈ ધણે મારે ડોકાણે તે પરણે, તેની હું તદખીર કરું છું, જોદા કરે છે તો આએજ વરસમાં એનું ઠરી જશે, પણ તેને વાસતે ધણો સરસામાન જોઈશે, અને હમણાંજી કોઈ પણ જાતની કસી ચીજ તૈયાર નથી. એકતો જેઠાઈ જીદા છે, તે છતાં વળી તેઓએવી નાહની આકરીમાં પોતાનો યુજરો કરી નથી શકતા, તો ખીજાને કયાંથી આવી શકે? મારે તમે નોકરી કરો ત્યાં તલક કોઈ ખીજી તદખીર નથી, પણ પાહાડ પર જવાનીતો મારી સલાહ નથી. મારા બાવા તો તમારે વાસતે કોશિશ કરશે, અને બનવા જોગ છે, કે જલદી તમાને સારી નોકરી પણ મળી જશે, પણ કોઈની મદદબકડીને નોકરી કરવી ઠીક નથી. બહા મારતી આકરી નાહની હોએ, પણ પોતાની બાજુની કુલિઅતથી મેળવેલી હોએ. મારા બાવા કાંઈ પારકા નથી. સગાઈમાં પણ તમારા કરતાં તેઓનો હાથ ઉંચો છે. તેઓથી મદદ લેવી તો શું, પણ માગવાની પણ એવ નથી. તોપણ જોદા કોઈની હુશાનમંદ નહિ કરે. એથી સદા આંખ નીચી રહે છે. તેઓ મનમાં નહિ લાવે, તોપણ કખીજામાં જોદા રાખે સો આદમી છે. તેઓ મોંઢપર તો નહિ બોલે, પણ પીઠ પાછળ જરૂર કહેશે, કે ‘જીઓ! સસરાની મદદથી આકરી રહ્યા.’” મોહોમદ કામેલે કહ્યું, “ત્યારે શું કરું, લાહોર જઈ?” અસગરીએ કહ્યું “લાહોરમાં શું છે? સરદારની સરકાર પોતેજ પડપડ થઈ રહી છે. સસરાબાવાનેખી કોણુજાણે કેવી રીતે આગઉની કદર બુજીને પચાસ રૂપિઆ આપે છે, તો નવા આદમીની ચુંબચ એ સરકારમાં કયાંથી?” મોહોમદ કામેલે કહ્યું, “ખીજી ધણી સરકારે છે.” અસગરીએ કહ્યું, “જ્યારથી અંગરેજ થઈ, ત્યારથી સઘળા સરદાર એવી રીતે ખરાબ થયેલા છે. માત્ર આગમાં નામને સરવે નિભાવે છે, ને તેટલા ખાંતર દસ પાંચ જણાઓ તેઓને ત્યાં વળગી રહેલા છે, તે પણ શું ખાક, વરસો જી પગાર નથી મળતો.”

મોહામદ કામિલે પૂછ્યું, “ત્યારે શું એલાજ ?” અસગરીએ કહ્યું, “અંગરૈજ નોકરી સેવો.” મોહામદ કામિલે કહ્યું, “અંગરૈજ નોકરી તો સીફારસ અને કોથેશ સિવાએ નથી મળતી, હજારો આદમી મારા કરતાં સરસ બટકતા ફરે છે, તેઓને કોઇ પૂછું નથી.” અસગરી બોલી, “હા, એ ખરે છે, પણ જો આદમી કોઇ વાતનો ધરાદો કરે તો તેને ખાદાપર તવકુલ કરીને નાઉમિદનો વિચાર મનમાં નહિ લાવવો. જોકે હજારો જન નોકરી સોધવામાં રજલતા ફરે છે, પણ જેઓ નોકરી પામેલા છે, તે પણ તમારા સરખાજ આદમી છે. સો વાતની એક વાત તો એ છે, કે નોકરી તકલીફથી મળે છે. મોટા લાએકો જોતાજ રહી જાય છે, અને અગર ખાદાને આપવી મંજૂર હાએ છે તો, નહિ વસીલો જોઈ તો કે નહિ લાએકી, છાપર ફાંડીને આપે છે, ધરમાંથી બોલાવીને નોકરી રાખે છે.”

મોહામદ કામિલ—ત્યારે પૂછું છું કે ધરમાં બેસી રહું ?

અસગરી—મારી મતલબ હરગેજ એવી નથી. જ્યાં સુધી પોતાથી બની શકે, ત્યાં તલક જરૂર કોથેશ કરવી જોઈએ.

મોહામદ કામિલ—મુશકેલ તો એ છે કે શું કોથેશ કરું ?

અસગરી—જે લોકો નોકરીના ધંધો કરે છે, તેઓ સાથ મુલાકાતના બહેવાર પાડો, તેઓ સાથ દોસતી માંડો, તેઓની મારફતથી તમને નોકરીની ખબર મળતી રહેશે, અને તેઓનાજ વસીલાથી તમે કોઇ હાકેમ સુધી પહોંચી જશો.

મોહામદ કામિલે એમજ કીધું, કે નોકરીવાળાઓ સાથ મુલાકાત કરવા માંડી. તે ઇલાં તલક કે શિરશતેદાર, તેહસીબદાર એવા લોકોમાં પણ આવવા જવા લાગ્યો. રાજના આવવા જવાથી એને જણાઈ કે, એ નોકરી સેવે છે, તે ઇલાં તલક કે બંદેઅસલીમેગ જેઓ કચેરીમાં નોટીસ લખનાર હતા, તેઓએ મોહામદ કામિલને કહ્યું, કે “મીયાં, નોકરી સોધતા હો તો મારી સાથ કચેરીમાં આવ્યા કરો, ને ઉમેદવાર રહો, ને સરેશતાના કામમાં માહિતી મેલવો, હાકેમને સ્કરત દેખાડો, એમ કરતાં કોઈને કોઈવાર ટીકો લાગી જશે.” આથી મોહામદ કામિલ કચેરીમાં જવા લાગ્યો, અને બંદેઅસલીમેગના હાથ નીચે કામ કરવા લાગ્યો, તે ઇલાં સુધી કે હાકેમના હાથની સહીયો કરાવી લાવતો, આથી અમલદારો એને પીછાણવા લાગ્યા. એ દરમિયાન નાહન નાહના એવિદારોની ખે ચાર બદલી પણ મોહામદ કામિલને મળી ગઈ. કોઈ એવિદારને રજની જરૂર પડી, તો અરધા પગારપર મોહામદ કામિલને બદલી મૂકી જતો હતો. એવી રીતે સંજોગથી એક દસ રૂપિયાના પગારવાળો રાજમેજ લખનાર ત્રણ મહિનાની રજ ઉપર ગયો હતો. ત્રણ મહિના પછી તેને રાજનામું મોકલી દીધું, અને મોલવી મોહામદ કામિલ સાહેબ તેની જગ્યાએ મુકરર થઈ ગયા. કોઈ કોઈવાર અસગરી સાથ નોકરીની વાત

નીકળતી તો મોહામદ કામેલ ધીકારથી કહેતો કે “શું વગર જીવની નોકરી છે. મારે દહાડો દળવું, ને માત્ર દસ રૂપિયા ! નથી ઉપરની કાંઈ પેદાશ કે નથી આવતા વખતે વધવાની ઉમેદ; હું તો એ છોડી દેશ.” અસગરી હમેશાં એવા તેના એઆલોપર કપડો દેતો, કે “તમે ઘણાજ નાશો કરો છો. પેલો દહાડો બૂલી ગયા, કે ઉમેદવારીનું પણ ઠંકાણું નહિ હતું ? હમણાં સરકારમાં ફરીકામ છે, ત્યારે તેની કદર નથી કરતા. ઘરમાંને ઘરમાં દસ રૂપિયા શું ચોડા છે ! તમારા વડા બાઈને જીવ્યો, કે કેટલાં વર્ષો સુધી વેપારીને ત્યાં દસ રૂપિયાની નોકરી કર્યા કીધી. વળી જ્યારે તમે નોકરીથી એમ બેદિલ છો, તો તમારાથી કામ પણ શું ધૂળ થતું હોય ! છેવટે નોકરી ખોલી બેસશે, વળી એમજ ચોડામાંથી ઘણું પણ થાએ છે. મારા બાવા પેહેલાં આઠ રૂપિયાને પગારે નકલ કરતાર હતા, હમણાં ખોદાના ફજલથી તેહસીલદાર છે, અને ખોદા ચાહાયે તો હજી પણ વધશે. ઉપરની પેદાએશમાં કદી બૂલીને પણ નજર નહિ કરવી. હરામના માલમાં હરગેજ બરકત નથી હોતી. જ્યારે તકદીર કરતાં વધારે મળી નથી શકતું, ત્યારે આદમીએ નધામતને ડામડોલ શું કરવા કરવી ? અગર એથી વધારે મળવાનું હશે, તો ખોદા હલાલની રીતે પણ પહોંચાડશે.”

દૂકામાં, અસગરી હમેશાં મોહામદ કામેલને સમજાવ્યા કરતો હતો. એવું બન્યું કે જે અમલદાર પાસે મોહામદ કામેલ નોકર હતો, તેની બદલી સીવાલકોટમાં થઈ. એ અમલદાર મોહામદ કામેલ પર ઘણી મેહેરબાની કરતો હતો. દિવસના કચેરીમાં એ વાત જણાઈ, તેથી સાંજનાં મોહામદ કામેલ ઘરમાં આવ્યો, તો ઘણાજ ઉદાસ થએલો હતો. અસગરીએ પૂછ્યું, “બેરીયતતો છે, આજે ઉદાસ કેમ છો ?” મોહામદ કામેલે કહ્યું, “શું કહું, જેમસ સાહેબની બદલી સીવાલકોટ થઈ, તેજ મારે એક મેહેરબાન હતો. હવે કચેરીમાં રહેવામાં સવાદ નથી.” અસગરીએ ઘણો વાર સૂંતી ખામોશી કીધી, પછી બોલી, “ખરૂં છે, કે જેમસ સાહેબનું બદલાવવું અફસોસ લેવું છે, પણ તે એટલું નથી કે, જેટલું તમે દેખાડો છો. ખીજો તેમની જગાએ આવશે તેના દિલમાં પણ ખોદા રહેમ મૂકશે. આદમીએ આદમી પર બરસો નહિ રાખવો જોઈએ.” પછી અસગરીએ પૂછ્યું, “જેમસ સાહેબ ક્યારે જનાર છે ?” મોહામદ કામેલે કહ્યું, “કાલે સાંજનાં ડાકની ગાડીમાં સવાર થશે.” અસગરીએ પૂછ્યું, “તમે તેઓને બંગલે નહિ ગયા ?” મોહામદ કામેલે જવાબ દીધો, “હવે શું જવું.” અસગરીએ કહ્યું, “વાહ ! મળવાનો વખત તો એજ છે. કાંઈ નહિ થશે, તો એક ચીઝ કે સરડીશકેટ તમોને આવી જશે.” મોહામદ કામેલ બોલ્યો, “કીક ત્યારે સહવારના જમણ.” પછે ઘણે સકાળેથી મોહામદ કામેલ કપડાં પેહેરીને જેમસ સા-

હેબને બંધાઈ ગયો. જમસ સાહેબે કહ્યું, “ મોહામદ કામિલ, હું હવે સી-પાલકોટ જઈ છું, અને હું તમારાથી ઘણો રાજી હતો, હવે જો તમને ગમતો મારી સાથ સીપાલકોટ ચાલો, ત્યાં હું તમને નોકરી આપીશ, અથવા પોતાની પાસેથી પંદર રૂપિયા આપીશ. ” મોહામદ કામિલ વિચારીને કહ્યું, કે “ એનો જવાબ હું તમી સાહેબને એક પોહોરમાં હાજર થઈને દેઈશ, મારી માને પૂછી જોઉં. ”

મોહામદ કામિલ ઝડપમાં ઘર આવ્યો, ને કહ્યું કે, “ જમસ સાહેબ મને પોતાની સાથ લઈ જાઓ. ” એ સાંભળતાંજ મોહામદ કામિલની માએ ધભરાટ કરી મૂક્યો. અસગરી પણ ડઘાઈ ગઈ. છેવટે મોહામદ કામિલ પૂછ્યું, “ સાહેબા, કહેની કે હું જઈને શું જવાબ દઉં ? ” મોહામદ કામિલના મા બોલ્યાં, કે “ વળી જવાબ શાંનો દેવો, શું તે તમારે માટે બેસી રહેવાનો છે, ઈઆ તમારે વાસતે સિપાઈ મોકલવાનો છે ! ” મોહામદ કામિલે કહ્યું, “ નહિજી, હું તેને વાએદો દઈ આવ્યો છું, તે પોતાના જીવમાં કહેશે, કે ‘ હિંદુસ્તાની લોકો કેવા પોતાની મતલબના હોય છે, કે જતી વખતે મને જૂઠું કહી ગયો, ’ ” મોહામદ કામિલની મા બોલી, “ સારું, જઈને કહી આવો, કે સાહેબ મારાથી જવાને નથી ખતવું. ” મોહામદ કામિલ અસગરીને પૂછ્યું, “ કેમજી, તમારી શું સજાહ છે ? ” અસગરીએ કહ્યું, “ સજાહ જીદી થાએ છે, અને દિલની ખાહેશ જીદી થાએ છે. દિલની ખાહેશ તો એકે તમે અહીં આં રહો. ઘરનો બંદોબસત ફક્ત તમારા દમથી છે, ને વળી ઘરમાં કોઈ મરદ પણ તો જોઈએ, હવે સજાહ પૂછે તો જવું બેહતર છે. બ્યારે એક હાકમ પોતેજ વગર કહેવે તમને સાથે લઈ જાએ, તો ખચીત પોતાને કેકાણે પહેંચીને તમારી સાથ ઘણું સલુક કરશે. ” મોહામદ કામિલ બોલ્યો, “ પાંચ રૂપિયા વધારેને વાસતે શું બસો ત્રણશે કોશની સફર ? મારું તો દિલ જવા નથી ચાહતું, પેલી કહેવત છે કે ‘ ઘરકી આંધી ન બાહરકી સારી ’ ” અસગરીએ કહ્યું, “ એમ કરવામાં તમે મુખતીઆર છો, પણ તકદીરથી આવું ટાંકણું મળવું છે, તે ફરીથી હાથ નથી આવતાનું, અને વળી સફર કોણ નથી કરતું ? મારા અને તમારા બાવા તરફ જીએ તોએએ સારી ઉમર સફરમાં યુજીરી, અને હવે પેનસન લેશે. હવે જોશે કે તેઓના પાંચ પાંચ કરતાં કેટલા થયા છે ! અગરજો નહિ જાએ, ત્યારે તો હાલની દસ રૂપિયાની ચાકરીથી બે-દિલ ના થાએ. ” મોહામદ કામિલે કહ્યું, “ અહીં આંની નોકરીનું રાજીનામું આપીને જઈ, ને અગર ત્યાં કાંઈ બંધ નહિ બેઠું તો, ત્યાંથી પણ જઈ ને અહીંથી પણ જઈ ? ” અસગરીએ કહ્યું, “ પેહુલાં તો ત્યાં કાંઈ બંધ નહિ બેસે એવું વિચારવું એજ અફલથી ઉલટું છે. જમસ સાહેબ આવો મોટો હાકમ બ્યારે તમને કામ આપવા સાહે, ને તે બંધ નહિ બેસે, એ મારી

મુમજમાંતો નથી આવતું અને વળી રાજનામું શંકા માટે આવતું, મહિના બે મહિનાની રજા લેા. ” મોહામદ કામિલે જવાબ દીધા, “ હા ! રજા કબૂલ થઈને પડી રહેલાં છે ! ” અસગરીએ કહ્યું, “ કબૂલ થવાને શું છે, એજ જેમસાહેબને કહેા તે ચીકી લખી આવશે. ” પછી અસગરીએ જોર જખરદસ્તી કરીને મોહામદ કામિલને જવા ઉપર રાજ કીધા, અને પોતાની પાસેથી ૫૦ રૂપિઆ રોકડા કાઢાડી આપ્યા, તથા છ જોડ તવાં કપડાં બનાવી આપ્યાં. દયાનતના છોકરા રડીકને તેની સાથે કરી આપ્યો. એવી રીતે મોલવી મોહામદ કામિલ સીઆલકોટ રવાના થયા.

આ તરફથી અસગરીએ પોતાના સસરા મોલવી મોહમદ ફાતેલ સાહેબને એ તમામ વાત કાગજમાં લખી, અને એમ પણ લખ્યું, કે “ જેમસાહેબ સીઆલકોટ જતાં જરૂર લાહોર થઈને જશે. અગરજો એમ બની શકે, કે આપ ત્યાં તેઓની મુલાકાત કરીને તેમની કાંઈ સીફારશ સરદારની મારફતથી કરાવશો તો ઘણો ફાયદો થશે. ” આ ઉપરથી મોલવી સાહેબે જેમસાહેબની પૂછપરછ કીતી. વળી સરદારના કેટલાંએક ગામડાં સીઆલકોટ પરગણામાં પણ હતાં, તેથી મોલવી સાહેબે સરદારની તરફથી, જેમસાહેબની પરાણાગત કીતી, અને સરદારના બાગમાં ઉતારેા આપ્યો. જમ્યા પછે સાહેબ અને સરદાર બેસીને વાતો કરતા હતા, તેમાં મોલવી સાહેબે જેમસાહેબને કહ્યું, “ દિલ્લીની રૈયતને આપની જુદાઇથી ઘણું લાગ્યું છે, અગરચે આપ કુદત બે વરસ દિલ્લીમાં હોકેમ રહ્યા, મગર આપના ઇનસાફ અને આપની બલાયકીથી ત્યાંના લોક ઘણા ખુશી હતા. એક શેવક-જાદો પણ આપની ખીદમતમાં હાજર હતો, તેના લખવાથી સરવે અહેવાલ જણાતો હતો. ” સાહેબે પૂછ્યું, “ શું કોઈ તમારેા છોકરેા મારી કચેરીમાં હતો ? ” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “ હા મોહામદ કામિલ. ” સાહેબ બાલ્યા, “ તેતો હાલ મારી સાથે આવેજે, તે તમારેા છોકરેા છે ? ” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “ આપનો ગોલામ છે. ” એ વાતચિતમાં સરદારે સાહેબને કહ્યું કે, “ આ મોલવી સાહેબ ઘણા પુરાંના વખતથી અમારી હકુમતની ખીદમતમાં છે, અને મને હરેક રીતે એઓનું કામકાજ પસંદ છે, લેકીન આપતો જાણો છો, કે હમણા યુગ્મજ નથી, વાસતે અગર આપ એઓના દીકરાની પરવરશી ફરમાવશી, તો હું આપનો હેસાનમંદ થઈશ. ” જેમસાહેબ પેહેલાંથીજ મોહામદ કામિલ ઉપર મેહેરબાનતો હતાજ, તેમાં આ મુઠક સરવાત થઈ ગઈ, તેથી જેમસાહેબનું ઉંચું મત થઈ ગયું. એકતો થોડી ઉમરનો નવજવાન, ખીચુંતો મારા ખાતદાનનો, ત્રીચું સરદારની સીફારશ, ચોથું ખુદ સાહેબનો સાથીયો, પાંચમું બાએક, એટલાનો ફાયદો મોહામદ કામિલને મળી ગયેા.

સાહેબે પહેલે દિને કચેરી ભરતાંજ મોહામદ કામેલને પચાસ રૂપિયાનો નાએમે સરસ્તેદાર કીધો, અને મોલવી મોહામદ ફાતેલ સાહેબને કાગજ લખ્યો, કે હમણાં મેં તમારા દીકરાને પચાસની નોકરી આપીછે, અને વળી જલદીથી તેને વધારીશ, તમારે સરદારની ખીદમતમાં એ જાહેર કરવું. મોલવી સાહેબે ઘટતી રીતે સાહેબના શોકર અદા કીધા. આ મોહામદ કામેલ, કે જે એકવાર ઉમેદવારીનો મોહતાબ હતો, અને નાહના નાહના એધેદારાની બદલીએ રહેતો હતો, તથા ફક્ત દસ રૂપિયાનો રાજમેજા લખવાપર હતો, અને પંદરના વાએદા પર અસગરીની હુજતથી જેમસ સાહેબની સાથે સીયાલકોટ આવ્યો હતો, તે હવે એકદમ પચાસનો એધેદાર થઈ ગયો. મોહામદ કામેલની મા જો કે તેને જતી વખતે ઘણી નાખુશ થઈ હતી, પણ હોમણાં પચાસનું નામ સાંભળીને તેની સ્થિતિ ઉંઘડી. હવેતો ધરમાં ચોગણી ખરકત થઈ ગઈ. એકતો અસગરીનો કારોબાર, અને વીસની જગાએ હવે સાહાઈ રૂપિયાનો મહિના ધરમાં આવવા લાગ્યો તો શું પૂછવું ? આખરે મોહામદ કામેલ એકજ વરસમાં શિરસતેદાર થઈ ગયો, પણ શિરસતેદાર થયા તલક સૌ ઠીકઠીક ચાલ્યું હતું. ખરચ પણ ખરાખર આવતો હતો. કાગજ પતર પણ એક પછે એક ચાલ્યાં આવતાં હતાં. પણ તે જવાન આદમી હતો, છેવટે આપખુખતીઆર થઈ રહ્યો. નોકરી સોંપાયત મળી તેથી બેહુકતો ચાલ્યો. કાગજ પતરો કમતી થવા લાગ્યાં. અસગરીતો ઘણી અકલમંદ હતીજ, તે સમજી ગઈ કે બેઠાં ઉપર કંઈ કાણું છે. ઘણાં દહાડાં સુધી અસગરી ચીંતામાં રહી, કે હવે શું તદખીર કરું ? આખરે એ સિવાએ ખીજું કંઈ સમજમાં નહિ આવ્યું, કે પોતે સીયાલકોટ જવું જોઈએ.

અસગરીનું સીયાલકોટ જવું.

જો કે અસગરીએ સીયાલકોટ જવાનો એરાદો નકી કીધો હતો, તોપણ તમાશાખાનમને સલાહને વાસતે તેડાવી, અને સરવે અહેવાલ તેને કહ્યો. તમાશાખાનમ બોલી, “બેન, તમે કાંઈ દેવાના થયાંછો, શેહેર છોડીને ક્યાં સીયાલકોટ ધડેલા ખાશો ?” અસગરીએ કહ્યું, “મને શેહેર સાથેજ શું મતભલ્ય છે ? હુંતો જેની સાથ જોડાએલી છેઉં તેજ માઈ શેહેરછે.” તમાશાખાનમ બોલી, “એહે ! કખીત્રામાં શું કહેવાશે ? આપણા કખીલામાંથી આજસુધી કોઈ બાહેર ગયું નથી.” અસગરીએ કહ્યું, “એમાં નરસ બાગવાનું શું છે ? ઘણુંતો એટલુંજ કહેશે કળી, કે મીયાંની પાસે ચાલી ગઈ, તો તેમાં નરસ

શું કીધું, અને વળી કપ્પીલાની રસમ જો પૂછોતો આગલા દહાડાએમાં નહિ દાક હતો, કે નહિ રેલવે, કે નહિ આપાદ રસતા હતા. તેવી વેળાએ ઓરતોએ મુશાફરી કરવી ઘણી મુશ્કેલ હતી, ને એજ સ્થળથી લોકો જતાં નહિ હતાં. હવે તે મુશ્કેલી કાંઈ રહી નથી. જો આજે ડાકની ગાડીમાં બેઠાં, ને ખાદા એર કરે, તો પરમ દિને સીયાલકોટમાં પહોંચી ચૂક્યાં; ગોયા મીરથ ગયાં!” તમાશાખાનમે પૂછ્યું, “શું ખોલાવાનું કાગજ આવ્યુંછે?” અસગરીએ કહ્યું, “કાગજ તો નથી આવ્યું.” તમાશાખાનમ બોલી, “વગર ખોલાવવે જવુંતો મુનાસેય નથી.” અસગરીએ કહ્યું, “તમે મુનાસેય નામુનાસેય જુઓછો, અને હું કહું છું કે અગર હું નહિજ જઈશ, તો ઉમર સૂચી ધર ભાગી જવાનું.” તમાશાખાનમ બોલી, “ઓ બેહન, એમ કેમ તમે તૂટી પડોછો? તમોને તેની શું પરવાછે? ખાદા તમારી નિશાજને સજામત રાખે, તમે દસને રાંદી ખવાડયા કરો તેવાં છે.” અસગરીએ કહ્યું, “વાહ! તમારી પણ શું સમજછે! એ નિશાજનો મેં પોતાનો જીવ બેહલાવા સારૂ ખેંચાડીછે, કાંઈ એમાંથી મારે કમાઈ કરવી નથી. ખાદા જાણે તમોને એકીત આવે થી નહિ આવે. આજ સૂચી મેં નિશાજની પૂંજમાંથી એક પૈસો પણ પોતાની ઉપર ખરચ નથી કરીયા. ફક્ત પચાસ રૂપિયા રાંકડા અને કપડાંને વાસતે વીથ રૂપિયા, તમારા બનેલી બાધને સીયાલકોટ જતી વેળા આપવા જરૂર હતા તે, પણ કરજ દાખલ લીધાછે, અને બાકી તો કોરીએ કોરીનેા હિસબ લખેલા મોજુદછે તે જુઓ. ઓરતોની કમાઈ પણ વળી કાંઈ કમાઈમાંછે! અગર ઓરતોની કમાઈમાંથી ધર વસાતુ હોયતો મરદ શું કરવા જોઈએ. મારે ધર અખંડ રહેતું હોએતો, હું એવી એવી દસ નિશાજોને ઉગજડ થવાની પરવા નથી કરતી.” તમાશાખાનમે કહ્યું, “આવા બધા વરસાદમાં ક્યાં જશે? થંડી આવવા દો તે વખતે બાકી મોસમમાં જોઈ લેજો.” અસગરીએ કહ્યું, “ઓહો! ઢીલ કરવી તો મોહોકાણુ જેવુંછે. હમણાં જે કામ સમજાવ્યાથી થયે, તે પાછળથી મોટી લડાઈથી પણ થવાનું નથી.” તમાશાખાનમે કહ્યું, “અરે! બેન ધર ચૂકતાં તમારો જીવ મુહુલતો નથી,” અસગરી બોલી, “કેમ નહિ મુહુલતે? હું શું આદમી નથી? પણ આખી ઉમરના જલાપા કરતાં એ થોડા વખતનું મુહુલવવું બેહતર.” તમાશાખાનમે કહ્યું, “તમે તમારી સાસુની પણ રજ લીધી?” અસગરીએ કહ્યું, “વારં, તેઓ રજ કેમ આપશે? તોપણ મારાં સાસુ બિચારાં સમજી માણસછે. હું સમજાવીશ તો ખાતરીછે કે અટકાવશે નહિ.”

ટૂંકામાં—અસગરીએ પોતાનો એરાદો અને તેના કારણ પોતાની સાસુને એક દહાડો જણાવ્યાં. વાત અગતની હતી, તેમાં કોણ તકરાર કરી શકતું, તેથી અસગરીનું જવું નક્કી થયું. એક દહાડો જઈને અસગરી સરવે અહે-

વાલ પોતાની માને પણ કહી આવી, તથા રજા લઈ આવી. નિશાળને વાસતે છોકરીઓને સમજાવી કે, “મેહમુદા તમો સરવેને શીખવવાને બસ છે. હું ફક્ત બે મહિનાની મુદતે જાડિંધું, માટે સરવે છોકરીઓએ હમિયની પોઠે આપ્યા કરવું.” જવાની રજા લેવાને બાહાને પોતાની વડી બેન પાસે ગઈ. મોહમદ આંકેલે પૂછ્યું, “કેમ બાઈ બપરદાર વહુ, તમે જાઓ છો તો નિશાળનું શું કરી જાઓ છો?” અસગરીએ કહ્યું, “નિશાળ અને ઘેર સરવે તમારે હવાલે કરીને જાડિંધું.” મોહમદ આંકેલ બોલ્યો, “વાહ! કેવી મજાની વાત! નથી મને ઘેર સાથે તાલકો, કે નથી નિશાળ સાથે સંબંધ, ત્યારે હું શું કરી શકવાનો.” અસગરીએ કહ્યું, “સંબંધ રાખવો હયા નહિ રાખવો, એ સરવે તમારા અપ્પતી આરમ છે.” મોહમદ આંકેલે કહ્યું “બપરદાર વહુ! એ વાત તમારાં મોઢામાંથી સોભતી નથી. વારં મારો શું અપ્પતી આરમ છે? ઘેર તમારી બેન છોડાવું, અને નિશાળતો છોકરીઓની છે. છોકરાઓની હતે તો હું ખુશીથી સરવેને શીખવ્યો જતે.” અસગરીએ કહ્યું, “હવે તમો તથા મારા બેન બંધો જાણુ ઘેર આવીને રહો, સાસુ મા એકલા છે.” મોહમદ આંકેલ બોલ્યો “તમારી બેનને સમજાવો.” અસગરીએ કહ્યું, “સમજાવવાની શું જરૂર છે? બેન તો પોતે જાણે છે અને સમજે છે. અહીંયાં એકલાં તમોને શીખવું પડે છે. નથી કોઈ બચ્ચાને સંભાળનારં કે નથી ઘરમાં કોઈ જોતાં, દુઃખ સુખ આદમીની સાથે છે. વાસતે વગર કારણે જીવું રહેવું મુતાસેબ નથી. આગલી વાતો હવે ગઈ ગુજરી થઈ ગઈ. પોતપોતામા આણબનાવ કેવો, ને જઘડો કેવો?” અકબરી તો જીવું ધર કરવાની મજાદારી પકે આપી ચૂકી હતી, અને બહાનું સોધતી હતી, કે પાછું સાથે રહેવાનું કોઈ કહે, તેથી તે તરત રાજ થઈ ગઈ. પછી અસગરી બંધોને પોતાની સાથે લઈને આવી. મોહમદ કામિલની માને અસગરીના જવાની જખરી બેચેની હતી. હવે તેને પણ ધીરજ આવી, કે ખેર એક વહુ જાએ છે તો બીજી માજીદ છે. મેહમુદાને અલબત્ત ધણી ફિકર હતી, કે હવે શું થશે. પણ અસગરીએ એક તરફ મેહમુદાની ખાતરી કરી સમજાવી, કે હવે આગલી વાત નથી, અને બીજી તરફ પોતાની બેનને સમજાવી, કે “મેહમુદા હવે મોટી થયેલી છે, તેને કાંઈ કંઠા વાત કહેવી નહિ.” નિશાળને માટે મોહમદ આંકેલને એટલું કહ્યું કે, “જાખાવવું પઠાવવું સરવે મેહમુદા કર્યા કરશે. તમે માત્ર ઉપરથી ચોકસી રાખ્યા, કરજો, અને નિશાળના કંડનો હિસાબ કેનાબ મેહમુદાને લખી આપ્યા કરજો.”

હવે અસગરી રજા લઈ ડાકમાં સ્વાર થઈ પાધરી સીપાલકોટ પહોંચી. અહીંયાં મોહમદ કામિલ અસગરીના ઉચાઉચ પહોંચવાથી ધણેજ અચરત થયો, અને પૂછ્યું, કે “ખેરીયત તો છે? કાંઈ માએ સાથે તો લઈ વઢી નથી આપ્યા?” અસગરીએ કહ્યું, “તો બાહ કરો, શું સાસુ મા મારી બરોબરી-

આંધિ, કે હું તેઓ સાથે જડવા જઈ? આ ચાર વરસમાં કદી તમે મને તેઓ સાથે, યા કોઈ ખીજાં સાથે વઢતાં જોઈએ?

અહીંઆં તો મોહામદ કામેલે મારીપકે હાથ પગ બાહર કાઢાડેલા હતા, અને ખૂરી સોહબતમાં પડેલા હતા. આસપાસ ખુશામદીયા લોકો ભેગા થયેલા હતા, તેઓ એને ઉઠાડી બનાવતા. વહી બાંચ રસવત ધૂમ ચાલતી હતી. નાચ રંગ તત્તક પલ્લુ છુટથી ચાલુ હતા. સરવે અમીરી ઠાઠમાઠ હતા. પગાર કરતાં ચોંમણો ખરચ ! અગર એવોજ હાલ વધારે વખત રહેતેતો ખચીત જેમસ માહેબને શક ઉપજતે, અને આખરે ચાકરી જતે, પણ સારે વખતે અસગરી જન્મ પડેાંચી. તરત તેણે હરેક તરફથી પ્રીતિદ બંધ કીધી, અને આવંદને સમજાવ્યો, કે “તમાને ખાદાએ સોના નોકર કીધા તેના શોકરનાં એજાં, કે તેટલા ઉપર તમાને સંતોષ નથી?” મોહામદ કામેલે કહ્યું, કે “જે કોઈ ખુશીથી આપે તેમાં વાંધો શુંછે?” અસગરીએ કહ્યું, “મુખહાંન અલ્લાહ—શું રૂપિઆ પણ એવી ચીજછે, કે કોઈ તેને વગર અરથે ખુશીથી આપે? આ વખતે લોકો રૂપિઆના એટલા મોહાતાજાંછે, કે આખરે વઠીકની પરવા નહિ કરતા, પણ રૂપિઆ નથી છોડતા, તમે પોતેજ વિચારો, કે વગર કારણે તમે કોણને આપોછો? ફક્ત એક ધરમના લવાજમો જે વરસ દહાડે સેંકડે રાા રૂપિઆ તેટલો પણ આપતાં લોકોનો જીવ જપડે, ત્યારે લોકોની પાસ એવો તે ક્યાંથી કાઢનાનો ખજાનો ભરેલો પડયોછે, કે તે તમામ વગર કારણે આપી જાએછે! પણ જ્યારે જીએછે કે કામ બગડેછે, નહિ આપશું તો મુકદ્દમો ખરાબ થયે, પછી નાચાર થઈને કરજે કાહાડીને, હાઆ ધરવાળીઓની જાણસો વચીને લાંચ આપેછે.” મોહામદ કામેલે કહ્યું, “હું કાંઈ પોતે નથી લેતા, એટલે તેની શું ખીડછે?” અસગરી બોલી, “પેહેલું તો લાંચ છુપાઈ નથી શકતી, તે ઉપરાંત કબૂલ કરીએ, કે આદમીને ખખર નથી પડવાની, પણ ખાદા જે છુપો જીએછે, તેતો જાણેછે કે? ખંદાઓનો ધુનોહ એકઠો કરવો, તથા છેવટે જવાબ દેવા માથે ઉભા કરવો, એ જખરી બેપ્રીકરાઈની વાતછે.”

ટૂંકામાં—એમ તેમ સમજાવીને અસગરીએ મોહામદ કામેલ પાસે તો બાહ કરાવ્યા. કેટલાએક દહાડા રહીને અસગરીએ પૂછ્યું કે, “આ ચાર આદમી જેઓને વાસતે બાહર ખાવાનું મોકલોછો તેઓ કોણછે?” મોહામદ કામેલે કહ્યું, “તેઓ ચાકરીના ઉમેદવારછે, બિચારા વતનથી દૂર ઝડેલાંછે, તેથી મેં કહ્યું, કે ‘વારે જ્યાંતલક તમાને ચાકરી મળે, ત્યાં તલક મારે ત્યાં રહે.’” અસગરીએ પૂછ્યું, “ત્યારે શું હજી તલક એઓને નોકરી નથી મળતી?” મોહામદ કામેલે કહ્યું, “નોકરીતો મળેછે, પણ એઓના દરજ્જા કરતાં ઉતરતીછે.” અસગરીએ કહ્યું, “જ્યારે એઓની

હાલત એટલે સ્થિતિ થઈ છે, કે ખીજને માથે પડી રાહીઓ ખાએ છે, ત્યારે હવે દરજ્જાને વધારી રહેવું, બાકી શા માટે રહ્યું છે? થોડી ઘણી જે મળે તે કરે? ” મોહામદ કામેલે કહ્યું, “ જોદા જાણે તમે એ શું કહો છો, આખરથી ઉતરતું તે કેમ કરે? ” અસગરીએ કહ્યું, કે “ ઉતરતા દરજ્જાની નોકરી કરતાં આખર ઘટે છે, ત્યારે ખીજને માથે પડવામાં આખર કેમ નથી જતી? જ્યારે એ લોકોમાં એટલી શરમ નહિ, તો ખીજ ખાસીયતો પણ એઓમાં ખસીત ખૂરી હશે. એવાઓની સોહબત ઠીક નથી, જરૂર તમારા નામે લોકો પાસેથી કાંઈ લેતા પણ હશે. એઓને કહો, કે જોઈએ તો નોકરી કરે નહિ તો જાએ. ” મોહામદ કામેલે કહ્યું, “ મારેથી મુરવત તો તોડાતી નથી, કે હું તેઓને કહું. ” અસગરી બોલી, “ જ્યારે તેઓમાં મુરવત નથી, તો તમે મુરવતનો અંદાજો શા વાસતે રાખો છો? અગર આપણેથી કાંઈ ખચે તો કુટુંબમાં ધાણાએક ગરીબો છે, ને તેઓને આપવાનો આપણો હક છે. પારકાઓને અને પારકાઓમાંથી મેળવીને એવાઓને આપવામાં શું કાએદો? વળી એટલી કાંઈ જરૂર નથી, કે તમારે તેઓને કઠણાઈથી જવાબ દેવો. કાંઈ તદખીરથી તેઓને સમજાવીને કહો. ”

મતલબ, કે આ લોકો જ મોહામદ કામેલના શેતાન હતા. અસગરીએ તદખીરથી તેઓને કહડાવી મૂક્યા. ચાકરોમાં જે જે આડી ચાલના હતા, તેઓને ચુંડી ચુંડીને કાઢાડ્યા. દોહોડ વરસ અસગરીએ રહીને અંદર બાહારનો સરવે કારોબાર દરોસત કરી આપ્યો. હવે પોતાની માસીતા હકરા મીયાં મુસ્લિમની શાદી થનાર હતી, તેથી અસગરીને જાગજાગી તેડું આવ્યું, અને તમાશાખાનમે ઘણીજ આજેજથી લખ્યું, તેમજ ઘણા દિવસ પણ યાએલા હતા, તેથી અસગરીએ દિલ્લી આવવાનો એરાદો કીધો, પણ પોતાના દિલમાં વિચાર્યું, કે મોહામદ કામેલને એકલો મૂકી જવું દરિસત નથી, તેથી મોહામદ કામેલને કહ્યું, કે “ મુસાફરીમાં એકલું રહેવું ઘટતું નથી, કાંઈ પોતાના ઘરનાએ સાથે રહેવું જરૂર છે, માટે મારા વિચાર પ્રમાણે તમે તમારી માસીતા છોડી મોહમદ સાલેહને બોલાવી રાખો. તે ઈલાં તમારી પાસે કચેરીનું કામ શીખશે, અને વળી પોતાનું પણ શીખશે. કદાચ કોઈ જગાએ ચાકરી પણ લાગી જશે. ” એ ઉપરથી અમીરખેગમને કાગજ લખ્યું, અને અસગરી જતાં મોહામદ સાલેહ આવી પહોંચ્યો. આ છોકરો સરવે વાતે મુસા-રો હતો, અને મોહામદ કામેલ કરતાં માત્ર બે વરસ નાહતો હતો. હવે અસગરી નર્મીત થઈ, અને સીયાલકોટથી નીકળીને લોહાર પહોંચી.

અહીંઆં પોતાના સસરા ચાલવી મોહમદ ફાતિલ સાહેબ આગળ એક હકતા સ્થિતિ ઠી. ચાલવી મોહામદ ફાતિલની ઉંમર નવદીક સાહાડ વરસની હતી, અને મુખતારીની નોકરીમાં ઘણી મહેનત હતી. દરરોજ સહવાર પડતાં

સરવે હાકેમોની કચેરીમાં જાઇને સરદારના મુકદમાઓની ખબર લેવી, તથા સંજ સહવાર પોતાના તાલુકાઓમાં જવું. બિચારા મોલવી સાહેબ રાતના આવતા, તો ઘણા થાકી જતા હતા. અસગરીએ કહ્યું, “સસરા બાવા, હવે તમારી ઉંમર આવી મેહનતને લાએક નથી. હવે ધટ્ટુએ કે તમારે ઘેર ખેડવાની ફિકર કરવી. એક ચોપડીમાં મેં વાંચ્યું છે કે, ‘હનમાને ઉમરના ૩ હી-સ્મા કરવા. પેહેલો હીરસો બચપણનો, બીજો દુનિઆના કામોના બંદોબ-રતનો, ત્રીજો આરામ અને ખાદાની ભક્તિનો.’ મોટે હવે તમારે ઘેર આવીને આરામથી ખેડવું.” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “પેહેલાં તો સરદાર છોડતા નથી. બીજાં તો મારી જગાએ કોઈ બીજાં કામ કરનાર તો જોઈએ.” અસગરીએ કહ્યું, “જ્યારે સરદાર આગળ તમે તમારી જમ્મશીનું કારણ જણાવશો, તો ખેડક તેવો કબૂલ રાખશે, અને કામ ચત્રાવવામાં જેહાદ શું કમ છે?” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “તે કચેરી દરબારનો કાએદો કાનુન શું જાણે?” અસગરીએ જવાબ દીધો કે, “થોડાએક દહાડા તેઓને બોલાવીને સાથે રાખો, જોવા બાજવાથી સરવે તેઓને આવડી જશે. ફક્ત હિંદુ લોકો તો બે ચાર ફારસીની ચોપડીઓ શીખીને કચેરીની નોકરીપર લાગી જાય છે, ને એઓ તો મોલવી એ દેખા છે.” મોલવી સાહેબને અસગરીની વાત પસંદ આવી. આ તરફ તો અસગરી દિલ્લી જઈ પહોંચી, અને મોલવી સાહેબે મોહમદ આકેલને તેડું મોકલ્યું. થોડાએક દહાડામાં મોહમદ આકેલે બાપનું સરવે કામ ઉઠાવી લીધું, અને સરદારને પોતાની સાકરીથી ઘણો ખુશી કરી. પછી મોલવી સાહેબે સરદારને કહ્યું કે, “હવે આએ છોકરો હજૂરમાં હાજર રહેશે, ને મને છૂટકારો બાંધશે, કહ્યું છે કે,

‘રસમ્મત કે મલિકાને તેહરીર,
આઝાદ કોનંદ બંદએ પીર.’

‘મોટા દિલના ધણીઓની એવી રીત છે, કે જુદા ગોલામોને છૂટાપણ આપે છે.’

સરદાર દિલનો ઘણો મુખી હતો. તેણે ૨૦ રૂપિયાનું પેનશન મોલવી સાહેબની હયાતી કરી આપ્યું, અને મોલવી સાહેબની જગાએ મોહમદ આકેલને પૂરા પગારે રાખ્યો.

મેહમુદાને અદરાવવાની ચારવણી.

અસગરી દિલ્લીમાં આવી પહોંચીઆ પછી, તેણે મેહમુદાને અદરાવાની ચારવણી કરવા ધારી. હોસનઆરા જહાજર ગામ સાસરે ગએલી હતી, ત્યાંથી પોતાને ઘર આવેલી હતી. તેમજ જમાલઆરા પણ સાસરેથી નાહતી બેનને મળવા આવી હતી. હકીમજીનું તો તમામ ઘર અસગરીનાં ચેલાં હતાં. બંને બેનો અસગરીના આવવાની ખબર સંભળી તેને મળવા દોડી આવી. બંને વચ્ચે તરેહ તરેહની વાતો આવી. જમાલઆરાએ કહ્યું, “ ઉસતાદનીજી ! કેવો જીવ તમારામાં ભરાયો હતો, કે તેનું બચાવ નથી થઈ શકતું. વાઈ હોસનઆરાતો તમારી શાગેરદહે, પણ હુંતો શાગેરદથી પણ બપોદેહું. મારું ઉજાડ ઘર તમે વસાવ્યું. ” અસગરીએ કહ્યું, “ હું કોઈ વાતે લાએક નથી. ” જમાલઆરાએ કહ્યું, “ વાહ ઉસતાદનીજી ! હુંતો જીવતાંજીવત તમારા સલક જૂઝવાની નથી, અને શું કઈં તમે હમી લા-કોની ખીદમત કોઈ રીતથી કબૂલ નથી રાખતાં, નહિતો અમારા ચામડાના જોડા તમોને કરાવી આપતે, તોપણ તમારો હક અદા નહિ થતે. ” અસગરીએ કહ્યું, “ પેહેલાં તો મારાથી કરી ખીદમત બની નથી, અને અગર જો મારા ઉપરીપણથી કોઈ કામ તમોને પસંદ પડ્યું હોયતો, બેગમ સાહેબો, તમોને ખોદાએ સરવે વાતે લાએક બતાવ્યાંછે, તો અમે ગરીબોને ખુશી કરી નાખ્યા શું મોટી વાતછે ? ” હોસનઆરા બોલી, “ ઓહો ! ઉસતાદનીજી તમે એ શું વાત બોલોછો ! ” અસગરીએ કહ્યું, “ સંભજો બેન હોસનઆરા, ઉસતાદનીગરી અને શાગેરદી તો હવે બાકી રહી નથી, તેતો નિ-સાજ સાથે ગઈ. હવે ખોદા રાએ તમે પરણી ગયાં. ત્યાં તમે પૂતરોના વડાં, અને અમીરોની સરતાજ થયાંછો. અહીંઆ જમાલઆરા સરદાર અને સરદારોનાં બેટી વહુછે. હમણાં આ શેહરમાં તમારાથી મોટા તો કોઈ ખીજા અમીર નથી. તમારા સરખાના સંબંધમાં આવીને કોઈ આદમી નાઉમિદ રહે, તો તે તેના ભાગ્યને વાંકછે. ” હોસનઆરાએ કહ્યું “ ભલાં ઉસતાદનીજી તે શું બાબતછે ? ” અસગરીએ કહ્યું, “ બેન, એક મોટું મુ-શકેરીનું કામછે. તમે કબૂલાત આપો, કે મને નાઉમિદ નહિ કરશો તો હું કહું. ” હોસનઆરા, ને જમાલઆરાએ બાણકું, કે કોઈની નોકરી ચાક-રીને વાસતે કહેશે. તેથી બંનેએ કહ્યું, “ ઉસતાદનીજી ખોદાના કસમ, તમારે વાસતે અમે બંને જણા દિલોજનથી હાજર છીએ. વાઈ અમોને તો મોટી હોંસછે, કે તમે અમોને કાંઈ પણ ફરમાએશ કરો. ” અસગરીએ કહ્યું, “ તે કામ મારી નજદીકતો મોટુંછે, પણ તમો બંને સાહેબો દિલથી આહાશો તો કાંઈ મોટું નથી. ” બંને બેનોએ કહ્યું, “ ઉસતાદનીજી,

આદા શહેદા, કે અમારીથી થઈ શકે તેવું કામ હશે, તો અમા હરગેજ પાછાં હડવાનાં નથી.”

બ્યારે પકો વાએદો કરાવી લીધા, ત્યારે અસગરીએ કહ્યું, “મારી એવી ઇચ્છા છે, કે મેહમુદાને તમારા ફરજંદામાં કબજ કરો (એટલે વહુ કરો).” એ સાંભળી બંને બેનો ચૂપ થઈ ગય. પછે અહિં તહિંની વાતો થવા લાગી. બ્યારે બંને ઉડવા લાગી, ત્યારે અસગરીએ એક હાથથી હોસન-આરાનો, અને બીજા હાથે જમાલઆરાનો કપડો પકડયો, અને કહ્યું કે, “હું પોતાનો હક હવે લડી વદોને લેવાની. આદાના કસમથી કહું છું, કે બ્યાંસૂધી મારે સવાજ પૂરો નહિ થયે, ત્યાંસૂધી તમને જવા નહિ દેશ.” હોસનઆરાએ કહ્યું, “વારં એમાં અમારો શું અખતીઆર છે? હજુ તો અરજમંદખાન છોકરો છે. બીજું તો એવી વાતોમાં મા બાપ છતાં બેનોનું શું ચાલે?” અસગરી બોલી, “મોટી અને પરણેલી બેનો પણ માની ખરાબર હોય છે. સગાઈ નાનું સરવેની સલાહ વગર થતું નથી. એવું કાંઈ નથી કે મા તમારી સાથે મસલત નહિ કરે.” હોસનઆરાએ કહ્યું, “હમણું સૂધી અમારે ત્યાં તો એ વાતની કંઈ ભાંજગડ થએલીજ નથી.” અસગરી બોલી, “તમને ખબર નહિ હશે, એલચીખાનને ત્યાં ટપકો ગયો હતો, તે પાછો મંગાવ્યો.” જમાલઆરાએ કહ્યું, “ઉસતાદનીજી, તમે સાંભળ્યું હોય, પણ એ વિશે અમારી સાથે કશી વાત થઈ નથી. એલચીખાનમાં શું એવું હતું! આદા જાણે ફકો પાછો કેમ મંગાવી લીધો?”

એવી રીતની વાતમાં બીજી વાતો થવા લાગી. અસગરી બોલી, “સાહેબો, મારી મતલબ રહી જાય છે. હા નાનો જવાબ મને આપો.” જમાલઆરાએ કહ્યું, “ઉસતાદનીજી, વારં અમે કેમ કરીને હામી ભીડી શકીએ?” અસગરી બોલી, “એ કામને માટે પેસો, ખસલત અને રૂપ એ ત્રણ ચીજ જોવામાં આવે છે. દોલતતો અમે ગરીબોની પાસે નામની પણ રહી નથી. ખસલત વિશે તો બેન હોસનઆરા તમે મેહમુદાથી સારીપકે વાકેફ છો. બે વરસ સૂધી તમે તથા તેનું સાથે રહેવું હતું. સાચું બોલો, શરમ, મલાહજી, અદબ, કાયદો, નેકબખતી, હરેક કામનો સલીકા, અને હરેક તરેહનો હુન્નર—લખતું, વાંચતું, સીવતું, ભરવું, રાંધવું એ સરવે વાતો મેહમુદામાં છે કે નહિ? કાંઈ એટલા ઉપરથી નહિ, કે મેહમુદા મારી નરસુ યા શાગેરદ છે. નહિ—તે છોકરીને આદાએ સરવે સીકતોથી ભરેલી પેદા કીધી છે. કેમ બેન હોસનઆરા, જો હું બોટું કેહતો હોઉં તો તમે બોલો?” હોસનઆરાએ કહ્યું, “ઉસતાદનીજી, વારં સાંઘ પર કોઈ ધૂળ નાંખી શકે? મેહમુદા બેગમની જોડ આદા રાખે મોટાં ઘરોમાં પણ નથી. વારં કોઈ મેહમુદા બેગમનાં તળીઆં જેવી પણતો હોએ!” અસગરી બોલી, “સરત

શીકલ, જેવી કે નાક, કાન, આંખ જેમ આદમીમાં હોય છે, તેમજ મહમુદામાં પણ છે, તે પણ આદમીનું બચ્યું છે. જવાન થતાં એથી પણ વધારે ખીલી નીકળશે.” જમાલ આરા ખોલી, “અરે ઉસતાદનીજી, મહમુદા બેગમને આદમીનું બચ્યું કહો છો ! ખોદાના કસમ, પરીનું બચ્યું છે. મોટાં ઘરોમાં ‘ઉચી દુકાન ને શીકાં પકવાન,’ તેમ અમેતો કોઈને દેખાવડાં નથી જોયાં. અમે બંને બેનો હાજર છીએ. ખોદાના કસમ, બાજી લોડીએ અમારે કરતાં તો સારી છે. મહમુદાતો આફતાબ અને માહાતાબજી છે. એવી જરતના આદમી ક્યાં દેખાયે છે !” અસગરીએ કહ્યું, “બેન, ત્યારે ગરીબી તિવાએ અમારામાં બાજી શું બૂગાવે છે ? જોકે નાહનું મોઢું ને વાગતો મોટી. પણ મરનાર અલી નફીખાનની બે ચાર પેઢી તો નથી ગુજરી. અમે પણ તો તેઓનાજ ઘરાણામાં છીએ.” બંને બેનો ખોલી ઉઠી, “ઉસતાદનીજી, તમે અમારાં સરતાબ છો, અમે અને તમે કાંઈ જીવંત નથી, એકજ લોહીના ને એકજ જાતના છીએ.” અસગરીએ કહ્યું, “ત્યારે ટોચ શની છે ? મારી દરખાસતને કબૂલ કરો.” હોસન આરાએ કહ્યું, “હીકજે ઉસતાદનીજી, આજે અમે એ વાત માજી આગળ કરીશું.” અસગરી ખોલી, “વાત નહિ, વાતો હું પણ કરી શકું. ખરેખર દિલથી એમાં મદદ કરો, અને હવે એ વાંત છેડી છે, તો એવું કરો કે તે પૂરી થાય.” બંને બેનોએ વાયદો કીધો, કે “ઉસતાદનીજી, જેમ તમારો વિચાર છે, તેમજ ખોદાનું સાહાવું છે તો થશે.”

પછે બંને બેનો અહીંઆંથી રવાના થઈ. ખીજે દિને અસગરી બેપોતે સુલતાના બેગમને મળવા ગઈ. બસો રૂપિઆનો ઘણે ઉમદા એક શીઆલી રમાલ, જે સીયાલકોટથી લાવી હતી, તે સુલતાના બેગમને ભેટ કીધો. સુલતાના બેગમે કહ્યું, “ઉસતાદનીજી, તમે મને ઘણી શરમીનદી કરો છો. અમારે તમારી ખીદમત કરવી જોઈએ, નહિ કે ઉત્કટું તમારી પાસેથી લઈએ !” અસગરી ખોલી, “એ રમાલ મેં ખાસ તમારે વાસતે ફરમાશ કરીને કરાવેલો છે, એ તમારે કબૂલ રાખવો. દોઢ વરસ થકું એવી ઉમેદથી મારી ગાં-સડીમાં બાંધી રાખ્યો હતો, કે દિલ્હી પહોંચીને હું પોતે તમોને નમ્ર કરીશ.” સુલતાના બેગમ ખોલ્યાં, “હું એને એક નવાઘ દાખલ લેઉં છું. પણ ખોદાના કસમ, કે મને શરમ આવે છે. કોઈવાર તમે પણ કાંઈ મને ફરમાશ કરો, કે મારો જીવ ખુશ થાય.” આટલો ટેકો મળતાંજ અસગરી હાંથ જોડીને ઉભી થઈ, અને પોતાની મતલબ કહી જણાવી. સુલતાના બેગમે કહ્યું, “સારું, ઉસતાદનીજી તમો ખસોતો ખરાં.” અસગરી ખોલી, “હું પોતાની મુરાદ પામીને ખેસીશ.” સુલતાના બેગમે હાથ પકડીને અસગરીને ખેસાડી દીધી, અને કહ્યું, કે “દીકરા દીકરીઓનું કારજ મુશકેલ કામ છે. કુંભારને ત્યાંથી દમડીનું વાસણ લઈએ છીએતો, તે પણ કોઠી વગાડીને લઈએ છીએ, અને

આંતો ઉમર તલકની કમાઈનો વેહેવાર છે. સુજી સમજી, સજાહ મસજહત કરીને કરવું જોઈએ. તમે કહ્યું તે બાબે હવે હું એના બાપની તથા મારાં માટાં બેનની તથા કુટુંબનાં બીજાં બે ચાર આદમીઓની સજાહ લેઉં, પછી જે થશે તે જોઈશું. વળી હજીનો અરજમંદ બાળક છે, તેના લગનની શું ઉતાવળ છે ? ” અસગરીએ કહ્યું, “ ગળ કરતાં વધીને મેં એ સવાલ કીધો છે. જેમ મીસર શેહેરમાં કોઈ બુઝીઆ ઓરત જીતરની આંડી લખને હજરત ઇસુફની ખરીદદાર થઈ હતી, તેવીજ રીતે મારી પાસે ગરીબી અને આજીજી મિલાએ કાંઈ આપવા લેતાનું નથી. ફક્ત તમારી મેહરબાની જોઈએ છીએ.”

જોકે સુજતાના બેગમે મોઢથીતો કાંઈ નહિ કહ્યું, પણ તેની ઢપથી જણાયું, કે એ વાત તેને અણગમતી નહિ લાગી. જતી વેળા અસગરી જમાનઅમરા તથા હાસનઅરારને ચેતાવવી ગઈ, કે “ હવે એની ઉમરેણી તમારા હાથમાં છે.” અસગરીના જવા બાદ બંને બેનોએ મેહમુદાની હદથી જ્યારે વખાણ કીધી. સુજતાનાતો અરધી રાજી થઈ ગઈ, પણ શાહજમાની બેગમની પણ દિલદારે જાંહાન નામની એક છોકરી હતી. શાહજમાનીનો એવો એરદો હતો, કે અરજમંદ સાથે પોતાની છોકરીનું કારજ કરે, પણ એટલું ઠીક હતું, કે હજી જીંદગી શાહજમાનીએ પોતાની બેન સાથે એ વિશે કરી વાત કીધી નહિ હતી. જ્યારે અસગરીએ મેહમુદાની માગણી વિશે વાતચિત કીધી, ત્યારે સુજતાના બેગમે શાહજમાનીને પૂછ્યું, કે “ તમારી નજરમાં એ વાત કેવી લાગે છે ? ” શાહજમાનીએ વાત સાંભળીને ઘણી ધભરાઈ, અને એવા વિચારમાં પડી, કે મેહમુદાની વાત દખ્ખઈ જાયેતો, દેલદારે જાંહાનની વાત ઠરાવી નાખ્યું. તેથી તરતતો કહેવડાવ્યું, કે “ હું વિચારીને જવાબ કહેવડાવીશ.” બીજે દિને પોતેજ આવી હાજર થયાં, અને જ્યારે વાત ચાલી, ત્યારે સુજતાનાને કહ્યું, “ ક્યાં તમે ને ક્યાં મોલવી સાહેબ ! જમીન આસમાનની બરાબરી કેમ થાયે ! એ વાત અહીં આં કોણ લાવ્યું ? ” સુજતાનાએ જવાબ દીધો, “ ઉસતાદનીજી લાવ્યાં.” શાહજમાનીએ કહ્યું, “ હું પોતે ઉસતાદનીજી પાસે જાઉં છું.” એમ કહી હાસનઅરારને સાથે લઈ અસગરીની પાસે ગયાં, અને કહ્યું કે, “ ઉસતાદનીજી, તમે એટલાં માટાં અકજમંદ છતાં એટલું નહિ સમજ્યાં, કે સગાઈ નાનું બરાબરી આની સાથે થાયે. એલવીખાનને ધરથી એટલા મોટે ટપકો પાછે ફર્યો, કે તેઓએ સોનાનો ઢાલીયો રીતમાં આપવા ના પાડ્યો. વાર, ત્યારે તમે મેહમુદાને શું આપશો ? ” અસગરીએ કહ્યું, “ બેગમ સાહેબ ! મેંતો છોકરીના વીવાહને મોટે એક વાત કહી હતી, કાંઈ છોકરીનાં મૂજ તોલનો પેગામ નથી કીધો. જો કે હમણા શેહેરની તમામ રસમો બગડી ગઈ છે, પણ લેવા દેવાની પરકશ્વેતો કેયે નથી સાંભળી. જે છોકરી આપશે, તે શું ઉચ્ચનીત આપશે ? હવે બરાબરી વિશે એજ કહેવાનું, કે આંતો જાણીનું છે, કે દો-

લતતા અમારી પાસે નથી. ઓલરીખાનને ચોથે હીરસે-પણ અહીંમાં નથી. પણ તમારે તો છોકરા પરણાવેલો, તમોને રીતભાતની શું ફિકર છે ? છોકરી આપની હોય તો ઇનસાન તે પણ વિચાર કરે, કે બાઈ છોકરીનો યુગ્મરો જોજો. અથવા કોઈ ગરીબ હોય, ને વહુના પદ્ધતિને આધારે ઉધાર ખાઈ ખેતી રહી હોય, ને તે તેની ફિકર કરે તો વાજની છે. તમારે તો છોકરી લેવી છે, અને સરવે કાંઈ ખાદાનું આપેલું તમારે ત્યાં મોજુદ છે. ફક્ત તમોને છોકરી જોઈએ, અને તે છોકરી તો તમારી જોએલી છે, તેની કોઈ ખાખદ તમારેથી છૂટી નથી. અમારી જાત ને કાંઈ સારી માડી છે, તે પણ તમોને માલમ છે.” શાહજમાની બોલી, “તો પણ બરાબરી જોઈને વાત કીધામાં આવે છે.” અસગરીએ કહ્યું, “બેગમ સાહેબ, ખત્રા માફ કરવી. હમણાં બરાબરી નથી ! બરાબરી તો તે દહાડે હતી, જ્યારે અલી નક્રીખાને આમે ઘરમાં બેનને પરણાવી હતી ! આજે આ તેજ ઘર છોકરી લેવાને વાસતે પણ બરાબરીકે નથી ! તો હમણાં શું આ ઘરમાં કપડું પડી ગયું છે ? દોઝત નથી એવો અહંકાર ખાદાને પસંદ નથી.”

અસગરીએ શાહજમાનીને એવીતો આડે હાથે લીધી, કે વાત કાંઈ બગી નહિ, શાહજમાનીએ કહ્યું, “ઉસતાદનીજી, તમે તો ગોરસો કરો છે.” અસગરીએ જવાબ દીધો, “બેગમ સાહેબ, મારી શું મક્કૂર છે, મને તો ઉમેદ હતી, કે તમે એ વાતમાં મદદ કરશો; નહિ કે ખુદ તમોજ તોડી પાડશો.” શાહજમાનીએ કહ્યું, “ઉસતાદનીજી, ખુદ માને કે બહુ, બરાબરી આપણું તો નથી જ.” અસગરીએ કહ્યું, “દોઝતમાં અમે બરાબરીવાંતો નથી, પણ જાતુમાં તો ભરા-બરીને દાવો રાખીએ છીએ. હુનરમાં ખાદાની મેહરબાનીથી તમે અમારી બરાબરી નહિ ઉતરશો. શું મુજકો છે, કે એક વાતમાં તમારી તરફ કમી અને એક વાતમાં અમે ઓછાં. અમારી જેવી વહુ દુનિઆમાં દાવો લેઈને શોધતાં ફરે તો નથી મળવાની.” શાહજમાનીએ પૂછ્યું, “ઉસતાદનીજી, એકબાલમંદખાંતના છોકરાનો ટપકો કેમ નથી મંગાવતાં ?” અસગરીએ કહ્યું, “મેં સંભાળ્યું હતું, કે તેઓની તમારે ઘેર વાત થઈ રહેલી છે, તેથી મેં તે વિશે કશો વિચાર કર્યો નથી. વળી ટપકાઓની શું કમી છે, છોકરીઓને છોકરા ધણા અને છોકરાઓને છોકરી ધણી. મેં તો એવું ધાર્યું હતું, કે હુનર અને દોઝતનો સંજોગ છે. હુનર અમીરોને લાગે છે, અને અમીર તેને સોંભાવનાર છે. વાત ઠરી જાય તો ખંનોને વાસતે ઠીક છે. પણ જો પસંદ નથી, તો તમે દિલદારે જાંઘાન સાથે સગાઈ કરો.” શાહજમાનીએ કહ્યું, “દિલદાર બચ્યું છે, અને મારો એરાદો છે, કે તેને પારખી જગોએ આપું. સગાઈમાં સગાઈ કરવી કંકાસ બરેલું હોય છે.” શાહજમાની તો એટલું કહી રૂપસદ થયાં, હોસનઆરા ત્યાંજ બેસી રહી. માસીએ કહ્યું, કે “બેટા ચાલો.” હોસનઆરા બોલી, “તમે સીધારો, હું ઉસતાદનીજીને ધણી મુદતે મળીશું, તે વાતો કરીને આવીશ.”

શાહજમાની ગર્ભ, પછી હોસનઆરા બોલી, “ઉસતાદનીજી માજીતો રાજીએ. પણ એઓજ વાતને બગાડીએ. મોઢથી ના પાડીએ, તો બોલવા દેઓ. પણ એઓની અંદરખાનેની મતલબ એજીએ, કે દિલદાર સાથે ફરી જાઓ.” અ-સગરીએ કહ્યું, “હવે તકલીરની વાતજી. જ્યારે એઓ વચ્ચેજી, તો અમારું શું ચાલવાનું? લેકીન, બેન હોસનઆરા, મેંતો કાંઈ ખોટો વિચાર નહિ કીધો હતો. જોડીએજોડી મળતી જોઈ લીધી હતી. તમારું આટલું મોટું ધર, અને ખોદા રાખે એક છોકરા. જે કાંઈ માલમતાજી, તે સરવે તેનેજી. ત્યારે એવાં મોટાં કારખાનાને સંભાળવાને વાસતે મોટી અક્ષતની પણ જ-રૂરજી, ને મોટો હોશબો પણ જોઈએ. મેહમુદા ગરીબ ધરનીજી, તો શું થયું, ખોદારાખે હોશ અને સલાકો અમીરોના જેવોજી. તમારા ધરમાં અગર કોઈ વગર સલીકાની આવી, અને રીતના ઢગલા લાવી, તો શું કા-મનાં? તેને પોતાનું પદલું સાચવવું, સંભાળવુંજી મુશ્કેલ પડવાનું, તો તમારા ધરનો વહીવટ તે શું કરશે? મેહમુદાતો ખોદા રાખે આખા મૂલકનો કારોબાર ચલાવી શકનારીજી. વળી બેન હોસનઆરા, આ વાત પણ ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ, કે સગાઈ નાનું શું મતલબથી કીધામાં આવેજી? દુનિયામાં જ્યાંજ્યાં બની શકે, ત્યાંજ્યાં મેજ મેજાપને વધારવો જોઈએ. ધરમાંને ધરમાંજ સગાઈ નાનું કરી લીધુંતો તેમાં શું? તેતો સગાઈ છેજ. શાદી વીહવા કરીએ તો પારકી જગાએ, કે જેથી સગાઈ વધે.” હોસનઆરા બોલી, “ઉસતાદનીજી, મેં અને બેને ઘણી ઘણી તરેહથી જાજીને કહેલુંજી, અને હવે આ સરવે વાતો હું માને ફરીથી કહીશું, ઉમેદતો છે કે એજ વાત ઠરશે.”

અસગરીએ એવી રીતે સરવે પાટી પઢાવીને હોસનઆરાને રવાને કીધી. પેલી તરફ શાહજમાનીએ જાહને સુલતાનાને કહ્યું, “બેન, મેંતો ઉસતાદ-નીજીના મોઢાપર ખોદલું કહી દીધું, કે ‘તમારી અને એઓની બરાબરી નથી, આદમીએ સમજીને મોઢથી વાત કાઢાડવી જોઈએ,’ હવે આ વાતોની વચમાં એ આવી પડ્યું હતું, કે શાહજમાની પોતાને મોઢથી પોતાની છો-કરીને વાસતે કહી નહિ શકતી હતી. શાહજમાનીના દિલમાંતો એ વાત હતી, પણ તે ધારી રહી હતી, કે મરદ મરદોમાં વાત થઈ જશે. મેહમુદાની વાતમાં માત્ર ગરીબીપર ઈતરાજી હતી. આખરે શાહજમાનીનાં ગયા પછી સુલ-તાની બેગમે પોતાની બંને બેટીઓ સાથે મનસુખો કીધો, તો હોસનઆરાએ કહ્યું, “માજી, ખોદા વાતતો એજી, કે માસીમાએ દિલદારને વાસતે તજવીજ કરેજી,” સુલતાનાં બોલી, “વાર અરજમંદનેતો હસતાં હસતાં હું પૂછી જોઉં.” જમાલઆરાએ બાહને બોલાવીયો અને કહ્યું, “કેમ બાઈ, તમારી શાદી વીહવાની ચારવણી થાએજી, તમે પણ તો કાંઈ કહો. તમે દિલદારેજાહન સાથે રાજી છો?” માના મોઢાપરતો સરમને લીધે અરજમંદ કાંઈ બોલ્યો

નહિ, પણ પોતાની બેનને ઇચ્છારત કરીને નાખ્યુથી જણાવી. તેનું ના કહેવું જમાલઆરા અને હોસનઆરાની મતજનને મળતું થયું. હોસનઆરાએ કહ્યું, “ઋત, સીકન, હુન્નર, સલીકો, એ ગુણોતો મિહમુદાના તળીઆં જોઈલી પણ કોઈ છોકરીમાં નથી, એનો જીમોતો હું લેઉં છું. હા! આહો કે સોનાનો દોલીયો મળે, પણ તેતો એ બિચારાં ગરીબો પાસે નથી.” મુજતાના બોલી, “બેન, મુખ્યતો છોકરીને જોવાનું છે, જોદાના ફજલથી આપણા ઘરમાં કોઈ ચીજની કમી નથી, આપણને ભારી રીત લઈને શું કરવું છે?” જમાલઆરા બોલી, “ત્યારે શાંતી ઠીક છે? બનામે ઇજદ કરો.” હોસનઆરાએ કહ્યું, “એકવાર ગરીબો છે, પણ ઉમતાદનીજી જખરાં ચાલાક આદમી છે, મોઢથી નથી કહેવાતો શું, પણ જરૂરને ટાંકણે જોગવાઈ કરતાં વધીને કરશે.” મુજતાનાએ કહ્યું, “ઠીક છે, તમારા બાવા આવેને તેઓની પણ સજાહ પૂછીએ.”

જ્યારે નાહતા હકીમ સાહેબ આવ્યા, ત્યારે જમાલઆરા અને હોસનઆરાએ મિહમુદાનો મુકદમે એવી રીતે ઉંઘાડ્યો, કે જેમ અદાલતમાં વકીલ પોતાના કુળનો મુકદમે ઉઘાડે છે તેમ. ટૂંકામાં નાહતા હકીમ સાહેબે પણ મિહમુદાની વાતને પસંદ કીધી. હવેતો બંન્નો બેનો બેધડક અસગરીની પાસે દોડી ગઈ. મોહમદ કામેલની માને આ ચારવણીની મુતલક ખબર નહિ હતી, તેથી તેણે પૂછ્યું, “અરે શું છે બેગમ સાહેબ, એટલાં કેમ દોડાડો? પાએજતો ઉચકીને ચાલો.” હોસનઆરાએ કહ્યું, “કાંઈ નહિ, ઉમતાદનીજી પાસે જઈએ છીએ.” અસગરીની પાસે જતાં જ હોસનઆરા બોલી, “લો ઉમતાદનીજી મુબારકબાદી, અમારું ઈનામ લાવો.” અસગરીએ કહ્યું, “જોદા તમે સરવે સાહેબોનેની મોબારક કરે, ઇનામ આપવાનું મારું શું મોટું ઘેલું છે, મારું ઈનામજ દોઆ છે, અને રાત દહાડો હુંતો તમારી દોઆગોજ છું.” હોસનઆરાએ કહ્યું, “નહિ ઉમતાદનીજી, આજતો અમે અમારા મોઢાં જરૂર કરી મીઠાં કરીશું.” અસગરી બોલી, “બેકા બેકામાં મિઠાઈ ખાશો.” પછી દેઆનતને બોલાવી, અને પાંચ રૂપિયા કાહાડી તેના હાથમાં આપ્યા, અને કહ્યું, “ઘંટા વાજાની ટુકાનેથી ઘણા સારાં કલાકંદ, અને દરીબેને નાકેથી ચણાની મીઠાઈ, તથા શાહતારાની ગલીમાંથી મોતીપાક, તથા ચાંદની ચોઆંથી કોપરાંપાક, તથા નીલનાકરાથી ધીની તળેલી દાળ, અને ખાનમના બજારમાંથી ઋતરફેલી હમણાં જ બનને લાવો.” એટલામાં બંન્નોને બીડાં બનાવીને આપ્યાં. જરૂર મીઠાઈની ટોપલીએ આવી પહેંચી તો અકબરી, અસગરી, હોસનઆરા અને જમાલઆરા એ સરવે જણીએએ મળીને સારી પોં આવી, અને જે કાંઈ વધી તે નિશાળમાં મોકલી દીધી. એઓને જતી વેળાએ અસગરીએ કહ્યું, “હમણાંતલક મેં સાસુમાને ખબર નથી કીધી. હવે તેઓ સાથે વાત કરીને આહાવું જોદાનું છે, તો પરમ દહાડે સપરમે દહાડો ને સારો રોજ છે, તે દિને ચાલુ રસમ મુજબ રીતબાત થશે.”

એ બંને જણીઓ તો રૂપસદ થઈ. અસગરીએ લાગ જોઈ ચાસુને જઈ કહ્યું, “ચાસુમા, કાંઈ મેહમુદાની પણ તમોને ફિકર છે ?”

ચાસુ—શું ફિકર કરે ? કહીંથી એ વાત આવે ત્યારે કની ? હું એક જગા-એ ધારી બેઠેલી છેઉં, કે મોહમદ ચાલેહની સાથ મેહમુદાના વીહવા કરી આપીશ.

અસગરી—ક્યાં મોહમદ ચાલેહ ને ક્યાં મેહમુદા ! મોહમદ ચાલેહબા-હની ઉમર જોહબાહથી કાંઈ ઓછી નહિ હશે.

ચાસુ—હા, મારો આકેલ છ મહિના મોહમદ ચાલેહથી વડોછે. એકજ વરસમાં બન્નેનો જતમ થયેલોછે.

અસગરી—વારું ત્યારે એ શું થોડા ફરેછે ?

ચાસુ—એ ઉપરાંત તો કયે લાગવગ નથી.

અસગરી—મેં એક વાત ધારીછે, અગર તમોને પસંદ હોયતો જીર ચલાઉં.

ચાસુ—તે શું ?

અસગરી—હકીમ ફતેહ અલ્લાખાનના છોકરા સાથે ?

ચાસુ—વારું દીકરી ‘ઝૂપડાના રહેનાર, ને મેહલોના ઝોઆખ.’ ક્યાં હકીમજીનું ઘર ! આજે તેઓને ત્યાં એટલી દોલતછે, કે શહેરમાં તેઓની જરૂરોપરીકો કોઈ નથી, અને ક્યાં આપણે ગરીબ, કે પાસે રહેવા જોગનું ઝૂપડું પણ દરસત નથી ! અહીંઆંની વાત તેઓની ખાતરમાં શું આવવા-ની ? કહીને ફાકટમાં પસેમાન થવાનુંછે.

અસગરી—તેઓ દોલતમાંદછે, તો પોતાને મોટેછે. આપણે શું, ના કરે જોઈ, તેઓના ઝોસીઆળા છીએ ? તેઓ પોતાના પઝાવ, જરૂદામાં મસ-તછે, તો આપણે આપણી દાળ રોટીમાં મધન છીએ. જતમમાં આપણે કાંઈ તેઓથી ઉતરતાં નથી. આપણી મેહમુદામાં જોઈ રાખે હુજરછે, તેવો તેઓ-ના વડવાઓના નસીબમાં પણ નહિ હતો.

ચાસુ—બેન, દોલતની આગળ હુજર હાથ જોડી ઉભો રહેછે. પેહલે સોનાનો ઢાલીયો કરાવી લેઉં, ત્યારપછી તેઓ સાથ વાત કરવા જઉં ! હર-ગેજ તમે એનો ખ્યાલ નો કરતાં. અરે જુઓ, ઝોલવીખાનમાં શું ખામી હતી, કે ટપકો મોક્કાને તેઓએ પાંચો મંગાવી લીધો ? બેન, ગરીબોનો બપ ગરીબોમાંજ થઈ શકેછે.

અસગરી—હજાર દોલતની એક દોલતતો ખૂબજરતીછે. જૂંડી આંખ દૂર હોજો ! આપણી મેહમુદા કરતાં મારી પોતાના કનીલામાંથીતો સોધી લાવે ?

ચાસુ—બેન, તમે શું બચ્ચાંના જેવી વાતો કરો છોઓ ! બરાબરીઆની દોલતમાં ખૂબજરતીખી વળી પૂછાએ ? અને વળી એ વાત મોઢથી બોલવા જેવીછે, કે આમારી છોકરી ખૂબજરતછે ! હુંતો નથી સમજતી, કે ખૂબજરતી શું બલાછે ? મોટી મોટી ખૂબજરતોને જોઈછે, કે આસડાંની બરાબર તેઓ-ની કદર નથી, અને બદજરતો લાલોની લાજ બની બેઠીછે.

અસગરી—પૂઅરતી પણ એવી ચીજ છે, કે આદમી તે ઉપર શીદ થાએ. મગર અકસર સ્ત્રી જેમનીની સરત રૂપાળી હોએ છે, તે અસલતની ખરાબ અને મીઠાઈની ધંધીલી હોએ છે. તેઓ પીતાના એહરા ઉપર ઇતરાએ છે, એથી કરી તેઓની દાજ કેયે ગળવા નથી પામતી. તેઓનો મીઠાઈ તેઓની કીમત ઘટાડી નામે છે. એની મીઠાઈ એવી છે, કે એક ઘોડા સારા રંગનો હાયે પગે મારે, વાળ ભમરા વગરનો, સાંધા બાંધાનો દરસત, પણ નકારી ચાલનો, કડકનો અને પછાડી જડનારો, સવારીમાં અડીને ઉતરે જનારો હોયતો એવા નામુરાદ ઘોડાને ફક્ત બાહારના દેખાવ પરથી લઇને કોઈ શું કરે ? પણ જો આછા દેખાવ સાથે સારા કદમનો અને અસીજ હોયતો, તે એક ઉત્તમ ચીજ છે, જેમ આપણી મેહમુદા સરત તેમજ અસલતમાં એક કરતાં એક ચઢતી છે તેમ.

સાસુ—આખરે કાંઈ આપણું પસંદ નોંધે ? હમણાં થોડાજ વખત ઉપર તમારી નિશાળની છોકરી એક નસીહત વાંચતી હતી કે ‘તું હાથીવાન સાથે દોસતી ના કર, અને જો કરે તો તારા ઘરનો દરવાજો હાથીને આવવા જવાને બાએકનો ઉંચો બનાવ.’ આપણુ ગરીબોની પાસે તેઓની સાત લાં-એક આપવા સેવાનું ક્યાં છે ? નાહક બેઠાં બેસાડેલાં આપણી હાંસી કરાવતી શું જરૂર છે ? વળી કપૂલ કીધું, કે જાણે બની ગયું, પણ છોકરી ત્યાં આંખમાં હલકી રહી, તો એક નુકસાન ને બીજી જગ હતી.

અસગરી—આખરે અથવા હલકાઈ કાંઈ રીતભાત પર વજગેલી નથી, માઠી બે અરના એખલાસ ઉપર છે. જમાલઆરા શું કેમ રીત લઇને ગઇ હતી ? તોપણ તે એક દિવસ પણ સાસરામાં સુખે રહી નહિ. દૂર ક્યાં જાએ છ મારી બેનને પણ મારી બરોબરજ મળ્યું હતું, તોપણ દરરોજ લડાઇ કેમ થાએ ? એતો સૌ સૌનો મીઠાઈ ને સૌ સૌની ચાલચલણ છે.

સાસુ—એતો મેં માન્યું, કે માઠી બે અરનો એખલાસ રીત પક્ષાં પર નથી. પણ કુટુંબ કબીલાના સોડો મેહેલ્યાં માર્યા વગર કેમ રહે ? અગર છોકરાએ ધ્યાન નહિ આપ્યું તો શું ? સાસુ નણ્દો લાગ જોઇને તાણો માર્યા વગર રહે નહિ, જેથી આખરે માકું તો લાગે. એકતો દોકરીવાળીનું સદા માથું નીચું હોય છે, તેમા રીતભાત થોડી એતો ગજવજ છે. નહિ બેન, એ વેલા માડવે ચહડતો નજર નથી આવતો.

અસગરી—કુટુંબદારથી શું બીવું, કુટુંબીઓ દરરોજ થોડાજ વખત પાસે બેસે છે. હા, સાસુ નણ્દોના રાત દહાડાના તાણા બેસક દુઃખ ભરેલા હોય છે, પણ હોસનઆરા અને જમાલઆરાના તાણાનીતો ધાંસતી નથી, એઓતો મેહમુદાના પગ ધોઈ ધોઇને પિયા કરવાની. એવું પણ શું અંધર છે, કે શું વીહવા થવાની સાથે આંખોપર ડીકરાં મૂકી લેશે ? હોસન-

આરાને મેહમુદા સાથે કેવી માહબત છે, તે તમારો જુઓ છેઓ, હવે રહી જમાજમારા, તેના દિલની વાતો ખાદા જાણે. જાહેરમાં તો જ્યારે મળે, ત્યારે ઢળી ઢળી જાણે, અને આખરે હું પણ તો જીવતી બેઠી છું. મેહમુદાને માઠી રીતે રાખશે, તો મને શું મોઢું દેખાડશે? વળી સો વાતની એક વાત તો હું એ જાણું છું, કે સાસુ નહીં દો પણ હતા જોતી રહે છે. છોકરાને રીતે સો જાણે, કોઈની તાકાદ નથી કે મેહમુદાને આંખ બંધીને જોઈ લે.

સાસુ—ત્યારે તમારી મરજી શું છે? શરખતનાં પ્યાલાં પર નેકા પદ્મવી આપું!

અસગરી—મારી કાંઈ એવી મતલબ નથી. વળી નાઆરીમાં શરખત પણ નહિ મળતું, તો શું છોકરા છોકરીના કારજો નથી થતાં? આપણું અપાવણું પણ દુનિઆ દેશની એક રસમ છે. જેટલું પાથરણું જુએ, તેટલા પગ લાંબાએ. મકદુર માફક જો બની આવ્યું તો આપણું; નહિ બની આવ્યું તો નહિ આપણું. કુજલુજી થઈને પછે ધરનું દિવાળું કાઢી બેસવું કાંઈ દાનાઈનું કામ નથી. મારી નિશાબમાં જે સજમાં નામની છોકરી સીમે છે, તેના બાપને હિંદુસ્થાનના બજવા પછી—કોઈ મડમનો જીવ બચાવ્યો હતો તેના બદલામાં—દસ હજાર રૂપિયાનું ધનામ મળ્યું હતું. એ દસ હજાર રૂપિયા તેને એટલાં હતા, કે ઉમર જૂની આબરૂથી રહેતે. પણ એક છોકરા ને છોકરી પરણાવવામાં પતરાજીમાં આવીને સરકારથી મળેલા દસ હજાર ખાલી બેઠા, અને સામા હજાર પાનસોનું કરજ કરી નાખ્યું. તે વખતે તો અઢી તરેહથી વાહવાહ થઈ, ને હમણાં ધરમાં એવી તો તાંગી ચાલે છે, કે આધાને વાસતે હેરાન હેરાન છે. લગનમાં મને પણ તેડું આવ્યું હતું. સર સામાન જોઈને મારાં હોય ઉડી ગયા. બલકે કદાચ સજમાની માએ મનમાં ગો-રસો પણ કીધો હશે, કાંકે મેં તો કહી દીધું હતું, કે ‘બેન બેઠા, બેઠીઓનું આપણું આંખાને સુખ, ને કલેજે થાંડક છે—ધી કયાં ગયું તો ખીચડીમાં, પણ થોતાનાં હાંદલાંઓની ખેર માનવી પણ જરૂર છે.’ કહેવામાં તો મેં એટલું કહી દીધું, પણ પછી મને પસ્તાવો થયો, કે સજમાની બેન સમજી હશે, કે ઉસતાદની જ ‘લેના એક ને દેના દો,’ નાહકે બાંજી મારે છે.

સાસુ—હા ખરે છે, પણ કમખખત દુનિઆમાં રહેવું છે, શું કરે ને કયાં જાએ. હોએ યા નહિ હોએ, પણ કરવું તો પડે છે જ, દુનિઆની રીત નહિ કરે, તો રૂથવા કોણ બને; અને લોકોના આંગણાં કેમ સંખાએ? મેં માલવી અસહક સાહેબનાં બાપણમાં સાંભળ્યું હતું, કે ‘આગલા વખતમાં ચૂરખ લોકો છોકરીઓને જનમતાંજ મારી નાંખતા હતા.’

અસગરી—સાસુ મા દૂર કયાં જાએ છો. આપણા દેશના રજપૂતો પણ એવા જ ગજબ કરતા હતા. હમણાં અંગરેજોની રાકતોઈથી બંધી થઈ છે. તે ઉપરાંત પણ કેટલીએકવાર સંજળાયું છે, કે ચોરી છૂપીથી ખૂન થયાં છે.

સાસુ—અકબ શું કરે, દેખાદેખી છંડાતી નથી.

અસગરી—ગરીબીમાં દેખાદેખી શાને જોઈએ ? દુનિઆમાં ગરીબ લોક ધણુછે. અમીરી, ગરીબી સૌ પોતપોતાના કીસમતથીછે. સરવે એકસરખાં કેવી રીતે થઈ જાય ?

સાસુ—આહા ! બલાથી શાદી વેહવામાં જ્યાદા ખર્ચ કરવાનું અંગ-રેજ સરકાથી મનાઈ થઈ જાયતો પંચાતી મટે.

અસગરી—વરતમાન પત્રોથીતો જણાયેછે, કે અંગરેજ લોક એ બાબે કાંઈ બંદોબસ્ત કરનારછે. આપણા શેહેરના સરવે વડાએને પણ એકવાર બોલાવ્યા હતા, અને સાંભળ્યામાં આવ્યુંછે, કે ખર્ચની એક હદ બાંધીછે, ને પદલાંની રકમ મુકરર થયેલીછે, પણ એ કામ આપણા લોકોએ કરવાનુંછે. સરવેએ એકડા કરીને જેટલા ખર્ચ વડાબનોછે તે બંધ કરવો.

સાસુ—વડાબના ખર્ચ વિશે જે તમે કહ્યું, તો જેને જોઈએ આપણું હોએ, ને ખર્ચે તે કાંઈ જ્યાદે નથી. હા, જેને પહેલે કોડી પણ નથી, તેને તો સરવે જ્યાદેછે.

અસગરી—એમ ના કહો. શાદી વેહવામાં જરૂર જેગો જે ખર્ચછે, તેતો, કમજાએ. વડાબની વાતોમાં ઘણા રૂપિઆ ઉડી જાયછે. આપણા ખાન-દાનમાં તો નાચ, તમાશા, ઢોલ, વાજી, આનશ-માજી, નિશાન, નગારાં કાંઈ હોતું નથી, પણ જેઓને ત્યાં થાયછે, તો એમાં સેંકડો હજારોપર પાણી ફરેછે.

સાસુ—એતો જેઓને ત્યાં નાચ તમાશા થતો હોએ તેઓ જાણે, પણ વારં, આપણે ત્યાં શું વડાબનો ખર્ચછે ?

અસગરી—કાંએ નહિ ? દીવા, તીરથ, આદરણી, વરણી, કુલેસરી, કૂલ-કુકું, ચોથી અને વારાવારના ઘણા બારી બારી કપડાં, જડાવ સાથનાં ધરે-ણાં એ સૌ વડાબનુંછે.

સાસુ—ત્યારે જોતલું એમજ કેમ નથી કહેતાં, કે મુખ્ય લગન પો-તેજ વડાબછે !

અસગરી હસવા લાગી, અને કહ્યું કે “ ખુદ વીહવા તો વડાબ નથી, પણ તેને લગતું જે થાયછે, તેતો ખરેખર ધકેલાછે. ”

સાસુ—વારં, રસમ તો રસમ, પણ તમે તો કપડાં અને ધરેણાંને પણ પતરાજીતું કહેછો ?

અસગરી—સાદાં કપડાં અને ખાલેસ ધરેણું તો કામગી ચીજછે, મગર બારી બારી વાગો તમેજ કહો કે શું કામ લાગેછે ? ખુદ મારાજ વાગા પ-ડીને મટેછે. ધરમાં પેહેરવાને તો કમખખત દિલ કચવાયેછે. કબી કબાર સાદી વિવાહમાં પેહેરી ગયાં, કે ઈદ, બકરી ઈદને દહાડે જરાવાર કાઠાડયાં. બાકી બારો મહિના ગાંસડીમાં બાંધી રાખેલછે. આવતે દહાડે ધૂપમાં ના-

ખવાની મફતમાં જેહમતછે, અને જો વેચવા ગયાં, તો માલની કીમત નથી મળતી, બલકે કસબની કીમત જેટલી પણ નથી ઉપજતી. વળી એવેજ હાલ જરાવદાર જાણસોનોછે. માલથી કફાએતઅદ્દાની દીકરીના લગન તમે સાંભળયાં હશે. બસ તેવાંજ લગન મને પસંદછે.

સાસુ—કીયા માલવી કફાયતઅદ્દા ?

અસગરી—છોકરીઓની નિશાજોના વડા.

સાસુ—તેતો ધાર્યામા આ શેહેરના રહેનાર નથી.

અસગરી—હા—નહિ, આગરાની તરફના રહેનારછે. ખીખી બચ્ચાને પોતાની પાસે ખેલાવી રાખેતછે. દીકરીની માગણી આ શેહેરમાં કીધી હતી. ખીખીની મરજી એવી હતી, કે પોતાને શેહેર જાંને દીકરીનાં લગન કરે, અને અહીંઆંથી જન આવે. પણ માલવી સાહેબે ખીખીને સમજાવી પઠાવીને અહીંઆંજ રાજી કીધી. એક દહાડો બે ચાર ઓળખાણુ પીછાણુ-વાળાંઓને ખેલાવી મંગાવ્યાં. મેહમાનો જ્યારે ઘરમાં આવી પહોંચ્યા, ત્યારે સાંભળયું કે, છોકરીનાં લગનછે ! થોડા વખત પછી વેહેવાઈ છોકરાને લઇને આવી પહોંચ્યા. કાએદા પ્રમાણે નેકાહ પઠાવી દીધા. અદ્દા અદ્દા ને ખેરસદા ! રીતભાત રોકડે રોકડી આવી. નેકાહ થયા પછી માલવી સાહેબે રોકડા પાંચસો રૂપિઆ લાવી દીકરી જમાઈ આગળ મૂક્યા, ને બોલ્યા, કે “બુચ બાઈ, મારી કમાઈમાં તમારી તકદીરનું એટલુંજ હતું. અગર હું ચાહતેતો એટલામાંથી ખાણું પીણું પણ કરતે, અને દુનિઆની રીત મુજબ એક બે ભારી વાગા પણ કરી આપતે; પણ મેં વિચાર્યુંતો એજ દૂરસત લાગ્યું કે રોકડા રૂપિઆ તમોને આપવા બેહતરછે, હવે તમે ચાહો તે રીત એને કામમાં લાવો.”

સાસુ—હા. પરદેશમાં એ માલવી સાહેબ જેમ ચાહે તેમ કરે. કહેનાર સાંભળનાર કોણુ હતું.

અસગરી—કેમ ? કહેનાર સાંભળનાર ધરવાળી ખીખી શું નહિ હતી ? વળી પરદેશપર શું મૂકરછે, હીમત જોઈએ. કરનાર હોયતો શેહેરમાં પણ કરી નાખે. ખેલાનારાઓને બકવા દીધા, આપણને આપણા કામ સાથે કામ.

સાસુ—ત્યારે શું તમે મેહમુદાના એવી રીતના ઢંઢતા, જુદા નેકાહ કરવા ઠરાવ્યાછે ?

અસગરી—બેચક, હુંતો લોકોના કેહવા સાંભળવાની કાંઈ પરવા નથી કરતી. માઈજ જો ચાલે, તો મેહમુદાના નેકાહ કફાએતઅદ્દાની બેટીના જોડા થાએ. તેઓએ તો બે ચાર મેહમાનોને પણ ખેલાવ્યા હતા, પણ મારી નજીક તો એટલાની પણ જરૂર નથી.

સાસુ—નહિરે બેન, જોદાને વાસતે એવો ગજબ તો ના કરશે. આ-
ખા ભરમાં મારી તો એજ એક દીકરી પરણવાની છે. હવે શું હું કપરમાંથી
કોઈના વીહવા વાજન કરવાને ફરી આવવાની છું ?

અસગરી—નહિ—એવો તો મારો પણ ધરાદો નથી, પણ અક્ષયતાં
આએ વાત ખચીત મેં પોતાના દિલમાં ધારી રાખી છે, કે એક પૈસો કરને
નહિ લેવો, કે નહિ કોઈ સરસામાન ગીરવી મૂકવો. જે કાંઈ કપડાં ચપડાં એના
નામથી રાખેલાં છે તે, અને જે કાંઈ એના કીસમતથી છેતી વખતે મળી જાય
તેટલાંથી બચે.

સાસુ—સુખહાનઅક્ષાહ—એમ હોયતો પછે શું જોઈએ. પણ સામી
તરફ વાળાં પણ હાંમી બરે તારે કે ?

અસગરી—પણ જો તેઓની રાજી થઈ જાયે તો ?

સાસુ—તેઓનું રાજી થવું શું હસી મસખરી છે. જોદા રાખે એકપૂરો
છોકરો. નહિ જાણતાં, કે તેઓના દિલમાં શું શું હોંશ હશે. તેઓ તો બરા-
બરીઆનું ઘર જોઈને વાત કરશે, મેં સરવે અરમાન પૂરા પાડશે.

અસગરી—જ્યારથી હું સીયાલકોટથી આવી છું, ત્યારથી એજ વાતજી
તદખીર કરું છું. ત્યાં તો સૌ નકો ધર્મ ચૂકું છે. હમણાં જમાલઆશ
અને હોસનઆરા દોડતી દોડતી આવી હતી, તેઓ કહી ગઈ, કે એ વાત
નાહના હકીમ સાહેબે પણ પસંદ કરી છે. શાહજમાની બેગમ પોતાની દીક-
રીને વાસતે ઘણીએક તદખીરો કરી, પણ જોદાના ફજલથી કોઈ કાઠગત
નહિ લાગી. હવે ઠીક નહિ કરવી જોઈએ. પરમનોબદવચ પણ સારી છે,
ત્યાંથી મીઠાઈ આવી જાયે, એટલે વાત પકી થઈ જાયે, પછી લગનનું
જોઈ લઈશું.

સાસુતો એ સાંભળીને અજબ ધર્મ ગઈ, અને ખાલી, કે “વાતતો ઘણી
સારી છે, અને આપણી લાએકી કરતાં વધારે છે, પણ તેઓને લાએકનો સા-
માન આપણાથી બનવો મુશ્કેલ છે.”

અસગરી—હરેક સબબને ઉમે કરનાર જોદા છે, અને તેજ તેના અસ-
ખાબ પહેાંઆડનાર છે. જ્યારે મિહસુદાનું નસીબ આવાં ઉંચાં ઘરમાં લડકું છે,
ત્યારે જોદા પોતાની કુદરતથી તેના વખતપર કાંઈ સામાન પણ કરી આપશે.

સાસુ—તમારા સસરાને આવવા દો, તો મીઠાઈને વાસતે તેઓથી
પૂછી લઉં.

મેહમુદાનાં લગનની તઈયારી.

૯ ૩૦૦૦૦

થોડા વખતમાં મોલવી સાહેબ આવ્યા, અને માંગણીનો અહેવાલ સાં-
ભળી બહુ ખુશી થઇ ગયા, અને કહ્યું, કે “વગર દીલે પરમ દિને મીઠાઈ
આવે.” તેમજ અસગરીએ હોસનઆરાને કહેવડાવ્યું. મુકરર કીચેલે દહાડે
પાંચ મણુ મીઠાઈ, અને ૧૦૦ રૂપિયા રોકડા આવ્યા. આ તરફથી સવા
મણુ મીઠાઈ અને સવાસો રૂપિયા ગયા. ખાન્નો તરફથી બહીબલાઈ થઇ
ગઇ. માંગણી થઇ રહ્યા પછી નાહના હકીમ સાહેબે લગનની તાંતબ કરવા
માંડી, અને મોલવી સાહેબને કહેવડાવ્યું, કે “મુદત થઇ મારે ધરાદો હજ
ફરવાને જવાનોછે, ફક્ત આટલીજ વાતની યોડીછે, જીંદગીનો ભરસો નથી,
વાસતે હું ચાહું છું કે ‘રજબ’ મહિનામાં લગન થઇ જાય.” મોલવી સાહેબે
અસગરીને પૂછ્યું. અસગરીએ કહ્યું, “હમણાં તો એમ જવાંબ દેવાડવો
જોઇએ, કે અમે ગોઠવણમાં છીએ, ને જ્યાંજ્યાં બની આવે ત્યાં તલક તદ-
ખીર કરીએછે. સેજસાજ સામાન જે આપવા જોગછે, તે જે એ અરસામાં
એકઠો થઈ જાયછે, તો અમારે પણ એ ફરજ આપરે અદા કરવીછે, જેમ
જલદી થાયે તેમ ખેહતર.” એના જવાબમાં હકીમ સાહેબે પાછું કહેવડાવ્યું,
કે “મેં કાંઇ રીતભાત અને સામાનની ઉમેદથી તમારે ત્યાં સગાઈ નથી કી-
ધી, મને તો છોકરી જોઇએ. તમારે સામાનની ચીંતા કાંઈ કરવી નહિ.”
અહીંઆંથી જવાબ મોકલ્યો, કે “બહુ ખેહતર, અમારે પણ રજબ મહિ-
નામાં લગન કરવાં કબૂલછે. રજબની ૨૭ મી તારીખ મુકરર થઇ, અને
ખાન્ને તરફ સરસામાનની તૈયારીઓ થવા લાગી.

સામાનની તૈયારી થતાં મોલવી સાહેબને ફિકર પડી. કદી વિચારતા, કે
હજરીમલ પાસે કરને નાણું લેડું, અને કદી ધારતા હતા, કે ધી બજાર વેચી
નાણું, યા ગીરવી ચૂકું. અસગરીએ મોલવી સાહેબને ચીંતાતુર જોઇને
પૂછ્યું, કે “આપે શું તદખીર કીધીછે ?” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “શું ખ-
તાવું ? સાદીના દિવસ તો માથાપર ચાલ્યા આવેછે, અને રૂપિયાની તદખીર
તો કેવેથી બનતી નથી. હજરીમલ પાસેથી મેં રૂપિયા માંગ્યા હતા, તે પણ
બાહાના કાઢાડેછે. ધી બજારને વેચવાનો ધરાદો કીચો હતો, તેનો કાંઇ ખરી-
દદાર નહિ નીકળતો.” અસગરીએ કહ્યું, “હરગેજ થઈ તમારે કરને કાઢા-
ડવું નહિ, તેમજ જગીર વેચવી નહિ. કરજ કરતાં બૂંડી ચીજ કાઢી જીજી
નથી, અને જગીર અપાવવી કાંઇ મુશ્કેલ નથી, પણ તે મેળવવી બહુ કઠણ
કામછે.” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “કરજતો લેડું નહિ, અને જગીરને વેચું
નહિ, ત્યારે શું હું કીમિઆગરહું યાં ગેબી હાથ જાણું છું ! રૂપિયા ક્યાંથી
આવે ?” અસગરીએ કહ્યું, “પેહેલાં ધરતો હિસાબ જોઇ લેવો જોઇએ.

કપડાં તો કાંઈએક અગાઉથી તૈયાર કીધેલાં છે. ફક્ત થોડાંએક પરચુરણની જરૂર પડશે, તે મારા વાગામાં કેટલાંએક ધણા ભારી છે, તેમાંથી એમાં કરતાં એટલું ખુરચણ નીકળી આવશે, કે મેહમુદાના વાગાને બસ થશે. વાસણો મોજીયું છે, કાંઈ વેચાતાં લેવાં નથી. ફર ફાળીયર અને દિવાનખાનાનો સામાન એ સરવે હું પોતાનો આવીશ. નકામો પડયો પડયો ખરાબ થાએ છે, અને મને કાંઈ કામનો પણ નથી. વળી તમારી પાસે પણ કાંઈ નગદ રૂપિયા તો હોશે જ ?” મોલવી સાહેબે કહ્યું, “માત્ર ૫૦૦ રૂપિયા છે.” અસગરીએ કહ્યું, “બસ ધણા છે. જ્યારે હું સીવાલકોટ જવા લાગી, ત્યારે નિશાળની રકમના ૪૦૦ રૂપિયા હતા, તે અમાનત રાખેલા છે. મારી પછી ૨૦૦ રૂપિયા થયા, તેમાં અરધી મારી વડી બેનનો હક છે, અને ૧૦૦ રૂપિયા મેહમુદાનો. એ છેડી રકમ ઉમેરતાં મકતબની રકમ પાંચસોની થઈ જશે. મેહમુદાના નાહના બાઇને મેં કાગજ લખ્યું છે, અને ત્રણસો રૂપિયા મંગાવ્યા છે. બસો રૂપિયા જેઠ બાઈએ મોકલવાને લખ્યું છે. એવી રીતે દોઢ હજાર રૂપિયા નગદ હાલ તરત મોજીયું છે. હજારનાં કડાં જે હોશનઆરાના વીહવામાં મને મળ્યાં હતાં, તે મને કાંમત નથી. મારે ધરાદો હતો, કે મેહમુદાને પેહેરામણી કરીશ, પણ પાછળથી વિચાર કરતાં એજ ધરના કડાં તેજ ધરમાં જવાં દરૂંસત નથી દિસતાં, હું તેને વેચી નાખીશ. તમાશાખાનમની મારફતે બાજરમાં મોકલ્યાં હતાં, તો પનામલ ૧૩૦૦ રૂપિયા આપવા માગતો હતો. મેહમુદાના નસીબથી અગર કોઈ ગરજવંત મળી આવ્યું, તો ઈનસાલાતાલા પંદરસો વસૂલ થશે, અને વળી એક એ તદખીર મારા મગજમાં આવે છે, કે તમોએ જેઠબાઈને લાવવાને બાહાને લાહેર જવું, અને સરદાર સાહેબ આગળ રજીની વાતમાં એ શાદીની વાત જણાવવી. સરદાર ધણો રૈહમ દિલનો છે. ઉમેદ છે, કે ખચીત કાંઈ મદદ કરશે. આગલા વખતથી હિંદુસ્થાની સરકાર એવે ઠાંકણે પોતાના નીમખહલાલ નોકરોને મદદ કરતા આવેલા છે.”

ટૂંકામાં—અસગરીએ સરદારને લાહેર મોકલ્યા. મોલવી સાહેબ સરદારની સલામને ગયા, તો સરદારે પૂછ્યું, “મોલવી સાહેબ, તમે કેમ તસદી લીધી છે ?” મોલવી સાહેબે અરજ કીધી, કે “બંદેશીનાં લગણ છે, એટલા મોટે હાજર થયો છું, કે મોહમદ આકેલને એક મહિનાની રજીની મહેરખાની કરવી, અને એમતો અરજ કરી નથી શકતો, કે તમો નામદારના ખાનદાનમાંથી કોઈ સામેલ થાએ, પણ અગર દિવાન સાહેબ જેઓ દિલ્લીમાં છે, તેઓ તમો સરકારની તરફથી મીજબસને જોય દેતો લોકોમાં મારી આવજનો વધારે થશે.” સરદારે મોહમદ આકેલને રજા આપવા કબૂલ કીધું, અને મોલવી સાહેબને આવવા જવાનો ખરચ આપ્યો, તથા દિવાન સાહેબને હુકમ

માકહયો, કે “મારી તરફથી મોલવી સાહેબની મજબસમાં સામેલ થવું, અને ૫૦૦૦ રૂપિયા શેષ કરવી.” અસગરીની સલાહથી બેઠાં બેઠાં એ પાનસો રૂપિયા મફતમાં આવી ગયા. આ તરફ પેલાં જડાવના કડાં તમાશાખાનમની મારફતે નવાબ હાતમજમાની બેગમને ત્યાં ગયાં. જે જોતાંજ તે ખુશ થઇ ગઇ, અને આખી રીતીને ૨ તોરા ૬૨ ૧૦૦૦ હજારનાં હવાલે કીધા. હવે તો રૂપિયાની હરેક તરફથી રેલછેલ થઇ ગઇ. અસગરીની ગોઠવણથી સરસમાં સરસ કપડાંના વાગો તૈયાર થયો, અને ચોવડી જલસ બની. સામાનની તૈયારી એવી તો થઇ, કે મોલવી સાહેબની કોઇ પેઢીમાં નહિ થએલી, અને વેહેવાઇવાળાં પણ તે સરસામાન જોઇને દંગ થઇ ગયાં. જે જે સામાન હતો, તે બારી અને મોટી કીમતનો હતો, અને જે જે સીનો હતો તે નવી ઢપની હતી. બે વાગા કપડાંના તો છોકરાની તરફવાળાંથી આપ્યા. તેમાંના એક રીતને વાસતે કરકરી તાસનો, અને ખીનો ચોથીનો કારચોખીનો, અને ધરેણું જેહેજ તથા ચઢાવાનું મળીને તો અતિધણું હતું. નાકમાં નૂથ તથા ખીલ. માથે ટીકો, જુલમર, અને ખીના. કાનેમાં જડાવની ઝુને સાદા પાટીઆની ખાલી. છપકાની ખાલી, કાન જંઘાલર, મગરમોર-કીઓ, એરીઓ, કરણકૂલ, અને જુમઓ. ગળામાં તુસીપાટીયાં, હાંસડી, ચંપાકળી, કંઠી, તોરા, ધુકધુકી, ચંદનહાર, સાંકળી. બાજુએ જોશન, નવરતન, બુજબંધ, વાંક. હાથોમાં કડાં, નવધરછી, બાંગડી, સાંકળાં, પાટલી. આંગળાંઓમાં વીંટી, છક્કાની જોડી. પગમાં પોલાં, તોરા, ચૂડીઓ, સાંકળાં, જંજીર, છક્કાં, અને કારચોખી જલરદાર તથા ટીલીદાર, સો મળીને પચાસ જોડી કપડાં, બસો વાસણ, અને તેજ પરમાણુ મુજબનો ઉપરનો સામાન હતો.

ટૂંકામાં—મોટી ધૂમધામથી સાદી થઇ ગઇ. મિહમુદા સાચરે ગઇ. તેને સાચરીઆમાં “કમરઆસતાંની બેગમ” નો ખેતાબ મળ્યો. હકીમ ફતેહઅલ્લાખાન મોટા ચુસત ને પરહેજગાર ખોદાતરસ આદમી હતા. મુદતો થયાં હજનો ધરાદો કરી રાખ્યો હતો, પણ માત્ર અરજમંદખાનના લગણને માટે જોડી હતા. હવે લગણ થયા બાદ કેટલાએક દિવસ સૂધી વહુના ચેત આજા જોતા રહ્યા. પણ અહીંઆં જોવાની શું જરૂર હતી ! મિહમુદા તો અસગરી બાઈની સંધારપર ચહડી ચૂકેલી હતી. કોઈ રીતની તેમાં કસર કે કસર બાકી રહેલી નહિ હતી. હકીમ સાહેબે જોયું પણ તેને અજમાવી તો વહુને હુબરમંદ, અકબમંદ, સલકવાળી જોઇ. એકતો અસલથીજ અરજજી મીઠું અને વળી તે ઉપર ખાંડ બભરાવેલી ! તેમ પેહેજાંતો મિહમુદા પોતાની જાતેજ સારી, અને તે પર અસગરીની કેજવણી, અને અસગરીની સલાહ, ત્યારે હવે પૂછવું શું ! એથી હકીમ સાહેબને ખુબ એકીન થયું, કે કમરઆસતાની સાચી બેસ રીતે ધરને સંભાળી લેશે. હવે હકીમ સાહેબે અચખુચ

જેર જડકથી અરબસતાન તરફની તૈયારી કરવા માંડી. તેઓને એકનો હજની નષ્ટાત હતી, તેમાં હજ પછી ત્યાંજ રહેવાનો એરદો કરી લીધો. રોકડ ને કાંઈ હતું તે પોતાની સાથે લીધું. મકાનો, દુકાનો, ખેડો, મારકીટ, જાગીરો, ચેહાલીઓ સરવે કાંઈ ઊંડાના નામપર કરી આપ્યું. સગાં વહાલાં લોકોએ રીત મુજબ તેમને વાર્ષી, સમજાવ્યા, પણ હકીમ સાહેબને તો ખોદાની દોહાઈ હતી, કોઈનું સાંભળ્યું નહિ. ખોદાનું નામ લઈ ઊભા થયા, અને દુનિઆબરની જાગીર, ઉપજ દીકરા વહુને આપી ગયા. જોકે મેહમુદ પરણી ગઈ હતી, તોપણ અસગરીનો અદબ મનાહજો અમલ કરતાં પણ ભાદે કરતી હતી. જરા જરા વાતમાં અસગરીની સલાહ લેતી. હવે અલખતે અસગરીને પોતાની અફત અજમાવાની તક મળી. મોટું કારખાનું, અને મોટું કામ તેને એવું તો અછી રીતે ચલાવ્યું, કે અરજમંદખાનને (ખોદા જૂઠું નહિ ખોલાવે) તે વખતનો પાદશાહ વજર ખતાવી દીધો. કોઈ સરદાર એની મુકાબલે દિલ્લીમાં કે આસપાસ નહિ હતો. એ દ્રષ્ટાંત ક્યાં સ્ત્રી લખીએ ! આટલું લખી ચૂક્યો, પણ (અગર સાચૂ પૂછોતો) હજુ મનમાનું છટક પણ નથી લખાયું. હમણાં સ્ત્રીતો અસગરી ગરીબીમાં હતી. “નાગી નહાતી શું ને નીઓવતી શું” પણ હવે ખોદા રાખે દોલત, અને દબલ્યાથી નસીબદાર થઈ. વહીવટનો કાબુ, અંદોખસતની તક મનમાનતી મળી. એ હાલતમાં ને ને કામ એ ઓરતે કીધાં, તે અલખતે ક્યામત સ્ત્રી જમાનામાં પાદશાહ રહેવાનાં—મગર અફસોસછે કે તે લખવાની ફરમુદ મીધી. તોપણ અગર નસીહત માતનાર, તથા વાત સાંભળનાર, અને સમજનાર હોય તો આ નેટલું લખાયું છે, તે કાંઈ થોડું નથી. હરેક રીતની વાત, અને હરેક રીતની તરખીઅત એમાં મોજુદ છે. કહેવામાં કીરસો અને વારતા છે, પણ ખાતેજીમાં નસીહત અને શીખામણ છે.

અસગરી અને તેના બચ્ચાંઓ.

હવે આ ચોપડીને પૂરી કીધા અગાઉ એક વાત વધુ લખવી જરૂર છે. તે એ કે અસગરી ઘણી નાની વયમાંથીજ મા બની હતી. પણ હજુ સ્ત્રી એની ખોલાદની કશી જીકર ઉપર કેયે લખાઈ નથી. અસગરીને બચ્ચાં તો ઘણાં થયાં, પણ ખોદાની કુદરતથી થોડાંજ જીવતાં રહ્યાં. ફક્ત એક છોકરો મોહમદ અકમલ, ને છેવટે મેહમુદની એકપૂરી છોકરી મસબુદા સાથે પરણ્યો હતો, તે જીવતો રહ્યો. એ છોકરો કેટલાંએક બચ્ચાંઓ ઉપર પેદા થયો. એની આગમચ મોહોમદ આદેબ એક છોકરો, અને ખુલ નામની

એક છોકરી મરણ પામ્યાં હતાં. બચ્ચાઓને પાળવામાં સંભાળતો અતિથણી સેવાઈ હતી. સરદી ગરમીની સંભાળ, તથા ખાંધા પીધાનો વખત મુકરર કીધેલો, અને સરવે વાતનો બાંધેલો અંદાજો રાખેલો હતો. ઇલાંતબક ખબરદારી રાખેલી, કે અંજણી અને રદી ચીજ કદીએ બચ્ચાં મોઢામાં નહિ નાંખે. દાંત નીકળવાના શરૂ થયા, એટલે પારાએને નસતર ઘીમાં આપ્યાં, કે કુટતા પારાએની ઇજા બચ્ચાંને નહિ હોય. ચાર વર-સનાં થયાં, કે સીતલાના બચાવની મતલબથી ગઉસીતલા મૂકાયા. ટૂંકામાં, જ્યાંસુધી આદમીની અકલ કામ કરી શકે, તેટલાં તબક્ક સરવે રીતનો બંદોબસ્ત કીધામાં આવતો હતો, પણ તકદીરની આગળ કોઈની તદખીર નથી ચાલી શકતી. મોહોમદ આદેલ ચાર વરસનો થઈ મરણ પામ્યો. તેને મરડો થયો, જાડો બંધ કરવાની દવા આપી, પણ તેમાં બોખાર આવી, અને સને-પાત થઈ ગયો, જેથી આ રમતું હસતું છોકરું તાપથી જતું રહ્યું. હજીતો તેનો જન્મ તાજો હતો, કે તેટલાં બગુલ સાત વરસની થઈને બોમાર પડી. કોઈ એવી બલાનો જાદો છૂટ્યો, કે તે જન લેખને બંધ થયો. ડુનિઆ-બરણની દવાઈ થઈ, પણ મોત દવાને ક્યાં માનેછે? એકજ હજીતમાં છોકરી જન્માઈને ચાલી ગઈ. બગુલનાં મોતથી અસગરીને જબરેા ઝટકો લાગ્યો. એકતો છોકરી હતી, અને જાણે મરવાની હોય, તેથીજ મા ઉપર એટલીતો દુરખાન હતી, કે એક પણ પલ્લુ તેથી જીવી નહિ થતી હતી. મા નીમાજ પઠતી, તો તેની નીમાજની જગોએ ખેસી રહેતી. સાથે સૂતી, સાથે ઉઠતી. માની દવાઈ તક ચામ્મતી, અને એ નાહતી ઉમરમાંથીજ બંસ પઠવા ઉપર ધ્યાન હતું. દસમાં સેપારાનો તરજુમો શરૂ કીધેલો હતો. જ્યારે મોહોમદ આદેલ મરણ પામ્યો, ત્યારે એરતોએ અસગરીના દિલમાં ખતરો નાખ્યો શરૂ કીધો હતો. કોઈ કહેતી, કે “ધરબનો ખલલછે, માટે મેહરઅલીશાહનો એલાજ કરો.” કોઈ કહેતી, “દૂધપર નજર લાગીછે, માટે ચોટામાં ઉતાર મૂકાવો.” કોઈ કહેતી, “મસાણુ ડુંખછે, માટે રમજનશાહ પાસે ફિયા કરાવો.” કોઈ કહેતી, કે “ધેર સારું નથી, માટે મીરઅલી પાસે ઉઝવો.” કોઈ કહેતી, “મુસાફરીમાં આવ્યાં ગયાંછો, તેમાં કોઈ ડાકણ વળગીછે, માટે કેઝિ-જામા પીરની દરજાએ ચાલો.” એવી રીતે માદળીઆં, તાવીજ, અમલ, ટાણુ, કુટકા, ઇત્યાદિ ડુનિઆ જાહાનના લોકો બતાવતાં હતાં, પણ ધનછે અસગરીને, કે આવી રીતે એક પછે એક બે બચ્ચાં મરણ પામ્યાં, તોપણ બોદાપર સખર ધરી રહી. જે કોઈએ કાંઈ કહ્યું, તો તેને એજ જવાબ દીધો, કે “બોદાની મરણ હશે, તો એમ પણ તે ફજલ કરશે.”

બગુલને મરવાની ખબર જ્યારે દુરઅંદેશખાન સાહેબને થઈ, ત્યારે તેઓ ઘણા ખેચેન થયા, અને તે બેકરાનીમાં ઘીકરીની ઉપર નીચે જણાયા મુજબનું કાગજ લખ્યું.

દુનિઆંદેશ્યાંને મોકલેલાં કાગળની નકલ.

“મારી ફલવંતી અસગરીઆનમને દોઆ બાદ, માલમ થાય કે હમણું દિલ્લીના કાગળથી મને બનુલને ગુજરાવાની ખબર મળી. હું એ વાત ના નથી પાડતો, કે મને દુઃખ નથી લાગ્યું, પણ મારી અફત એટલી નથી ગમ, કે નાદાન આદમીઓની પટે હું નાસવરી કરું. મને ઘણી ચીંતા તમારી છે. અજબ નથી, કે તમોને એ જખમ ઘણો ભારી લાગ્યો હોય, પણ હરેક વાતમાં ઇનસાને અફલની સલાહ લેવી જોઈએ. આપણને અફલ એટલા વાસતે બખશી છે, કે દુઃખ હોય વા ખુશી હોય, તોપણ આપણે આપણી અફલની તેમાં મદદ લેવી. દુનિઆની હાલત પર વિચાર કરવો ઘણો જરૂરનો છે, અને તે વિચાર કરવો નકામો નથી. જમીન, આસમાન, પાહાડ, જંગલ, દરિઆ, ઇનસાન, હેવાન, ઝાડ, ઈત્યાદિ બાબો તરેહની ચીજો દુનિઆમાં છે, બન્ને દુનિઆ એક ઘણું જખમ કર્યાનું છે. કોઈ સુકરે કાએદાથી દિવસમાં સરજનું ઉગવું, અને રાતનું થવું, તેમજ આંદ તથા તારાઓનું ચમકવું, કદી ગરમી કે કદી શરદીનું થવું, અને વરસાદ તથા પાણીની અસરથી ભાત ભાતના રંગારંગ ફળ ફૂલોનું ઉગવું, એ દરેક એક ચીજ ગોર કરનારને વિચારવા સારું વરસો સંધી પૂરતી છે. ખુદ આદમીનો પોતાનોજ હાલ ગોર કરવાને કાંઈ કમતી નથી. કેવી રીતે આદમી પેદા થાય છે, અને કેવી રીતે પરવરસી પામે છે? શી રીતથી મોટું થાય છે, તથા બચપણ, જવાની, અને જુઠાપાની હાલતો કેવી રીતે ગુજરે છે? અને છેવટે દુનિઆંથી સફર કેવી રીતે કરી જાય છે? એ સરવે ઘણી ઉમદા અને મુશ્કેલ મતેલખ છે. એ સરવે કર્યાનું કોઈ નેક વિચારથી જોદાએ જાણી કરી રાખ્યું છે, અને જ્યાંજ્યાં તે આહાથે, ત્યાં તલક એવીજ રીતે ચાલુ રહેશે.

“આ દુનિઆં ફકત સાત કે આઠ હજાર વરસ થયાં ચાલુ થઈ છે, અને હવે એની ઉમર થોડીજ બાકી રહેલી છે, યાને કયાંમત ઘણી નજદીક આવેલી છે, ને જલદીથી દુનિઆંને ફના થવું છે. દુનિયાંની ગણતરી ઉપરથી સાબેત થયું છે, કે એક કલાકમાં નજદીક સાડાત્રણ હજાર આદમી દુનિઆમાં મરે છે, ઇવાને દરએક પળમાં એકેક મોતની ગણતરી થાય છે, અને તેમજ પેદા પણ થતાં હશે. એ ઉપરથી હિસાબ કરો, કે ફકત એક મહિનામાં કેટલા જાખ આદમી દુનિઆમાં મરે છે, અને પેદા થાય છે? વળી વિચારો, કે સાત હજાર વરસથી એવીજ રીત ચાલતી આવી છે તો, હમણા સુધી બેશુમાર આદમીઓ દુનિઆમાંથી ઉડી ગયાં છે. ત્યારે જુઓ, મોત એ એક જરૂરની અને સાધારણ વાત છે. મોટા મોટા જખરદસત પાદશાહ, મોટા મોટા હકીમો, મોટા મોટા કાવેસો, તે ઇલાજથી કે મોટા મોટા પેગમબરો, જેઓ સુર-

દાને જીવાડી શકતા હતા, તેઓ પોતે પણ માતથી બચી શક્યા નથી ! 'દુનિઆમાં જેઓ પેદા થયાછે, તેઓને વાસતે ખાદાનો ખાસ હુકમછે, કે 'તેણે એક દિવસ મરવું.' એમજ છે, ત્યારે અગર એ હુકમ કોઈ દિને આપણી ઉપર, કે આપણા કોઈ નજીકના પ્યારાં ઉપર ઉતરે, તો તે માટે આપણને કોઈ ચીતની ફરિયાદ કે ગીલો કરવાનું કારણ નથી. એ આખર કાંઈ સંદેહી નથી. એ ઉપર ખૂબ ધ્યાન આપો, અને જ્યારે તમાને માતની હકીકત સમજ પડી જશે, ત્યારે બહસોછે, કે તમે પણ મારીપકે સમજશો કે, 'કોઈના મરવા ઉપર દુઃખ ધરવું' હંસન વગરનું, અને બેફાયરેછે.'

"હરેક કોઈના મરવા ઉપર દુઃખનું ઉપજવું, તે તેના સંબંધ સાથે તાલકો રાખેછે. જેમકે આપણે સાંભળીએ, કે ચીનના મૂનકનો પાદશાહ મરણ પામ્યો, તો તેની કશી અસર આપણી ઉપર થનાર નથી, કેમકે આપણને તેની સાથ કશો સંબંધ નથી. તેમજ જો મોહોક્લામાં કોઈ પારકું આદમી મરણ પામે, અને જેની સાથ આપણને કોઈ રીતનો બાંધસંબંધ નહિ હોય, તો આપણને તેથી થોડુંજ દુઃખ ઉપજવાનું. ખરેખર આપણને દુઃખતો તે સંબંધનાં કારણથી ઉપજેછે, કે જેની સાથ આપણને સંબંધ હોય, અને જેટલો સંબંધ જ્યારે હોય, તેજ મુજબ દુઃખ પણ જ્યારે ઉપજેછે. અગર મમાઈની કે બનીજીની, માસીની કે વહુની, કે કૂંઈની બાલુજી મુઠ તો દુઃખ લાગતું નથી. કેમકે તે દૂરની સગાઈ અને દૂરનો સંબંધછે. બન્નેકે સગાઈ નાતાં ઉપર પણ કાંઈ મદાર નથી. મોહોબત મેળાપવાળાનાં માતથી પણ દુઃખ હોયછે. હવે, સમજવું જોઈએ, કે દુનિઆમાં આપણને જ્યારે સંબંધ કોણની સાથેયે ? જોકે એ માટેનો કોઈ કાયદો મુકરર નથી. નજીકની સગાઈ હોય, અને તેઓ સાથ સદાની લડાઈ કે સદાનો ખગાડ ચાલુ હોયતો, એકું સયું પારકા દાખલછે. પણ કોઈ પારકું, કે જેની સાથ સગાઈ કે નજીકની નહિ હોય, ને મોહોબત મેળાપ ઘણો હોય, તો તે સગાંઓ કરતાં વધારેછે. આથી સમજશે, કે હરેક સંબંધ પોતાની હાલતની મુવાઈક ખાસ તાલકો રાખેછે, અને એ સરવે દુનિઆઈ તાલકા પોતપોતાના કાયદા અને મતમબની હોયછે. અગર આપણું સયું આપણા કાયદામાં ખલલ નાખનાર હોય, તો આપણે ખચીત ધહીએ, કે તે આપણાથી દૂર થાયતો સારું. અગર કોઈ પારકું આદમી આપણને કામ આવતું હોયતો ખરેખર તે આપણને પોતાનાની મીસાલે પ્યારું લાગે. કાયદાને માટે જે સંબંધ ઉભો થાયછે, તે કાયદો જરૂર નથી, કે રૂપિઆ પૈસાનોજ હોવા જોઈએ. જોકે ધણુંકરી એવી કીસ-મના સંબંધ હોયછે ખરા, તોપણ કેટલીએકવાર ઉમેદ અને આશાથી સંબંધ પેદા થાયછે. ધણ્યએક લોકો આપણા આસનાવછે, જેઓ આપણને કાંઈ આપતાં કે ફરેંઆડતાં નથી, તોપણ આપણને આશા રહેછે, કે જો કોઈવાર

આપણને કોઈ વાતની જરૂર પડી તો એવો કામ આવશે. સખંધને પેદા થવાના અનેક રસતા હોય છે. હું આ તકરારને ધણી બંખાવી ચુક્યું, અને એને જેટલી પણ બંખાવીએ તેટલી થટીએ, પણ આ કાગળમાં મારી મુખ્ય મતભળ ફક્ત કુરુદેના સખંધ વિષે જણાવવાની છે, અને અમર જોગવાઈ મળશે તો, જોદાની મદદથી સખંધ અને તાલકા વિષે એક કેતાબ બખીને તમો ઉપર મોકલી આપીશ.

“કુરુદેના જે સખંધ છે, તે જણીતો અને સાધારણ છે. કોઈ મા બાપ, કે કોઈ જનવર વડીક એવા સખંધથી ખાલી નથી. એ ઉપરથી જણાએ છે, કે ફક્ત ફાયદા અને મતભળને માટે એવું ઉત્પત્ત થવું નથી, બલકે આલમને પેદા કરનાર જોદા જે મોટો દાના છે, તે એવું આહે છે, કે ખચીત કરી માખાપને પોતાનાં કુરુદે ઉપર મોહાબત હોય. કુરુદે કંઈ મૂદત સ્ત્રી પરવરશીનાં હાજતમંદ હોએ છે, તેવી વેળાએ તે કુરુદેની પરવરશી સારીપએ યાએ, એટલા માટે માખાપને કુરુદેની માયા લગાડી છે, કે તેઓ એ માયાની અસરથી બચ્યાને પાળે તથા મોટાં કરે, તે ઇલાજથી કે મોટાં થઈને ખુદ દુનિઆમાં રહી સમાઈ શકે. એ ઉપરથીજ માખાપ કુરુદેની પરવરશીને વાસતે તેઓની ચાકરી કરવાને બંધાએલાં છે. કુરુદેને પાળી ઉછેરવું, એટલે સખંધતો ખાસ જોદાની તરફથી માખાપોને દીવેલો છે, બાકી દુનિઆમાંના આ બખેડા, જેવા કે કુરુદેની ઇનતેઝરી કરવી, જો નહિ હોયતો દવાઈ કે ઇલાજ કરવો, તાલીજ બાંધવાં, દોઆ કરાવવી, છુમંત્ર કરાવવું, ઇત્યાદિ. અમર બચ્યાં થયાં હોય, તો એવી ફિકર રાખવી, કે છોકરા આવે, છોકરીઓ નહિ હોય ! ઇઆ જે હોય તે જીવતાં રહે, પણ એતો સરવે ઇનસાનનો પોતાનો લોખ છે. એટલીજ વાત જણવી રહી છે, કે કુરુદેની આહેશ, જે આદમી જોદાની મરજી કરતાં બપાદે પોતાનાં દિલમાં ધારે છે, તેનું કારણ શું છે ? ખરું જોતાં કારણ તો પોતાની મતભળ અને પોતાના ફાયદાને માટે હોય છે, અને તે ફાયદા કેટલીએક કીસમનાં હોય છે, જેમકે,

(૧) કેટલાંએકો એવું સમજે છે, કે કુરુદેથી પાછળ નામ રહે.

(૨) કેટલાંએકોને એવો ખ્યાલ રહે છે, કે કુરુદે ખુદાપામાં અમારા મદદગાર થાએ.

(૩) કેટલાંએક એવું સમજે છે, કે અમારી દોલત અને માલ મિલકત અમારી પછી તેઓ ય.

હવે એ ઉપર કહેલી આહેશના જેઆલપર વિચાર કરો, કે તે કેટલી ખોટા અને બેહુદાં છે.

(૧) “નામ રહે” એટલે શું ? લોકો એમ જાણે કે એ ફલાણનો દીકરો અને ફલાણનો નખીરો છે ! પેહેલાંતો બપાદે આપણે પોતેજ દુનિઆમાં નહિ

રહ્યા, ત્યારે જ્યે કોઈએ આપણને જાણ્યાંતો થું, ને નહિ જાણ્યાંતો થું ? તે ઉપરાંત વિચાર કરો, કે ક્યાંજીએ એવું નામ રહેછે ? કોઈ આદમીને તેના બાપ દાદાઓના નામ પૂછો, કદાચ બપાવા જીવોતો સરવૈકોઈ કહી શકશે, પણ એથી વધારે ખુદ ફરજ હોતે માલમ નહિ, કે અમારા બપાવાના બાપ અને તેના બાપ કોણ હતા ! જ્યારે પોતાની ઓલાદજી અંજી, તો ખીજાં લોકોને એ-ઓનાં મુડાંઓનાં હાડકાં ઉપાડવાની થું જરૂર હોય ? એમ કરતાં નામ રહ્યુંતો એક યા જે પેઠી વધારે જીવી, પછીતો ઝેરસ્લા, અને એક યા જે પેઠી નામ ચાલવું, એ પણ ફક્ત વેહેમ બરેલી વાતછે. દસ વરસ થયાં હું અહીંઆં પાહાડ ઉપર છું, હજારો આદમી મને પીછાણેછે, અને હજારોને હું ઓળખું છું, પણ નથી તેઓ મારા બાપને જાણતા, કે નથી હું તેઓના બાપોથી વાકફ ! તેમજ બાપનું નામ બતાવવા, યા પૂછવાની કોઈવાર જરૂર પણ પડી નથી.

(૨) ફરજ હોય ઉમેદવારીનું ખીજું કારણ એટલા માટે હોયછે કે “બુઢાપા-માં તે મદદગાર થાએ” લેખીત એ ખ્યાલ પણ તદન હવાઈછે. એ વાતનો થું બરસો છે કે ફરજ દ મોટાં થાય, ત્યાં તલક આપણે જીવતાં રહીશું ? યા આપણા બુઢાપા તલક તેઓ જીવતાં રહેશે ? અગર એમ કરતાં જીંદગીની સંજોગ બન્યો, તોપણ ફરજ હોય મદદગાર થવું, માત્ર ખોટો ખ્યાલછે. આ વખતોમાં આપણે એવાં ફરજ દ ઘણા કમતી પામીએ છીએ, કે જેઓ માબાપનો અદબ બજાવતાં હોય, ઇઆ જેઓને માબાપની ખીદમત મુજ-રીતો ખ્યાલ હોય. અદબ અને ખીદમત ચાકરીતો બાજીએ રહી. હમણાંતો ઘણાખરાં ફરજ દોથી શામી માબાપને વેદના અને દુઃખ પહેચેછે. જે લોકો ફરજ દની હેંચ કરેછે, તેઓ પ્રથમથી છેવટ જીવી એઓના હાથોથી દુઃખ પામેછે. જીવો, પેહેલાંતો જ્યાંજી નાહનાંછે, ત્યાંજી તેઓને પાળવાં એક મુસીબતછે. આજેતો આંખ દુઃખી, કાલે સમજી થઇ, કદી દાંત ફટકા, કદી સીતળા નીકળયા. એમ કરતે ખોદા ખોદા કરતાં મોટાં થયાં, તો તેઓના ખાધાની, કપડાંની ફિકર. આ વખતમાં આદમી ગમેતેવી હાલતમાં હોય, નોકરી હોય ઇઆ નહિ, પાસે પૈસા હોય કે નહિ, તોપણ જ્યાંથી બને ત્યાંથી એઓને આપવું તો જરૂર જોઇએ. મા બાપને ફાકા પડેતો પડે, સોદા શામાન નહિ હોય, તોપણ એઓને દમકીના રાજ ચણા જોઇએ. ઇદ હોય, જશન હોય, મેજો હોય, તેહેવાર હોયતો બાવો બાઇ નવાં કપડાં ને મીઠાઇ ખાવા ચાર પૈસા ! એટલે જીવી પણ નિભાવી ચલાવે. હવે, માબાપ ચાહે, કે છોકરો ધંધો શીએ, તથા પઠે લખે, પણ છોકરો એવો પાછ, કે પઢવાના નામથી કોસો જીવી નાહાસે. જ્યાં તલક નિશાળના ચાર છોકરાઓ બાંધીને લઇ જાએ નહિ, ત્યાં તલક જવું કમમછે ! ત્યાં ગયા પછી ઉમતાદની આંખ ચોરાવી ક્યાંતો ક્યાં વડી જાય. કેયે તળાવ ઉપર ઉભો રહી ગીલી-

દાંડા રમે. કદી બબરોમાં ખૂણ ચારતો ફરે, અને જરા મોટો થયો, કે મા બાજીમાં સંમિ તણવા લાગે. હુઆઓની સોહબત, બદમાઓની સંગત, નહિ નાચ રંગની પરહેજ, કે નહિ જુરી સોહબતોથી દૂર. એવી ચલણોથી બાબદાઓને એવ બગાડતો રહે, અને એવી રીતે કેટલાએક શાખ, બદમા-સ, ચોર, જુગારી, છાકટ, ઇત્યાદિ થઈ જાયેછે. ખીજી તરફથી જોઈએતો ફરજંદ પરણવવાને લાયકનાં થયાં, અને તમામ મેહેર ટુંડી માર્જુ, પણ કેમેથી જોડું બંધાયેલું નથી. કાચ કરનારી પગો તોડી તોડીને ધાકી, લાગ-વગ્યાં હારીને ખેડાં, કુટબના લોકો એકમેકને કહી ચૂક્યાં, પણ કોઈ હામ નથી ભીડતું, જીવ ભારે સીતામાં પડયો. મા બિચારી અહિંથી ત્યાં આજેજી કરી ફરેછે. કેમે ઉભી ફાલ નખાવી જીવેછે, કેમે યુડીઆના વિવાહ કરાવી જીવેછે, પાંચ વખત દોઆ જારીછે, કે એલાહી ગેબથી કોઇને માકલ. ઓદા ઓદા કરતાં સગાઇ નીચબત થરી, તો એવી જગોએ કે હાં બિચારી માની પાસે આંદીનો તાર વટીક નહિ, ને વેહેવાઇ વાળાં જીહુલતી બાલી માગે! હવે સમજો, કે કોઇ રીતે પોતાને વચીને લગણુ કીધાં. ‘પંખીનો જીવ મરે ને ખાનારાંઓને મજાહ નહિ લાગી.’ તેમ રીતતો ઝાંખેઝાંખે ગઈ તોપણ વેવાણુ કહેછે ‘અબાગણીએ શું આપ્યું? એવી ન છતમાં દીકરી જણવાની શું જરૂર હતી!’ —કોઇ ચીજ વેવાણુની ખાતરમાં નહિ આવે. વાતેવાત તાણા. એણીમર જમાઇજી પધાર્યા, તો તેમના દેમાગની શું વાત! જ્યાં સૂઝી સસારા પાસે જોડા સીધા નહિ કરાવે, ત્યાં સૂઝી હાથ પણુ નહિ ધોંપે! હજીરતો ચોથી થઇ નથી, તેટલે મીયાં ખીખીમાં જીતીપેજર થવા લાગે. છોકરીની છોકરી આપી, અને લડાઇની લડાઇ વેચાતી લીધી! તે ફક્ત એટલીજ નહિ, કે એક દહાડાની, બસ આખી ઉમર સૂઝી મુસીબતનો ચરખો ચાલ્યોજાયે. આગળ ચાલતાં બેટીને ફરજંદ થવા શરૂ થયાં. તેની મા વગર પેંસાની લોનડી, અને વગર પગારની દાવા બની. એકતો ઉમર તત્તક પોતાના બચ્ચાં પાળવાની જેહમત જીલતી રહેલી, ને ઓદા ઓદા કરતાં બે વરસે જરા હવે આરામ મળયો, ત્યારે દીકરીનાં દીકરાં પોતરાં સંભાળવાં પડ્યાં!

“કદાચ જો વહુ આવી તો ફેસાદની ગાંઠ, લડાઇની પોટ. સામુને તો ખાસડાંની બરાબર નથી સમજતી. નણુદોનો દમ નાકમાં લાવી મૂકતી, નહિ જેઠનો મહાહજો, નહિ સસારાનો અદબ! ચોરત એવી, કે મરદોની પાછડી ઉતારી લે. ઓદા પનાહમાં રાખે, નાલાયિક છોકરાંઓથી. છોકરો, જોએ, કે બાએડીએતો આ આફત ઉડાવી રાખીછે, ત્યારે તે આ નાપાક બાએડીની હીમાએતે નીકળે. આખરે બિચારાં મા બાપ ધર છોડી જીવંત બાડાના ધરમાં જઈ રહે. આવો નતીજો આ વખતની ઓલાદથી મા બાપને મળેછે. ઓલાદથી મુખ પામેછે, એવા ઘણા થોડાજ લોકો હોયછે.

ત્યારે આપણુ લોકો પોતાની બેવકુશીથી ઝોલાદની શા વાસતે ઇનતેઝરી રા-
ખેછે ? ખરું જોઈએ તો ગાથા આફત અને સુસીખતને હાથે કરીને બોલાવેછે !

(૩) હવે કુરુઅંદની ઉમેદવારીનો ત્રીજો અને બાકીનો આ બિઆલ રહ્યો,
કે “ અમારી દોલત અને માલમિલકતનો અમારી પછી કોઈ વારસ હોય ”—
પણુ એ બિઆલ પણુ જોટો, નકામો અને બેવકુશી ભરેલોછે. જ્યારે આદમી
પોતેજ દુનિઆથી ઉઠી ગયું, તો તેની દોલત અગર તેના દીકરાઓએ લીધી
તો શું, અને અગર માલ નાવારસ મુકરર થયે સરકારમાં ગયો તો શું ? એ
દોલત છેવટે પોતાને તો કાંઈ કામમાં આવનારી નથી. દોલતના પ્રમાણુ મુ-
જબ જો જોદાની રાહમાં આપણે હાથે કરી ખરચ કરી જઈએ, યા આપણી
પછી આપણા નામથી જોદાની રાહમાં ખરચાએ તો તેટલુંજ આપણને કાર-
ગત લાગવાનું. જો આપણે પોતાની દોલતને પોતે નહિ ખરચી, અને એવું
જરૂરી કામ કુરુઅંદને ભરસે છોડી ગયા, તો આપણા સરખાં હેમક કોઈ
ખીજાં નથી. જે કુરુઅંદ મા બાપનું એકદું કીધેલું વગર મેહેનતે પામેછે,
તેઓને તે ખરચવામાં કશી આંચકી રહેતી નથી. રૂપિઆની કદર તેજ આ-
દમી બુજેછે, કે જે પોતે પોતાની બાજીનાં કૌઅતથી અને પસીનો ઉતારીને
તેણે કીધેલો હોય. વગર મેહેનતે જે દોલત મળેછે, તેનો હાલ એજ હોયછે,
કે ‘ માલે મોકત દેલ ખીરહેમ. ’ અલખતે તેવી મજેલી દોલતને કુરુઅંદ નાચ,
રંગ, સેલ અને તમાશામાં ખૂબ ઉડાવશે, અને ચાહે કે બાપના નામથી
બાજીરાના રૂાટલાપર ફાતીઓ વટીક ભણાવે, તો તેટલું પણુ કયાંથી લાવે ! શું
એજ મુજબના દુનિઆમાં સેંકડો, હજારો નથી ? કે લોકોએ કંજીસી અને
નેસીઅતી કરી ઉમરબર એકદું કીધું, ને કુરુઅંદએ તે પામતાંજ દુલાપણાથી
ઉડાવી, બાપના આખા ભવનું મેળવેલું સહેજ દિવસમાં ફના કરી નાખ્યું,
‘ જોદા જોદા ! કોણે મેળવ્યું ને કોણે ખરચી ખાધું !!! ’

“ આ બપાનથી સમજ પડી હશે, કે કુરુઅંદ સાથ આપણે, જે આટલો
બધો સંબંધ આપણા દિલથી વધારી મૂકયોછે, તે આપણાજ હકમાં ધણો નુક-
સાન કરનારોછે. આપણને ઝોલાદ સાથ એટલોજ તાલુકો રાખવાનો હુકમછે,
કે જ્યાંજી તેઓ આપણી મદદના મોહતાજછે, ત્યાંજી તેઓને પરવરશ કર-
વાં, અને એ પરવરશ કરતાં દિલમાં એમ નહિ ધારવું, કે કુરુઅંદ મોટાં
થયેને એ પરવરશીતા બદલામાં અમારી ચાકરી ખીદમત કરશે; એવી ઉમેદ
રાખવી જબરી નાદાનીછે. બલકે એ બાબદમાં એમ સમજવું જોઈએ, કે
જોદા જે આપણો માલિકછે, તેણે તેઓને પાળવાની ચાકરી આપણને સંપે-
લીછે, અને આપણે કુરુઅંદને પાળવામાં ફક્ત જોદાનો હુકમ બજાવીએ છીએ.
એમ જાણો, કે આ બાગ જોદાનોછે, અને આપણે તેની તરફથી એ બાગના
માળી છીએ. અગર કોઈ બાગનો માલિક કોઈ ઝાડને કતમ કરવા, અથવા

કાગી નાખવાનો હુકમ કરે, તો માળીને એમ કહેવાનો શું હક છે, કે 'મિ' આ આડને ઘણી મિલેનતથી ઉછેરેલું છે, તેને કેમ કાગી યા કલમ કરી નાખાયો ?' દુનિઆનો તમામ તાલુકો ફક્ત એટલા વાસતે છે, કે આદમી એકપીઠને ફાયદો પહોંચાડે. આપણને અંદેશજને માટે કોઈ કારણથી આ દુનિઆમાં મોકલ્યાં છે, અને અહીંયાં આપણને કોઈના આપ, કોઈના બેટા, કોઈના ભાઈ બનાવી દીધા છે. તે એટલા માટે, કે લોકો આપણી અને આપણે લોકોની મદદ લાગીએ, તથા સલાહ અને સાજકારીમાં આપણી જીંદગી, જે મુકર કરી આપેલી છે, તે પૂરી કરાયે. દુનિઆં કાંઈ આપણું ધર નથી. આપણને તો ખીજી જગ્યાએ જઈને રહેવું છે, જ્યાં નથી કોઈ આપણું, કે નથી આપણે કોઈનાં. આપણે અગર કોઈના આપ છીએ, તો ફક્ત તે થોડા દિવસને વાસતે, અને કોઈના બેટા છીએ, તો તે પણ થોડા દિવસને વાસતે.

“એ ઉપરથી સમજશે, કે આપણે કોઈને મરતાં જોઈએ, તો તેમાં અફસોસ કરવો જોઈતો નથી. અફસોસ તો ત્યારેજ કરવો જોઈએ, કે જ્યારે આપણે અહીંયાં અપહ બેઠાં રહેવાના હોઈએ, પણ આપણને તો ખુદ પોતાને તેજ સફરે જવું છે. નથી ખબર, કે કઈ પળે બોલાવવું થશે, ને ક્યારે જવું પડશે ? વળી સૌથી મુશ્કેલતો એ છે, કે મરવું ફક્ત એમજ નથી, કે બદનમાંથી જીવ નીકળી ગયો એટલે થઈ ચૂક્યું. નહિ નહિ, ગોયા જીવ એક મકાનમાંથી નીકળી ખીજાં મકાનમાં ગયો. ત્યાં ગયા પછી વાતેવાતનો હિસાબ આપવો પડવાનો છે. જખાનને જૂઠાઈ, ગીબત, કસમ તથા બદ અને બેહુદા બકવાને વાસતે જવાબદારી કરવી પડવાની. આંખો બદનજરની સજા પામવાની. કાનોને કોઈની બદી અને ગીબત સાંભળવાના બદલામાં ચીમટી દીધામાં આવવાની. હાથને કોઈ ઉપર જબરદસ્તી કીધી હોય, તથા પરાયો માલ ચોરીએ હોય, તેમાં કાપવામાં આવવાનો. પગ જો આડે મારગે ચાલીયો હશે, તો શેકંજમાં ખાશી કચરી નાખવામાં આવવાનો. એ કોઈ બારે બચકાર વખત યુજરશે. ખોદાજ પોતાના ફજલથી ખેરે પાર કરે તો થઈ શકે. જેઓને ઉપર કહેલા બતાવોથી બચાવ હોય, અને તે જો કોઈના મરવા પર ગમ કરે, ઈયા કાંઈના પેદા થવા ઉપર ખુશી થાયતો વાજખી કહેવાએ. પણ દુનિઆમાં એવો કોણ છે, કે જે પોતાના આકેબતથી ખેંચીકર થઈ ચૂક્યો હોય ?

“બેટી અસગરી ! તમે પોતાની ખબર રાખો, અને તે રહાડને માટેની તૈયારી કરો. જ્યાં કરણી સિવાય ખીજું કાંઈ કામ આવનાર નથી. અને દોઆ કરો, કે આલમનો સાહેબ પોતાના દોસત પેગમબરના તોફાનથી આપણુ સર્વેનું છેવટ ખેર સાથે કરે.

લાં ગોનેહગાર,

દુરઅંદેશખાનની દોઆ પહોંચે.”

